

(કરસનદાસ મૂળજી મેમોરિયલ ફંડનું ધનામી પુસ્તક.)

મહાન્ આલ્ફ્રેડનું ચરિત્ર.

તૈયાર કરનાર

ચુનીલાલ બાપુજી મોદી,

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

ગૂજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી,

અમદાવાદ.

“ગૂજરાત ગેઝેટ” પ્રેસમાં છાપ્યું.

માર્ગશીર્ષ સંવત્ ૧૯૪૫. ડીસેમ્બર સન ૧૮૮૮.

(સર્વે હક્ક સોસાયટીએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

કીમત ૫ આના.

આ પુસ્તક હિંદ સરકારના સન ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા

આક્ટ પ્રમાણે રજીસ્ટર કરાવ્યું છે.

મહારાજા આલફ્રેડનું ચરિત્ર.

જે રાજાઓએ સ્વપરાક્રમથી પોતાનાં રાજ્યો ઉત્તમ સ્થિતિમાં આણેલાં છે તેમનાં નામો ઈતિહાસમાં અમર છે. હિંદના ઈતિહાસમાં રણજીતસિંહ ને શિવાજી, રૂશિયા દેશના ઇતિહાસમાં પીટર અને આસ્ટ્રીયાના ઇતિહાસમાં ફ્રેડરિક ધિ ગ્રેટ જાણીતા છે, તેવોજ ઇંગ્લાંડના ઇતિહાસમાં આલફ્રેડ વર્ણન કરવા જોગ છે. માટે ટૂંકામાં તેનું ચરિત્ર કહીએ છીએ.

મહારાજા આલફ્રેડનું વૃત્તાંત આરંભ્યા પહેલાં તેના પૂર્વજોની થોડીક હકીકત કહેવાની જરૂર છે. એના ૧ આ-જનનું નામ એગ્નર્ટ હતું. તે ઇ. સ. ૮૩૬ માં ગરણ પા-મ્યો. પછી તેનો પાટવી પુત્ર એડલ્ફુલ્ફ પાટ બેઠો. તેના અમલમાં ડેન્સ નામના જંગલી કૂર લોકો ઇંગ્લાંડની પ્રજા-ને પહેલાં કરતાં વધારે સંતાપવા લાગ્યા. એ લોકો મૂળ તો નાર્વે અને સ્વીડન દેશના વતની હતા પણ પછીથી ડેન્માર્ક દેશમાં આવી રહ્યા માટે તેમનું નામ ડેન્સ પડ્યું. તે સા-કસન લોકોના જતભાઇ હતા. તેમને હાંકી કહાડવાને રા-જના પાટવી કુંવર એડલ્સ્ટને ઘણી મહેનત કરી પણ તે પૂરેપૂરી સફળ થઈ નહિ.

આલફ્રેડ એડલ્ફુલ્ફનો સર્વથી નાનો છોકરો હતો. તેનો જન્મ બર્કશાયર પરગણા માંહેના વાંતેજ ગામમાં ઇ. સ. ૮૪૯ માં થયો. સર્વથી નાના સંતાન ઉપર માઆપનું વધારે હેત હોયછે, તેજ પ્રમાણે એ આલફ્રેડને એનાં મા-આપ ધણું લાડ લડાવતાં હતાં અને પળવાર પણ તેને પો-

તાની નજરથી દૂર રહેવા દેતાં નહિ; તથાપિ એની ત્રણ ચાર વરસની ઊંમરે માં મરણ પામી. તેથી તેના સુખમાં લગારેક વિઘ્ન આવ્યું ખરું. તેનું ભલું કરવા તરફ એડલ-વુડ્ઝ હમેશ કાળજી રાખતો હતો. એનું લાડનું નામ બેન્જમિન પાડ્યું હતું અને જોકે તે સર્વથી નાનો હતો તોપણ પોતાની પાછળ એનેજ ગાદી મળે એમ તે ચલાવતો હતો.

આ વખત આખા યુરોપ ખંડમાં રોમન કથાથોલિક ધર્મ ચાલતો હતો. તે ધર્મનો મુખ્ય ધર્માધિકારી પોપ તે હમણાંની પેટેજ રોમ શહેરમાં રહેતો હતો. એ શહેર તે વેળાએ જેમ ધર્મનું મુખ્ય ઠેકાણું હતું તેમ વિદ્યાનું પણ મુખ્ય ઠેકાણું હતું. એમાં દરેક દેશના લોકોએ બંધાવેલા ઘણા મંદિરો હતા. તેમાં જોગીઓ રહેતા હતા અને તેઓ પોતાનો વખત ઇશ્વરનું ધ્યાન, અંધાવલોકન, મનન, અને વિદ્યાપઠનમાં કહાડતા હતા; અને તેમના ગુમરાનો અંદોળસ્ત તેમના દેશ તરફથી કરવામાં આવતો હતો. તેમની પાસે નાના પ્રકારના વિષયો ઉપર હજારો અંધો હતા. જેના મનમાં પોતાના છોકરાને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવાનું આવતું તે પોતાના છોકરાઓને (હિંદુસ્તાનના લોકો જેમ કાશી મોકલતા હતા તેમ) રોમ મોકલતા હતા. તેથી ચાલ પ્રમાણે ચાલકોની પાંચ વરસની ઊંમરે તેના આપે તેને રોમ મોકલવાનો મનસૂબો કર્યો. તેની સાથે તેની લાયકી પ્રમાણે ખરચતો અવેજ આપીને સાથે કેટલાએક મોટા અમલદારો અને ધર્મોપદેશકો મોકલ્યા. એ નીકળેલ સ્વારી ફ્રાન્સમાં થઇને આગળ ચાલી. રસ્તામાં જે જે શહેરો આવ્યાં ત્યાં તેને સાંઝે આદરમાન મળ્યું અને ક્ષેત્રકુશળ રોમ આવી પહોંચ્યો. ત્યાં તેને પોપનાં દર્શન કરાવ્યાં અને ખીજા કેટલાએક નામાંકિત ગૃહસ્થોની મુલાકાત કરાવી. ત્યાં કેટલીક મુ-

હત રહીને પોતાની મંડળી સાથે આલક્રેડ પાછો સ્વદેશ આવ્યો.

આલક્રેડનો આ પ્રવાસ કંઈ વિદ્યાભ્યાસ કે તીર્થ જાત્રાની ધારણાથી નહોતો પણ પોતાનો છોકરો કાઠ દિવસ ઇંગ્લાંડનો રાજ થવાનોજ છે તે માટે તેની પ્રસિદ્ધી કરવી એમ તેના બાપનો વિચાર હોવાથી આલક્રેડને આ મુસાફરી કરવી પડી હતી.

ઇંગ્લાંડ ઉપર સ્વારીઓ કરીને ડેન્સ લોકોએ એડલવુલ્ફને તોળ્યા તોળ્યા પોકરાવી અને ઊમર પહોંચવાથી તે રાજકારભારથી કંટાળી ગયો હતો. વળી તેના છોકરાઓ પણ મોટા મોટા હતા, વગેરે કારણોથી તેણે રોમની જાત્રા જવાનો વિચાર કર્યો. તેને માટે સઘળી તૈયારી થઈ ને પોતાના પાટવી કુંવર એડલસ્ટનને સર્વ રાજકારભાર સોંપ્યો; શી રીતે કામકાજ કરવું તેની તેને સમજણ પાડી, અને પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે ખજાનો લેઈને તથા વહાલા દીકરા આલક્રેડને તેડીને રોમ ભણી જવાની તૈયારી કરી; તે વેળાએ આલક્રેડ સાત વરસની ઊમરનો હતો.

એ સમયે એશઆરામ અને નકશીના પદાર્થો તૈયાર કરવામાં ઘણો સુધારો થયો નહોતો, તથાપિ ઘોડાનું પલાણુ, ચોદાઓના પોષાક, અસ્ત્ર શસ્ત્રો વગેરે કંઈ ઓછાં નહોતાં. એડલવુલ્ફ રાજ પોતાની સાથે સરદાર, સ્વાર, પાયદળ, અને ચાકરનફરનો મોટો જથ્થો રાખતો હતો, અને તે સર્વના પોષાક કીમતી હતા. તથા ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પૈસા પણ પુષ્કળ રાખ્યા હતા તેથી તેની સ્વારી તરફ જોઈને ફ્રેન્ચ લોકો છક્ક થઈ ગયા અને ફ્રેન્ચ રાજા ચાર્લ્સ મોટા ભભકાથી એડલવુલ્ફ સાથે મળ્યો તે વખતે બંને વચ્ચે ઘણી વાર સૂધી વાતચીત થઈ. અને ઇંગ્લીશ રાજા કેટલાક દિવસ સૂધી ફ્રેન્ચ રાજાના પરોણા દાખલ

રહ્યો. એ અરસામાં એક ચમત્કારી બનાવ બન્યો તે એ-
વો કે, ચાર્લ્સ રામ્પને ન્યૂદિથ નામની બાર તેર વરસની
રૂપાળી દીકરી હતી. તેના ઉપર ઘરડા ઇંગ્રેજ રામ્પનું મન
ચાંટ્યું અને તેની સાથે પરણવાનો મનસૂબો કર્યો.

કેટલાક દિવસ ફ્રાન્સમાં કહાડ્યા પછી તે રોમ ગ-
યો. ત્યાંના લોકોએ તેને સાફ આદરમાન આપ્યું. તે હર-
હરતો રોમન ક્યાથોલિક છે એમ ત્યાંના ધર્માપદેશકોને
ખબર હતી તેથી તેનું વજન વધારે પડ્યું પોપને ભેટ ક-
રવાસાફ તેણે અનેક મૂલ્યવાન વસ્તુઓ સાથે લીધી હતી.
તેમાં બશેર સોનાનો એક મૂગટ તથા હીરામાણેક જડેલી
મૂઠવાળી એક કીમતી તરવાર અને સોના રૂપાનાં વાસણો
તથા સોનેરી કસબથી શોભીતાં કપડાં વગેરે હતાં. એ સ-
ધનું પોપને ભેટ કર્યા ઉપરાંત બીજા ધર્માધિકારીઓને
અને ધર્મની જગાઓમાં ઘણા પૈસા આપ્યા તેથી તે ઘણો
વખણાયો. વળી ઘણા દિવસ રહેવાનું ઠરવાથી આલફ્રેડને
પણુ ધર્મ સંબંધી તથા બીજી વાતોની સારી માહિતી મળી.
વળી ત્યાંની એક મોટી સાકસન પાઠશાળા આગલે વરસે
બળી ગઇ હતી, તે એણે ફરીથી બંધાવી આપી અને તે-
માં સર્વ પ્રકારની સોંપ કરી આપી. તથા ત્યાંના સાકસન
રહેવાશીઓના કેટલાક હક્ક કંઈ કારણથી ગયા હતા તે પો-
પને વિનંતિ કરીને તેમને પાછા અપાવ્યા.

એમ એક વરસ રોમ શહેરમાં રહીને તે પોતાને
વતન જવા સાફ નીકળીને ફ્રાન્સમાં આવ્યો. ત્યાં ન્યૂદિથ
ફરીથી તેની દૃષ્ટિએ પડી. તેની સાથે પોતે પરણ્યો, અને
તેનું નામ લિઓચિતા પાડ્યું. એ લગ્ન છોકરીની સંમતિથી
કે એમનેએમ થયાં તે બાબત ઇતિહાસમાં કંઈ ખુલાસો
નથી. પણ માણસના સ્વાભાવિક વલણ તરફ જોતાં લાગે

છે કે એમાં છોકરી સંમત નહિ હોય. પછીતો ઇશ્વર જાણે !

ધરડો એડલવુલ્ફ અને તેની જીવાન નવી રાણી લિ-
ઓથિતા આલફ્રેડ સાથે પાછાં ઇંગ્લાંડ આવ્યાં ત્યારે ત્યાં
સધળી ગરબડ મચી રહી હતી. જેને રાજ સોંપીને ગયો
હતો તે વડો દીકરો એડલસ્ટન મરણ પામ્યો હતો, અને
વચક્ષો એડલબાલ્ડ બંડ જીભું કરીને આખું રાજ્ય પચાવી
પડવાની તદખીરમાં હતો. એ જોઈને આ ધરડા રાજાને ઘણું
માઠું લાગ્યું. પણ યુક્તિ કરીને બળવાખોર દીકરાને સમજા-
વી, કેટલાક પ્રાંત આપીને ઉત્પન્ન થયેલી ગડબડ મટાડી દીધી.

એડલવુલ્ફ ઈ. સ. ૮૫૭ માં મરણ પામ્યો તેથી એ-
ડલબાલ્ડ આખા રાજ્યનો ધણી થયો. તે પણ એના બા-
પના જેવો વિષયાસક્ત હતો, તેથી જન અને મનની સ-
ર્વ શરમ છોડીને પોતાની સાવકી મા જૂદિયને પોતાની
સાથે પરણવાનો આગ્રહ કર્યો અને તેણીએ પણ તે કબૂલ
કર્યું.* એવાં નિર્લજ્જપણનાં ઉદાહરણ ઈતિહાસમાં ઘણાંજ
થોડાં મળશે. આપણા શામળામટે ખરું કહ્યું છે કે,

છાપ્યો.

રામા ન જીએ રૂપ, જીએ નહિ કુળ કે કાયા;
ભામિની ન જીએ ભૂપ, મજે બ્યાં મનની માયા;
જીવતી ન જીએ જાત, જીએ નહિ પંડિત પૂરો;
ન જીએ ઊંચ અમીર, તથા સતવાદી શૂરો;
કામિની તો કામાતુર જીવે, કે મન માને કામિની;
વળિ જાય નિમિષમાં નીસરી, ભૂંડી હોય જે ભામિની.

*

દાહરો.

ખુદ્દો પરણે બાઈડી, અભણ્યો બેસે રાજ;
બોજ ઉપાડે બળદિયા, એ સૌ પરને કાજ.

આલક્રેડ દહાડે દહાડે મોટો થતો ગયો. ને પ્રવાસે કરીને નવી નવી વાતો તેના જાણવામાં આવી હતી. વળી તે વિચારવંત હોવાથી દરબાર માંહેની સર્વ ખટપટ સમજી શકતો હતો અને તેના અભ્યાસને માટે જુદા જુદા વિષયો કાળજી રાખતી હતી. તે તેની જોડે જુદા જુદા વિષયો ઉપર વાત કરે, નવી નવી વાતોથી પૂછીને વાકેફ થવામાં તેને ઉત્તેજન આપે, તેને જે સમજાય નહિ તેની સમજણ પાડે, અને ટૂંકામાં તેની બુદ્ધિ ખીલીને તે હોશિયાર થાય એવો દરેક ઉપાય તે ધણી ઉમંગથી કરતી હતી, કેમકે તેને એ ધણો લાડકો હતો. છોકરું જેની જેની હઠ લે તે પૂરી પાડવાથી આખરે એનામાં હઠ, રીસાળપણું, અમર્યાદા વગેરે ફેટલાએક દુર્ગુણ આવ્યા વિના રહેતા નથી, તથાપિ આ છોકરાની વાત તેવી નહોતી. તે જો કે ઊમરે નાનો પણ બુદ્ધિમાં ધણો મોટો હતો. અને આપણને કેવી રીતે ચાલવામાં ફાયદો છે તે તે નાનપણથી સમજતો હતો. માટેજ તેણે ધણીજ હોશિયારી વાપરીને ઉપલા દુર્ગુણો પોતામાં દાખલ થવા ન દીધા.

આલક્રેડને ઐંગલોસાક્સન ભાષાની કવિતાનો ધણો હંદ હતો. તેમાં લડાઈઓ, શૂર પુરુષોનાં ચરિત્રો અને મુસાફરીઓમાં સંકટ ઈત્યાદિનું ચિત્તવેધક વર્ણન તેને ધણું ગમતું હતું. શિવાજી મહારાજ અને આપણા બીજા નાનાંકિત રજપૂત રાજકુમારોને મહાભારત અને ભાગવતનું કાવ્ય તથા મહાન સિકંદરને હોમરકૃત ઇલિયડનું કાવ્ય જેવું પ્રિય હતું તેવું આંગલોસાક્સન કાવ્ય આલક્રેડને વહાલું હતું. તે વખતે તેને લખતાં વાંચતાં આવડતું નહોતું, તેથી તે માંહેનાં પદો તેને મોઢે ગોખવાં પડતાં હતાં.

આ વેળાએ આલક્રેડની ઊમર આશરે બાર વરસની

હતી. તેની એટલી મોટી ઊંમર થયા છતાં અને તેને ભણાવવાને માટે આટલી કાળજી છતાં તેને લખતાં વાંચતાં આવડતું નહોતું એ સાંભળીને મોટું આશ્ચર્ય લાગ્યા વિના રહેતું નથી. તથાપિ તે વખતે એવો ચાલુ હતો કે જેને કામ ધંધો કરીને પેટ ભરતું પડે તેણેજ માત્ર લખતાં વાંચતાં શીખવું, પણ રાજપુત્ર જેવાને એ શીખવામાં હલકાઈ ગણાતી હતી. તેથીજ તે આલ્ફ્રેડને કોઈએ શીખવ્યું નહિ. તે વખતે કારકુનનું કામ કરનારાઓ અને ધર્મોપદેશકોનેજ માત્ર વાંચતાં લખતાં આવડતું હતું. રાજા, રાજપુત્ર, પ્રધાન, સેનાધિપતિ, સરદાર વગેરે મોટા માણસોના નામના કાગળપત્રો ઉપર તેઓ પોતાની સહીના બદલામાં આપણા આગલા રાજાઓની પેઠે સાથીઓ, કટાર, કામઠું વગેરેની નિશાની કરતા હતા.

વળી તે વેળાએ પુસ્તકો છાપવાની કળા કોઈને માલમ નહોતી. તેથી લોકોમાં હાથનાં લખેલાં પુસ્તકો વાપરવાનો ચાલુ હતો. અને તે ઘણાં થોડાં હતાં કેમકે તે તૈયાર કરવાને ઘણો વખત લાગતો. આપણી ગૂજરાતમાં જ્યારે છાપખાનાં નહોતાં ત્યારે એક ભાગવતની પ્રતના ૨૦૦ રૂપિયા બેસતા તેજ આજે છાપેલી દશ રૂપિએ મળે છે; માટે આગલા વખતમાં શ્રીમંતોજ પુસ્તકો રાખતા. તેમાં કાગળને બદલે સારાં કમાવેલાં ચામડાં અને તેમાં સોનેરી સાહીથી સારા અક્ષરો અને વેલબુટ્ટા કાઢવામાં આવતા હતા. જુદા પોતાના પિયરમાં આંગ્રેસોસાકસન બાપા શીખી હતી અને તે પુસ્તકો વાંચવામાં ઘણી હુંડીલી હતી. તેની પાસે સોનેરી વેલબુટ્ટા કાઢેલું આંગ્રેસોસાકસન બાપામાં લખેલું એક પુસ્તક હતું. તે એકવાર પોતાના ઓરડામાં બેઠીબેઠી પેલી ચોપડી વાંચતી હતી, એવામાં આલ-

ફ્રેડ અને તેનો ખીજો ભાઈ સહજ ત્યાં જઈ ચડ્યા અને ખંતે જણા તેની પાસેથી તે ચોપડી માગવા લાગ્યા; ત્યારે તેણીએ તેમને કહ્યું કે, “જે એ વાંચવા શીખશે તેને હું એ ઈનામ આપીશ.” એ તેનો ઉત્તર મનમાં રાખીને ચાલક્રેડે તરત એક શિક્ષક રાખ્યો અને થોડા દિવસમાં તે તેની પાસે વાંચનાં શીખ્યો. પછી તે ધારેલું પુસ્તક ધણુજ ઉમંગથી તેણે જ્ઞૂદિય પાસેથી મેળવ્યું. ગરીબનું છોકરું જેને સર્વ પ્રકારની તંગી હોય તેને જે અક્ષર શીખવવા સાર તેનાં માઆપ પરાકાષ્ટાની મહેનત કરે છે, વળી તેનો નિદ્ય ગુરુ ઢોરમાર મારે છે તે જ્ઞૂદોજ, તો-પણુ તેને ભણવાનું મન થતું નથી. અને નસીબમાં વિદ્યા હોય તો આત્મક્રેડની પેડે, સર્વ સુખ સામગ્રી હોઈ, કોઈને ભણાવવાની દરકાર નહિ, તો શિક્ષાનો ભય તો ક્યાંથીજ હોય ? એમ છતાં વિદ્યાભ્યાસ માણસથી થઈ શકે છે !

આલક્રેડનો આંગ્રોસાક્સન જાપામાં સારો અભ્યાસ થયા પછી તેને લાટીન શીખવાની મરજી થઈ. કારણુ યુરોપના સર્વ દેશના વિદ્વાનો તેજ બાપા બોલતા હતા, અને તેમનો સર્વ પત્રવ્યવહાર પણ તેજ બાપામાં ચાલતો હતો; વળી ધર્મ સંગ્રંધી પુસ્તકો, શાસ્ત્રીય વિષયનાં પુસ્તકો, ઈતિહાસ, પ્રાચીન કથા ઇત્યાદિ સર્વ પ્રકરણો તેજ બાપામાં લખેલાં હતાં તે સર્વ પોતાને જોવાની તેના મનની ધારણા હતી.

એવી રીતે આલક્રેડનું મન વિદ્યા તરફ રોકાયા છતાં તે ખીજા કામથી બેદરકાર નહોતો. તે ધણો ચપળ અને જોરાવર હતો. તેની બેસવા ઊઠવાની રીત સખ્ય અને મનોહર હતી તથા તે શરીરે સુદૃઢ હતો. વળી તે દંડ કુસ્તી ઇત્યાદિ તાલેમના ખેત્રોમાં કસાયેલો હતો અને શિકારના કામમાં તો આખા ખ્રિસ્તનમાં તેના જેવો કોઈજ નહોતો.

મતલબ કે રાજ્યપદ મેળવવા અને સંભાળવાના કામમાં જે ગુણ માણસને જરૂરના હોય છે તે સર્વ તેનામાં હતા એવું લોકોના જોવામાં આવ્યું.

એડલ્યાહડ અને જૂદિથનો જે સંબંધ જોડાયો તેથી ઇંગ્લાંડના સર્વ લોકોને માહું લાગ્યું અને તેઓ તેને ધિક્કારવા લાગ્યા. અને વિંચેસ્ટરના ધર્માધિકારીએ તો તેને જાતિ બહાર કાઢવાનું જાહેર કર્યું. તેથી એડલ્યાહડને મોટા પસ્તાવો થયો અને તરત તેને છોડી દીધી. એટલુંજ નહિ પણ તે પાપ માટે જે પ્રાયશ્ચિત ધર્માધિકારીઓએ કરેલાં બધું તે લેવા સુધ્ધાં તૈયાર થયો. એટલું થતાં જૂદિથ પોતાના બંને ઘણીઓ તરફથી ઇનામ અકરામ મળેલી જાગીર વગેરે વેચી નાંખીને, પોતાની જંગમ મિલકત સાથે લઈ પોતાને પિયર ચાલી ગઈ. એ જ્યારે ઇંગ્લાંડમાંથી નીકળી સારે આલફ્રેડને ઘણું માહું લાગ્યું. જૂદિથે ક્રાન્સ ગયા પછી થોડા દિવસમાં એક રાત્રીને પોતાનો ત્રીજો ઘણી કન્યા. તેનું રાજ્ય બાલ્ટિક સમુદ્ર અને હેન નદીની વચ્ચે હતું. એ ત્રીજી વારનું તેનું લગ્ન પોપની પરવાનગીથી મોટી ધામધૂમથી થયું. હવે એ જૂદિથની બીજી હકીકત કહેવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી, કારણ કે મહારાજ આલફ્રેડના ચરિત્ર સાથે હવે તેનો સંબંધ નથી, પણ ઉપર જે કાંઈ કહ્યું છે તે ઉપરથી તે વેળાના લોકોની રીત અને ધર્મસ્થિતિ કેવી હતી તે જાણવા સારું લખવું પડ્યું છે. વળી એક બીજો ગ્રંથકાર ઇંગ્લાંડની લોકસ્થિતિ માટે આ પ્રમાણે કહે છે:—આપણાં કેટલાંક ગામોમાં જેમ બન્યું જો બરાબ છે તેમ તે વખત ઇંગ્લાંડમાં ઘણું ઠેકાણું બન્યું જો બરાતાં હતાં, હથિયાર ને બખ્તર બનાવવાનાં કારખાનાં હતાં. ઘરો દેખાવડાં નહોતાં. સાક્ષર સ્ત્રીઓ શીવવા બ-

રત્નામાં હોંશિયાર હતી. જમણુવારને પ્રસંગે સ્ત્રી પુરુષોના મેળાવડા થતા. તે વેળાએ ત્યાં વાજાં વગાડીને ગાનારા ગાઇ, નાચી, ડોળ કરીને મનરંજન કરતા હતા. લોકના ત્રણ વર્ગ હતા. જંગીરદાર કે સરદાર, ખેડૂતો અને ગુલામો.

ભાગ ૨ જો.

પાછલા ભાગમાં મહારાજ આલપ્તેડના વડીલો, તેનો જન્મ, બાળપણ, વિદ્યાભ્યાસ, અને તેના મોટા ભાઈની કેટલીક હકીકતનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું. હવે તે ગાદીએ બેઠો તે સમયનું કથન કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે; માટે તે વખતે ઇંગ્લાંડની સ્થિતિ કેવી હતી તે આ ઠેકાણે જણાવવાની જરૂર છે.

આ વખતમાં ઇંગ્લાંડમાં મોટી ગડબડ મચી રહી હતી. લોકોને લગારે જાપીને ખેસવા વારો નહોતો. દરેક જણ પોતાના ગુજરાનની અને જીવ જાયાવવાની શીકરમાં હતો. અને એ બધી આશતનું મૂળ એન લોકોના હુમલા હતા. તેમની સવિસ્તર હકીકત આ ઠેકાણે લખવાની જરૂર અને વખત નથી, તોપણ તે વેળાની હાલતનો કાંઈ અડસટો વાંચનારના મનમાં આવવા સારૂ કંઈ ટંકામાં કહેવું પડે છે.

એન્સ લોકો સ્વભાવે લૂચ્યા અને ધણા કૂર હતા. વળી તેમને ઇંગ્લાંડના લોકો સાથે હાડવેર હતું. તે વેળાની ઇંગ્લાંડની પ્રજા આંગ્લોસાક્સનના નામથી ઓળખાતી હતી. તેમનો એન્સ લોકોને છેકજ તિરસ્કાર હતો. અને તેમના ખ્રિસ્તી ધર્મનો નાશ કરવાનું જાણે તેમણે પણજ લઈ હતું. એન્સ લોકો મૂર્તિપૂજક હતા. તેમની સ્વારી વાણુમાંથી કિનારે ઉતરે કે પહેલો હુમલો મથ કે દેવળ

ઉપર કરતા હતા. તેનું એક કારણ ધર્મરૂપ હતું. ને બીજું કારણ એવું હતું કે, દેવાલય અને મંડોને સારા બંદોબસ્તની જગા માનીને મોટા મોટા રાજા અને ઠાકોરો પોતાનો ખર્ચનો તેમાં મૂકતા હતા, એ વગર તેમાંનાં જોગી જોગણોને ધર્મ કૃત્ય કરવાનાં તરેહ તરેહનાં સોના રૂપાનાં વાસણો અને કીમતી વસ્ત્રો મળેલાં હતાં, તે સર્વ લૂંટી લેવાની તેમને ઘણી લાલચ હતી. માટેજ તેઓને ભજનાલય અને મઠ ઉપર હુમલો કરવાને જોટલું જોમ છૂટું હતું તેટલું બીજા કોઈપણ કામમાં છૂટું નહોતું. વળી તેઓ ખ્રિસ્તી ધર્મ ઉપરનો તેમનો દ્વેષ અને દ્રવ્યલોભ એ બેથીજ પોતાની ઇચ્છા પૂરી કરીને નિરાંતે બેસી રહેતા નહોતા પણ ત્યાં જ જીવાન અને રૂપાળી જોગણો રહેતી હતી, તેમનું શિયલત્રત ભંગ કરીને પોતાની દુષ્ટ અને પાપી કામવાસના પૂરી કરતા હતા. એ બાબત એક ભયંકર વાત જૂના પુસ્તકમાં લખેલી છે. તે એવી કે, એક મઠ ઉપર બ્યારે ડેન્સ લોકોએ હલ્લો કર્યો ત્યારે તેમના કૂર અને પાપી સ્વભાવથી ડરીને ત્યાંની જીવાન જોગણો એ તે માંહેની એક ઘરડી જોગણની સૂચના ઉપરથી પોતાના પવિત્ર શિયલત્રતના રક્ષણ સાથે પોતાનાં મોઢાં, નાક, ગાલ, કાન અને કપાળને ઊઝરડીને કે કાપીને લોહીલુહાણુ કરી મેલ્યાં હતાં. તેમની એ યુક્તિ સફળ થઈ. પરમેશ્વરે કરી રાખેલા નીતિ માર્ગે ચાલનારાં માણસને વિના કારણ એવી વિપત્તિ ભોગવવી પડે છે. એ જોઈને મનને ધણું મારું લાગે છે.

ઇંગ્લાંડની પૂર્વમાં આવેલા લિંકનશાયર પરગણાના દક્ષિણ ભાગમાં કૈનલાંડ નામે મઠ તે વેળાએ ધણો નામીયો હતો. તેમાં ધણા જોગીઓ રહેતા હતા, તેઓમાં

ફાયરજેલી નામે એક મહાંત હતો. તે એકવાર પોતાના ખસેં અનુયાયી સાથે લઇને ડેન્સ લોકો જોડે લડવાને ગયો હતો. એ ઉપરથી તે વેળાના જોગીઓ કેવા હતા તેનું સહજ અનુમાન થઇ શકશે.* તે મઠ તો હવે ભાગીદૂટી ગયો છે પણ તેનું ખંડેર હજી દીકામાં આવે છે.

લોકોમાં લડવાની ઈચ્છા અને એટલી તૈયારી છતાં પણ ડેન લોકો આગળ તેમનું કશું ચાલતું નહોતું. ડેન લૂટારા પાસે મોટી મોટી ઢાલો હતી તે અગાડી ધરીને શત્રુ તરફથી આવતા બાણથી પોતાનો ખચાવ કરતા, અને હાથ માંહેના બાલાવડે દુશ્મનના સ્વારોને પોતાની પાસે આવવા ન દેતાં પહોરના પહોર સૂધી લડ્યા કરતા. ને પછી થાક્યાનું ડોળ કરીને લડાઇના મેદાનમાંથી જતા રહેતા; સાકસનો નિર્ભયપણે જરા આમ તેમ ફરવા લાગે કે તરત તેમના ઉપર દૂટી પડીને દુશ્મનને કાપી નાંખતા; એવી તેમની લડવાની રીત હતી.

એકવાર એવી કતલ થઈ રહ્યા પછી કેટલાએક ધા-યલ થએલા સાકસન લોકો પેલા મઠવાશીઓને ખબર કહેવા સાર ક્રોનલાંડના દરવાજામાં જઇ ઊભા તે વખતે માંહેના જોગીઓ ઇશ્વર પ્રાર્થનામાં ગુંથાયલા હતા. તેમાં મુખ્ય ધિઓડર નામે હતો તેણે આ ભયંકર ખબર સાંભળીને શી રીતે બચતું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. તેમાં એમ ઠર્યું કે, તે માંહેના અતિ વૃદ્ધ અને બાળકોને મૂકીને બાકીના લીશ માણસોને હોડીમાં બેસાડી તેની સાથે પોતાની સર્વ કીમતી ઇસ્કામત નિર્ભય ઠેકાણે

* આપણા દેશના બાપ્તિ બાવા નામના જોગીઓ એવીજ પ્રકૃતિના હોય છે.

મોકલી દેવી. તેની મતલબ એવી હતી કે નિર્દય દુશ્મનો પોતાના મઠ ઉપર હુમલો કરે તો ધરડા સાધુ અને અનાથ બાળકોને જોઈ તેમની દયા લાવીને છોડે નહિ અને તેમને દ્રવ્યલાભ પણ થાય નહિ. માણસ જ્યારે પોતાનો બચાવ બહાદૂરીથી કરી શકતો નથી ત્યારે તેણે ગરીબાઈથી કરવો ઘટે છે.

પેલી હાડીઓ ઠરાવેલી જગાએ જઈ પહોંચી. ત્યાં નિર્ભય જગા જોઈને તેના માણસોએ પેલા ત્રીશ આશામીઓને જંગલમાં નસાડી મૂક્યા અને પેલો માલ જમીનમાં દાટી દીધો. થોડાંક વાસણો ને લૂગડાં મઠમાં રહેવા દીધાં હતાં તે પણ નજરે ન ચડે એમ સંતાજ્યા પછી હમણું ધાડ આવી પહોંચશે એમ જણાતાંજ પોતાના સાથીઓ સાથે થિઓડર હોમકુંડ પાસે બેસીને મોટા ભાવથી ધન્યવાદ કરવા બેઠો. એમ કરવાની મતલબ એટલીજ કે એવી સ્થિતિમાં કેન લોકો આપણને જીવે તો ઈશ્વરથી ડરીને પીડા ન કરે. તથાપિ પાપાણુહૃદયવાળાઓને પરમેશ્વરની પ્રાર્થનાથી કે બીજાથી શું ? તેઓએ મઠમાં પેસતાંજ લાગણી થિઓડરને મારી નાંખ્યો, ને પછી બીજાઓની પણ એ વાતે કરી. પેલા વૃદ્ધ મઠવાશીઓનું સાધુત્વ અને બાળકોનું અનાથત્વ જોઈ નિર્દય પશુઓના અંતઃકરણમાં દયા આવી નહિ. પણ તેમાંથી એક દશ વરસનો છોકરો અમલકારિક રીતે બચી ગયો. તેનું નામ તુર્ગાર હતું.

એ તુર્ગાર ઘણો રૂપાળો અને તેનો ચહેરો કાંતિવંત હતો, તથા તેના બોલવા ચાલવાની લઢણ મનોરંજક હતી. એ મઠમાં જ્યારે તરવારના ઝટકા ઉપર ઝટકા ચાલી રહ્યા હતાં ત્યારે કેન લોકોના સરદાર કૌંટસિદ્રોકની નજર તેના ઉપર પડી અને તેથી તેને બચાવવાની તેને પ્ર-

અહા ઉત્પન્ન થઇ માટે તેણે તેને તેની જાતમાંથી એક તરફ ખેંચી લીધો ને ડેનનો પોશાક પહેરાવ્યો. તેને હમેશ પોતાની પાસે રહેવાનું ફરમાવ્યું તેવી રીતે તેપણ ખરેખરા ડેન જેવો થઇને તેની પાસે રહ્યો.

મઠ માંહેની કતલ પતી રહ્યા પછી તેમાંથી જે કંઇ જડયું તે લઈને મઠને સગગાવી મૂક્યો. તેમાં પેલાં મૂડદાં પણ બળી ગયાં. ત્યારપછી એક બીજા મઠની પણ દુર્દશા કરી નાંખી. તેમાંની મજેલી લૂટને મજબૂત પેટીઓમાં ભરીને તે બધી પેટીઓ ગાડીઓમાં ભરીને દક્ષિણ તરફને રસ્તો લીધો. એ માંહેની કેટલીક ગાડીઓ ખુદ કૌંટસિદ્રોકના તાબામાં હતી અને તે સર્વની પછાડી હતો. તેઓ એક નદીમાંથી સામે પાર જતાં ગાડીનાં પૈડાં કાઢવમાં ચોટી ગયાં તે કેમે કયાં નીકળે નહિ. તેને કહાડવાની ખટપટમાં કૌંટસિદ્રોકને ગુંચાયેલો જોઇ પેલો છોકરો તુર્ગાર નગર ચૂકવીને એક ઝાડીમાં સંતાઇ પેડો. અને કેટલીક વારે રાત્રે મુસાફરી કરતો પોતાના મઠમાં જઇ પહોંચ્યો.

આણીમેર કૌંનલાંડમાંથી ડેન લોકો ગયા કે જે જોગીઓ હુમલાની ગરબડ વેળાએ જંગલમાં નાશી ગયા હતા તે પાછા આવ્યા, અને તેમણે પોતાની માંહેના એકને મહંત સ્થાપીને પાશ્વું પહેલાંની પેઠે કામ ચલાવવા લાગ્યા. ડેન લોકોએ જે મઠ બાળી નાંખ્યો હતો અને સામાન લૂટી લીધો હતો તેને ફરીથી ઠામ પાડતાં ઘણી વાર લાગી નહિ. કેમકે તે મઠવાશી જોગીઓ વિવ્રજાણુ ઉચોગી હતા, અને તેમના ઉપર આસપાસના લોકોનો ભાવ ઘણો હતો.

ડેન લોકોના સંબંધમાં આવેલા ઐંગ્રો સાક્સનોની બીજી ઘણી વાતો પુસ્તકોમાં લખેલી છે, તે એવી ચમત્કારિક છે કે, તે ખરી પણ માની શકાય નહિ. એડમંડ નામે

એક રાજ્ય ઇંગ્લાંડના પશ્ચિમ ભાગ ઉપર રાજ્ય કરતો હતો, તેની જોડે ડેન લોકોને એક અખયય વાત ઉપરથી થોડું વેર બંધાયું. એવી રીતે કે લોથબ્રાક નામે એક જીવાન હિંમતવાળો ડેન હતો, તે એક નાની સરખી હોડીમાં બેસીને જર્મન સમુદ્રમાં આવેલા એક બેઠ ઉપર શિકાર કરવા સાર જવા નીકળ્યો. તેણે પોતાનો બાજપક્ષી જોડે રાખ્યો હતો. કૂતરાને જેમ જમીન ઉપરનાં ચોપગાં પકડી લાવવાને શિકારીઓ શીખવે છે તેમ તેણે બાજપક્ષીને બીજા પક્ષીઓને પકડી આણવાનું શીખવ્યું હતું. એવા બાજપક્ષીઓને પાસે રાખીને કેળવવાની ચાલ તે વેળાના લોકોમાં ઘણી હતી. અને હાલના જર્મનો લડાઈની વેળાએ સંદેશો લઈ જતાં ખજૂતરોને પકડી લાવવાને બાજપક્ષીઓને કેળવી રાખે છે. અને ઘેરાયલા શહેરોના બ્યારે સમાચાર બંધ પડે છે ત્યારે તે માંહેના લોકો ખજૂતરની કોટે કાગળો બાંધીને ઉરાડી મૂકીને વહેવાર ચલાવે છે, તે બંધ પાડવાને બાજપક્ષીની મારફત પેલાં સંદેશો લઈ જનાર ખજૂતરોને પકડી મંગાવી સંદેશો બંધ પાડે છે. એવો છેલ્લો બનાવ ઈ. સ. ૧૮૭૦ માં પારિસ ઉપર જર્મનોએ નાંખેલા ઘેરાની વેળાએ બન્યો હતો.

પેલો લોથબ્રાક કેટલીકવાર સૂંધી પોતાની હોડી સાવચેતીથી હંકારતો ઘણે દૂર સૂંધી ગયો પણ પક્ષી એકાએક દરિયામાં તોફાન બીડીને સમુદ્રના મોટા મોટા મોજા આવવા લાગ્યા. તેથી પેલી હોડી લોથબ્રાકના હાથમાં રહી નહિ ને આખરે તે ઇંગ્લાંડના કિનારા પાસે ડૂબી ગઈ, ને માલિક તરતો તરતો કિનારે આવી પહોંચ્યો. તે વેળાએ પણ પેલો બાજ તેની સાથે હતો.

પોતાના દુશ્મનના દેશમાં આવી પચાથી લોથબ્રાકને

મહા માહું લાગ્યું; તોપણ પોતે કોણ છે તે તેમને ન જાણાવવાનો ઠરાવ કરીને આખો દહાડો જંગલમાં રહેતો અને કંદમૂળ ખાઈને ગુજરો કરતો. તથાપિ કેટલેક દહાડે ઓચિંતો કેટલાએક આંગ્રો સાકસનોની તેનજરે પડ્યો. તેમણે તેને ઓળખ્યો એટલે તેને પકડીને રાજા પાસે લાવ્યા. ત્યારે પણ પેલો બાજપક્ષી તેની સાથે હતોજ.

લોથપ્રાકનો ચહેરો જોઈને એડમંડ રાજાને આનંદ થયો અને તે ઇંગ્લાંડમાં શી રીતે આવ્યો તેની હકીકત સાંભળીને ઘણો અજાણ્ય થયો. પછી કોઈ પણ તરેહની તેને અડચણ ન કરવાની પોતાના માણસોને આજ્ઞા આપી; અને તેને છોડી દીધા પછી કેટલેક દહાડે સાંભળવામાં આવ્યું કે લોથપ્રાક શિકારના કામમાં ઘણો ખર્ચદાર છે તેથી રાજાએ તેને પોતાની પાસેજ રાખ્યો. અને શિકારની વેળાએ તેને સાથે રાખવા લાગ્યો. અને તે પણ રાજા સાથે ઇમાનદારીથી ચાલના લાગ્યો.

વળી ઇંગ્લાંડમાં તેણે એક શિકારી કૂતરો પાળ્યો હતો. તેને લીધે રાજાની તેના ઉપર વિશેષ મહેરબાની થઈ. શિકારના કામમાં લોથપ્રાક કહે તે પ્રમાણે થાય. જૂઓ દેશના સંબંધમાં રાજાને જે દુશ્મન લાગવો જોઈએ તે તેના ગુણવડે મિત્ર થઈએકો. એવાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે.

રાજદરબારમાં કાવાદાવા ઘણા હોય છે. ત્યાં રહેવાનું કામ ઘણું જોખમ ભરેલું હોય છે. દરબારી લોકોની સ્થિતિ એવી હોય છે કે, કંઈએ ગુન્હો ન કર્યા છતાં પણ ખીજાઓ તેની અદેખાઈ કરે છે, ને કોઈ વાર એમ કેટલાક નિર્દોષ માણસો તેના ભોગ થઈ પડે છે. લોથપ્રાકની તેવીજ અવસ્થા થઈ. એડમંડ રાજાના દરબારમાં બિરોન નામે એક ગૃહસ્થ હતો. તે પણ શિકારના કામમાં કાબેલ

હતો તથી રાખને ઘણો વહાલો હતો અને શિકારમાં તો તેના વિના એક ડગલું પણ જતો નહિ. તે લોથપ્રાકની અદેખાઈ કરવા લાગ્યો. અને તે એટલે સૂધી કે દાવ ફાવે તો તેનું કાટલું કહાડી નાંખવાનો ઠરાવ તેણે કર્યો. પછી કેટલેક દહાડે રાત્રી જોડે રાતમાં શિકારે બંને ગયા હતા તેમાં એક હરણની પછવાડે દોડતાં તે બંને એક ધીચ ઝાડીમાં એકઠા થયા એટલે બિરોને ત્યાં લોથપ્રાકને મારી નાંખ્યો. અને કોઈના જાણવામાં ન આવે માટે તેનું મૂડું ડાડી દીધું ને પછી ઘેર આવ્યો. તે વખતે તેની સાથેના બધા શિકારી કૂતરા તેની સાથે આવ્યા પણ લોથપ્રાકનો પેસો કૂતરો તેના ધણીને જ્યાં દાટ્યો હતો તે જગાએ શોક કરતો બેસી રહ્યો. લોથપ્રાક કેમ ન આવ્યો એમ રાત્રીએ અને બીજા દરબારીઓએ બિરોને પૂછ્યું સારે બિરોને કહ્યું કે હરણની પાછળ દોડતો દોડતો જંગલમાં ગયો તે ગયો પછી પાછો આવ્યોજ નથી અને તેનું શું થયું તે હું જાણતોએ નથી.

પણ પેસો કૂતરો ધણીની કપર પાસે બેઠો હતો તેને ધણી ભૂખ લાગવાથી ઘેર આવ્યો ખરો, પણ ખાધું કે તરત પાછો જઈને તે જગાએ બેઠો. એમ કેટલાક દિવસ જતાં દરબારના લોકોની નજરે પડ્યું, એટલે કેટલાંક માણસો મોકલીને તે જગા ખોદી જોતાં લોથપ્રાકની લોથ મળી આવી. તે ઉપરથી તપાસ થતાં ખૂનનો અપરાધ બિરોને ઉપર સાબિત થવાને કશી અડચણ પડી નહિ. અને રાત્રી તેના ઉપર ઘણો ગુસ્સે થયો. ને એવો ઠરાવ કર્યો કે, લોથપ્રાકની ભાગેલી હોડી જે કિનારા ઉપર ડૂબી છે તેમાં બિરોને બેસાડીને સમુદ્રમાં હડસેલી દેવો. અને પ્રીતી આપણા દેશમાં તેને પગ મૂકવા દેવો નહિ.

હુકમ પ્રમાણે તે હોડી હડસેલી દીધા પછી દરિયા-માં મોઢું તોડાન જાગ્યું. તેની છોજોથી પેલી હોડી ઘસડાતી ઘસડાતી આત્મિક સમુદ્રને કાંઠે જ્યાં લોથપ્રાકના વડીલોની જાગીર હતી ત્યાં જઈને લાધી. લોથપ્રાક મોટા શ્રીમંત કુળનો પુરુષ હતો, અને તેના મિત્રો પણ ઘણા હતા. એ વિના તેને એ તો દીકરા હતા. તે પણ ઘણા ઉદ્યોગી અને હિંમતવાન હતા. વળી આ વેળાએ ચમત્કાર એવો જાન્યો કે, હોડી પણ છેક તેના ઘરની પાસેજ આવીને અટકી, તેથી ઝટ તેમને માત્રમ પડ્યું કે આપણા આપની હોડીમાં બેસીને કોઈ આંગ્રોસાકસન માણસ આવ્યો છે. તેથી તે બિરોનને પકડીને તેની તપાસ કરવા માંડી ત્યારે બિરોને પોતાનો ગુન્હો છુપાવવા સાર કહ્યું કે, તમારા આપ લોથપ્રાકને ઇંગ્લાંડના રાજા એડમંડે મારી નાંખ્યો છે. એ સાંભળીને પેલા તેના છોકરાએને ઘણું માઠું લાગ્યું અને સઘળી હકીકત તેમણે પોતાની જાતના લોકોને તથા પોતાના રાજાને જણાવી. અને તેનું વેર લેવા સાર ઇંગ્લાંડ ઉપર હુમલો કરવાની તેમને વિનંતિ કરી, તે તેમણે કબૂલ કરી ને તરત હોડીઓમાં પોતાના શૂરા સિપાઈઓને બેસાડીને તે હોડીઓ ઇંગ્લાંડ ભણી રવાને કરી.

એડમંડ રાજા દયાળુ અને ઘણા શાંત સ્વભાવનો હતો, અને પરોપકાર કરવામાં તો તે ઘણો નામીયો ગણાતો હતો. દેશમાં સમાધાની રાખીને લોકોના સુખ સાર કામો કરવાથી તેને જોડે સંતોષ થતો તેટલો બીજા કોઈ કામથી થતો નહોતો. તેને લડાઈઓ અને હુમલા ગમતા નહોતા. તેથી તે લડાઈને માટે બીજકૂલ તૈયાર નહોતો. એવી સ્થિતિમાં ડેન લોકોનું લશ્કર કિનારા ઉપર આવ્યાની તેને ખબર મળી ત્યારે હવે શું કરવું તેનો તેને મોટો વિ-

ચાર પડ્યો. તેની હિંમત હારી ગઈ તેથી છાનોમાનો હે-
ગિસવૂન નામે છેક અળણી જગાએ એક ખૂણામાં જ-
ઈને ભરાઈ બેઠો. આણીમેર ડેન લોકોએ કેટલાંક શહેરો
જીતી લીધાં અને રાજાનો શોધ કરવા માંડ્યો. પહેલાં તે
તેનો કંઈ પત્તા લાગ્યો નહિ પણ પછી કેટલાંક એક એક
સાકસનોની મારફાડ કરતાં રાજા ક્યાં સંતાયો છે તે તેમ-
ણે બતાવ્યું. ડેન લોકોનો મુખ્ય સરદાર હિંકાર નામે હતો.
તેણે એડમંડ રાજાને કહાવી મોકલ્યું કે તમારે તમારો સર્વ
ખાતો અમારે સ્વાધીન કરી દઈને શરણ આવવું એટલે
અમે કંઈ અડચણ કરીશું નહિ. એ તેમનું કહેવું રાજાએ કબજ
ન કરવાથી હિંકારે પોતાના કેટલાક સિપાઈઓને તેણીમેર
મોકલીને તે જગાને ઘેરો ઘાલ્યો અને કેટલીકવારે તે ડે-
કાણામાં બાકાઈ પાડીને સિપાઈઓ માંહે ધસી ગયા. તે
મારામારીમાં એડમંડના સપાળા ચાકર નરફરો મરી ગયા
અને રાજાને મુશ્કે બાંધીને હિંકાર આગળ આણ્યો.

ડેન સરદાર અવિચારી હતો. તેણે એડમંડના અપ-
રાધની તપાસ કરવાની બાજગડમાં ન પડતાં એકદમ મા-
રી નાંખવાનો ઠરાવ કર્યો. પ્રથમ તો તેને એક ઝાડ સાથે
બાંધ્યો. અને એક મોટી ચાખકવડે તેને ઢોરની માફક ઝા-
ડી કહાડ્યો. ને પછી તેના ઉપર તીરનો વરસાદ વરસા-
વ્યો. આ બધી આફતમાં પણ એ ધાર્મિક રાજા એક
સરખો ઈશ્વરિસ્તનો જપ કરતો હતો તેથી તેના મનને
વચ્ચે વિશ્રાંતિ મળતી હોય એમ દેખાતું હતું; પણ એ જપ
સાંભળીને ડેન લોકોને વધારે ચીડ ચડી અને તેથી તેને
વધારે દુઃખ દેવા લાગ્યા; તોપણ તેણે ઇશ્વરનો જપ મૂક્યો
નહિ, સારે ડેન લોકોએ તેનું માથું કાપી નાંખ્યું. ને તે તે-
ની પ્રજાને હાથ આવે નહિ તે માટે તે માથું જંગલમાં

લઇ જઇને નાંખ્યું.

પછી રાત્રીનું ધડ લાંબ પડતું નાંખીને ડેનો ચાલ્યા ગયા. સારપછી તેની પ્રજા માંહેના કેટલાકો લાં ચાલ્યા અને રાત્રીની આવી દુર્દશા જોઇને ઘણા દુઃખી થયા. પછી તેની પ્રેતક્રિયા કરવાનો મનસૂએ કર્યો પણ તેમાં માથા વિના કામ અટકી પડ્યું એટલે તેનો શોધ કરવા લાગ્યા. તે જાનનની વાતો પુસ્તકમાં લખેલી છે તે ખરી લાગતી નથી. તેમાંની એક એવી છે કે, તે લોકો માથું ખોળતા જંગલમાં હીંડતા હતા. ત્યારે માથામાંથી અવાજ થયો કે હું કલાણી જગાએ છું. બીજી એવી વાત છે કે, એક વરૂએ તે માથું પોતાના આગલા પંખમાં પકડીને તેને દાટવાની જગા ઉપર લાવી મૂક્યું તે પછી તે માથું પોતાની મેજેજ ધડ ઉપર જઈ વળગ્યું. આ બંને વાતોમાં સત્ય ઘણુંજ થોડું છે. ઘણું કરીને નથીજ એમ કહીશું તો ચાલશે. માટે એ ઈતિહાસમાં દાખલ કરવા લાયક નથી એ ખરૂં છે. તથાપિ તે વેળાના લોકો તેને ખરી માનતા હતા. આ ઉપરથી તે કેટલા ભોળા હતા અને તેમનામાં કેટલી અજ્ઞાનતા હતી એ ખુલ્લું માત્રમ પડે છે.

આલફ્રેડ ગાદીએ બેઠો તે વખત પ્રજાની હાલત એવી હતી. તે બધા રોમન ક્રિસ્ટીયન પંથના હતા. તે પંથના ઉપર તેનો પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. તે પંથનો મુખ્ય અધિકારી ઈટાલીનો પોપ તો તેને પરમેશ્વર જેવો લાગતો. તેમણે પોતાનાં છોકરાંઓ સાડ રોગમાં બહુ વરસ પહેલાં એક મોટી નિશાળ કહાડી હતી. તેનો જીર્ણોદ્ધાર એડલ ઉલ્ફે કર્યાની વાત તો આગળ આવી ગઈ છે. એની પહેલાંના એક રાત્રીએ દરેક ઘર ઉપર આઠ પાઈનો વેરા નાંખીને તેના ઉત્પન્ન થતા પૈસા પોપને બેઠ મોકલવામાં

આવતા હતા. તેથી પોપને ઘણા પૈસા મળતા હતા. એ-
મ કેટલાંક વરસ ચાલ્યા પછી ઇંગ્લેન્ડે પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથ માનવા
લાગ્યા ત્યારથી એ કર આડગા હેનરી રાજાથી બંધ પડ્યો છે.

ભાગ ત્રીજો.

એડવર્ડ ઉદ્ધ ઇ. સ. ૮૫૭ માં મરણ પામ્યો. પછી
તેનો દીકરો એડવર્ડાલ્ડ ગાદી ઉપર બેઠો. તે ત્રણ વરસ
રાજ કરીને ઇ. સ. ૮૬૦ માં મરી ગયો. પછી તેનો ભાઇ
એડવર્ડાર્થ રાજ્ય કરવા લાગ્યો. તેના અમલમાં ડેન્સ લોકો
તેની પ્રજાને પીડતા હતા તે પીડાથી મૂકત કરવાને તે મ-
થન કરતાં છ વરસ રાજ્ય ભોગવી ઇ. સ. ૮૬૬ માં મૂ-
ઓ. તે વારે તેનો ભાઈ એડવર્ડ તખ્તનશીન થયો. તે
ઘણો શૂરો રાજા હતો. તેને પણ ડેન લોકોથી સંકટ ભો-
ગવવું પડ્યું. તેમની જોડે લડતાં એનો નાનો ભાઇ આલફ્રેડ
ઘણી મદદ કરતો હતો. એ બંને ભાઇઓએ ડેન લોકો સા-
થે માત્ર બે વરસમાં જ નવ લડાઇઓ કરી. રાજા એડવર્ડ-
ડને એક છેલ્લી લડાઇમાં જખમ લાગ્યા હતા તેથી માંદો
પડીને ઇ. સ. ૮૭૧ માં મરી ગયો ત્યારે આલફ્રેડ ઇંગ્લાં-
ડનો રાજા થયો.

ખરૂં કહીએ તો આલફ્રેડના જે મોટા ભાઇઓ મરી
ગયા, તેમાંના મોટાનો વડો દીકરો રાજગાદીનો વારસ હતો.
એ વાત પ્રજા અને રાજકુટુંબના સારા સમજણા માણસો-
ને ખબર હતી. એમ છતાં આલફ્રેડ ગાદીએ બેસીને રાજ
કરવા લાગ્યો; પણ કોઈ કંઈ બોલ્યું નહિ. કેમકે તે વખ-
તજ તેવો હતો. આખા ઇંગ્લાંડમાં ડેન લોકો ફરી વળ્યા

હતા. જોર જૂઠ્ઠા અને મારફાડ ચાલી હતી. લોકો ત્રાહે ત્રાહે પોકારતા હતા. એવી વેળાએ રાજ્યસૂત્ર હાથમાં ઝાલવાને આલક્રેડના જેવો લાયક પુરુષ ખીજે કોઈ નહોતો. કેટલાએક નામાંકિત ઇતિહાસ લખનારા તો એમ પણ લખી ગયા છે કે, એ વખતે ગાદીએ એસવાની તેની મૂદત મરજી નહોતી. તથાપિ સ્વદેશ કલ્યાણની યુદ્ધિથીજ તેણે રાજકારભાર હાથ ધર્યો. એ વાત ખરેખરી નવાઈ જેવી છે.

આ વખતે આલક્રેડની ઉંમર માત્ર બાવીસ વરસની હતી. અને તેનો અભ્યાસ પણ કામ જોગોજ હતો. તથાપિ તેની યુદ્ધિ મોટી હતી. અને તે મૂળથીજ મોટા મનનો હતો. તેને લીધે રાજ્ય મળ્યા છતાં તે મદાંધ થયો નહિ. તેણે પોતાના ભાઈનો મૃત્યુસંસ્કાર યથાવિધિ કર્યો, ને પછી વિચેસ્ટરના બજનાલયમાં જઈને રીત પ્રમાણે પોતાનો રાજ્યાભિષેક કરાવ્યો. એ સંધ્યા સંસ્કારની જગ્યા તેવારે જેવી પવિત્ર મનાતી હતી તેવી આજ પણ મનાય છે. એ ધ્યાનમાં રાખવા જોગ છે. વિચેસ્ટર ઇંગ્લાંડમાં ધર્મ સંબંધે ઘણું મોટું મનાયલું ઠેકાણું છે. ત્યાંના ધર્માધ્યક્ષની ઊપજ મોટી છે, અને લોકોમાં તેનું વજન પણ વધારે છે. એ વિના ત્યાંનું દેવાલય ઘણુંજ જૂનું જેવા લાયક બાંધણીનું છે એમ કહેવાય છે. પરદેશી મુસાફરો તેને જોયા વિના ઘણું કરીને પાછા વળતા નથી.

પોતાના ભાઈની ઉત્તર ક્રિયા, પોતાનો રાજ્યાભિષેક, અને તેના સંબંધની માનપાતની સમાઓ ઈત્યાદિ કામોથી પરતરીને આલક્રેડ દેશની હાલતનો વિચાર કરવા લાગ્યો તો તેને જણાઈ આવ્યું કે, જે કેન લોકોએ આપણી આખી પ્રજાને છેકળ હેરાન કરી મૂકી છે. તેમને પહેલ વેહેલા હરાવવા જોઈએ. માટે તેણે તે કામ સાર લશ્કર એ-

કહું કરવા માંડ્યું. તેમાં તેને ઘણી મહેનત પડી. કેમકે ડેન લોકો જ્યારે સાકસનને હરાવતા ત્યારે પછીથી તેની ઘણી દુર્દશા કરતા; અને જ્યારે એકાદો સાકસન એકાદો ડેનને હરાવે તો ડેન લોકોનાં ટાળેટાળાં તેનું વેર લેવાને ઉતરી પડે તેના હુમલા ખમવાને તૈયાર રહેવું જોઈએ. કહેવાની મતલબ એટલીજ કે તે વખત સાકસનો નાહિંમત હતા અને તેમના સામર્થ્યનો છોક નાશ થયો હતો.

પણ આલફ્રેડે હિંમત છોડી નહિ. તે જાતે ઘણો બહાદુર હતો, અને લોકોમાં તેનું વજન પણ ઘણું હતું તેને લીધે બાકી રહેલું જે લશ્કર ચારેમેર વેરાઈ ગયું હતું તેને પોતાની જોડે રહીને ડેન લોકો સાથે લડવા માટે ફરીને એકઠું કર્યું. અને પછી લડવા નીકળ્યો. પહેલી લડાઈ બંને પક્ષ વચ્ચે વિલતન^૧ નામની જગાએ થઈ. શરૂઆતમાં તો આલફ્રેડના પક્ષની ઘણી સરસાઈ થઈ પણ પછી કેટલી વારે પાસું ફેરવાયું એટલે ડેન લોકો છુટ્યા ને આલફ્રેડના લશ્કરને મેદાનમાંથી નાશી જવું પડ્યું. એ વખતે બંને બાજુનાં ઘણાં માણસો માર્યા ગયાં તેથી બંને પક્ષના લોકો એક ખીજની ખીજા લાગ્યા. અને બંને બાજુના સરદારો લડાઈનું મોટું કાળું કરીને એક ખીજ સાથે સલાહ કરવાનું ઈચ્છવા લાગ્યા. એ વખત ડેનનો સરદાર હબ્બા નામે હતો. તેણે આલફ્રેડ સાથે એવો કરાર કર્યો કે, “ હું મારા માણસો સાથે તારા રાજ્યમાંથી નીકળી જાઉં છું, પણ ઇંગ્લાંડમાં અમે ખીજ રાજ સાથે લડીએ તેમાં તમારે હાથ ધાલવો નહિ ” એ કરાર આલફ્રેડે કબૂલ કર્યો. એનું રાજ્ય વેસેક્સમાં હતું. એ સિવાય એસેક્સ, મર્સિયા, અને નાર્થ્યુઅરલાંડનાં રાજ્યો જૂદાં જૂદાં હતાં. આલફ્રેડ સા-

૧ એ જગા સાલિસબરી પરગણાની ઇશાને છે.

થે ઠરાવ થયા પ્રમાણે હજ્યા તેના રાજ્યમાંથી નીકળી ગયો. પણ ટેમ્સ નદીને કાંઠે સીધો લંડન શહેર ઉપર આવી પડ્યો. એ શહેર મર્સિઆના રાજ્યનું હતું. ત્યાં ડેન લોકોએ લૂટફાટ કરવા માંડી. કેમકે ત્યાં તેમને રોકનાર કોઈ તેમનો જોરાવર દુશ્મન નહોતો.

એ વખતે મર્સિઆનો રાજા બ્રેદ નામે હતો, તે હજ્યા અને તેના લશ્કર સાથે લડવાને સમર્થ નહોતો. અને તેને આલફ્રેડની સહાય પણ મળવાની નહોતી; કેમકે તે તો પહેલાંથીજ હજ્યા સાથે વચને બંધાયો હતો. પોતાનાજ રાજ્યના રક્ષણ માટે પોતાનાજ દેશના ને પોતાની જાતના બીજા રાજાઓને વેગળા મૂકીને આલફ્રેડે પારકા લોકો સાથે સ્નેહ કર્યો એ કંઈ તેણે સાંઝે કર્યું નહિ. એમ તે વખતે જ્યાં ત્યાં ચર્ચા થવા માંડી, અને હજી પણ વિચારવંત પુરૂષો તેના એ કૃત્યને વખોડે છે તે ખરું છે. આલફ્રેડ ખ્રિસ્તી ધર્મનો હતો; અને તેના પડોશી બીજા રાજાઓ પણ ખ્રિસ્તી હતા. તેને મદદ કરવાનું એક બાળુએ મૂકીને માત્ર પોતાના રાજ્યના રક્ષણને સાર તેણે એક મૂર્તિપૂજક, કૂર અને જંગલી લોકો સાથે કરાર કર્યો એ ખ્રિસ્તી ધર્મના મુખ્ય નીતિતત્ત્વથી બિચરું હતું. તેથી તે ચર્ચા થઈ તે યોગ્યજ હતી એમ કહેવું પડે છે. માત્ર સ્વહિત સાર સન્માર્ગ છોડવાનું કોઈ પણ માણસને શોભા આપતું નથી.

આલફ્રેડ જેવા પ્રબળ રાજાએ ડેન લોકો સાથે કરાર કરીને પોતાના રાજ્યનું રક્ષણ કર્યું તો આપણા જેવા સારધારણ માણસે તે રસ્તે જવામાં કશી ચિંતા નથી એમ મનમાં વિચાર કરીને બ્રેદે ડેન લોકોને ધણા પૈસા આપવા કરીને તેમનાથી તેને અને તેની પ્રજાને પીડા ન થાય એવી ગોઠવણ કરી. તેણે ડેનોને ધણા પૈસા આપવા ઠ-

રીને એવો કરાર કરાવી લીધો કે, “અમે હવે તારા રાજ્યમાંથી જટ નીકળી જઈશું; અને ફરીને કદી એમાં પગ પાણુ મૂકીશું નહિ.”

તથાપિ એવું માગ્યું આપીને ભીખારી, ચોર, ચાંચિયા, ધાડપાકુ અને લોકો ઉપર ખોટાં તહોમતો ઊભાં કરીને તેમને સતાવનારથી બચાવ કરવો એ તેમના એ કામને મદદ કરવા જેવું છે. એવી રીતે પૈસા કઢાવવાનો તેમને એકવાર સ્વાદ પડ્યો કે, પછી પ્રથમ કરેલો કરાર મદાર ભૂલી જઈને ગમે તે ખોટાં ખરાં બહાનાં કાઢીને ખીજી વાર હુમલો કરવાને આધું પાછું જોતા નથી. તેથી કરીને પહેલો થએલો ખરચ ફાગટ જાય છે એટલુંજ નહિ, પણ તેવો ખરચ વારંવાર કરતાંએ તેવા દુશ્મન તરફની ધારતી કદીએ ઓછી થતી નથી. માટે દુષ્ટ માણુણુસો સાથે એવા પ્રકારના વ્યવહારમાં એકાએક આવવુંજ નહિ. પણ થાય તેટલી મહેનત કરીને તેમને વશ ન થતાં તેમનો નાશ કરવો એમાંજ લાભ છે.

પણુ અગ્રેદે તેવું કર્યું નહિ તેનો તેને સારી રીતે બદલો મળ્યો. એવી રીતે કે, હજ્યા એના રાજ્યમાંથી નીકળીને ઉત્તર ભણી નાર્થબરલાંડમાં ગયો ને ત્યાં ઘણી લૂંટફાટ અને ધમપછાડ કરીને પાછો મર્સિઆમાં આવ્યો. અને તેનું કારણુ તે એમ કહેવા લાગ્યો કે, “ઉત્તર તરફના પ્રાંતમાં મોટો દુકાળ પડ્યો છે, અમને અન્નપાણી મળતાં નથી, માટે અમારે પાછું આવવું પડ્યું.” અગ્રેદે તેને ખીજી વાર પુષ્કળ ધન આપીને તેની મહેરબાની મેળવવાનો યત્ન કર્યો. એ દ્રવ્ય હાથમાં આવતાંજ હજ્યા અને તેના માણુસોએ દારૂ ઇત્યાદિ ખીજી દુર્ગુણોમાં ને ઉડાવી દઇને પાછા હર્તા તેવા થયા, એટલે વળી અગ્રેદ અને તેની પ્રજા

ને સંતાપવા લાગ્યા. એથી હવે રાજ્ય કાયર થયો, તેનું જો અપમાન થાય તે ખમાય નહિ, અને લોકોની પીડા નજરે દીડી જાય નહિ તેથી સર્વ પ્રકારે નિરાશ થઈ પોતાના રાજ્યનો ત્યાગ કરીને રોમ શહેરમાં નાશી ગયો. ત્યાં સાંકસન લોકોનો એક મઠ હતો, તેમાંના લોકોએ તેને સાફ આદરમાન આપ્યું. અને પદ્મચંદ્ર રાજ્યની જેવી અવસ્થા હોય તેની તેમણે રાખી; તથાપિ અપમાન અને દુઃખથી તેનું અંતઃકરણ ઉદ્ભેગી થયું હતું, તેને લીધે દહાડે દહાડે ગળી જઈને કંટલીક મુદ્દતે મરણ પામ્યો. પોતાને રાજ્ય કહેવડાવનારનું મરણ આવે પ્રકારે અને આવે ઠેકાણે થવું જોઈએ કે? પણ બનવા સરજીત ત્યાં શો ઉપાય !

બચ્ચેદના ગયા પછી તેના રાજ્યની ડેન લોકોએ ધૂળ-ધાણી કરી નાંખી, વધારે તો શું પણ આટલા ઉપરથી સમજાશે કે, મર્સિઆની મૂડદાં દાટવાની જગતને ખણી ખોદીને પાયમાલ કરી માંહેના મૂડદાંઓના હાલહવાલ જ્ઞાયા. જાણે તે રાક્ષસો જીવતાઓ સાથે લડીને ન ધરાયા હોય તેમ હવે મુવેલાંઓને સંતાપવા લાગ્યા ! તેમનું એ કામ માત્ર તેમનેજ નહિ પણ સર્વ મનુષ્ય જાતને અત્યંત લાંછન લગાડનારું છે.

આ રાજ્યની એવી દુર્દશા કરતાં સિઓલુદ્ધ નામનો કોઈ માણસ તેમની નજરે પડ્યો, તે બચ્ચેદના અમલમાં મોટા અધિકાર ઉપર હતો. તે ડેન લોકોને કહેવા લાગ્યો કે બચ્ચેદની ગાદીએ મને જેસાડીને તે રાજ્ય મારે સ્વાધીન કરો તો હું તમારી આસામાં રહીને સમગ્રો રાજ્યકારખાર ચલાવીશ. તેની એ વાત ત્યાંની પ્રજાને સારી લાગી નહિ તેથી તેણે તેનો ધણો ધિક્કાર કર્યો. પણ તે પુરૂષને થોડાંક અધિકાર હાથ આવતાંજ તેણે લોકો ઉપર અતિશય

નૂતન ગુજરાતે તેનો બદલો લીધો.

એમ ચાલી રહ્યું છે, એટલામાં એક નવી આકૃત ઇંગ્લાંડના ઉપર આવી. હાદરદન નામે કોઇ સરદાર પુષ્કળ ડેન લોકો સહિત જળમાર્ગે ઇંગ્લાંડમાં આવી જિત્યો. અને લોકોને મારફાડ કરીને ત્રાહેત્રાહે પોકરાવી મૂક્યા. પછી તેણે આલફ્રેડના રાજ્ય તરફ નજર કરી. પણ આલફ્રેડ તેથી બીધો નહિ; કારણ હજ્યા સાથે થએલો કરાર આખી ડેન પ્રજાને લાગ્યું છે માટે કોઈના પણ હાથ નીચેના ડેનથી આપણા રાજ્યને હરકત થવાની નથી એમ તે સમજતો હતો. આલફ્રેડના રાજ્યમાં બરેલમ નામનો એક ધણો મજબૂત કિલ્લો દાર્સેટશાયર પ્રાંતમાં હતો તેના ઉપર લશ્કર હતું ખૂબ પણ હુમલો થવાનો ભય ન હોવાને લીધે તેના ઉપર કંઈ વિશેષ બંદોબસ્ત કર્યો નહોતો. તેના ઉપર મોટી તદબીરથી હાલ્ફડને એકાએક જળમાર્ગે આવીને હુમલો કર્યો, અને પહેલેજ સપ્તાહે તે લઇ લીધો. એ બાબત આલફ્રેડ અને તેની પ્રજાને થઈ સારે તમને ધણો ભય અને નવાઈ લાગી. એટલુંજ માત્ર નહિ પણ ડેન લોકોએ આગળ થએલો કરાર એક કોરે મૂકીને નાફરમાનીથી તે કિલ્લા ઉપર હલ્લો કર્યો માટે તેમના ઉપર ધણું વેર ઉત્પન્ન થયું. તેમને ડેન સરદારે એવું જણાવ્યું જે, “હજ્યા સાથે મારે કશો સંબંધ નથી, હું સ્વતંત્ર સરદાર છું. મારા ઉપર કોઈનો હુકમ ચાલતો નથી. મારી મરજી પ્રમાણે હું કરીશ; હજ્યાએ તમારી સાથે જે કરાર કર્યો છે તે પ્રમાણે જોઈએ તો તમારી સાથે તે વર્તે હું તેમ ચાલવાનો નથી.” હાલ્ફડને એ પ્રમાણે કહાવી મોકલ્યું, એમાં કંઈ નવાઇ નથી. એવા પ્રકારના લોકો ખૂબ પોતાના આપેલા વચન પ્રમાણે પણ ચાલતા નથી તો બીજાના

આપેલા વચન પ્રમાણે તો તે ચાલેજ કેમ?

પછી કેટલેક દિવસે આલક્રેડ અને હાલ્ફડન વચ્ચે લડાઈઓ શરૂ થઈ. તેમાં કોઈવાર આ જીને તો કોઈવાર પેલો જીને. કોઈવાર આ સલાહ કરે તો કોઈવાર પેલો કરાર ઠરાવે. તેમાં છેતરપંડી, કપટ, અવિશ્વાસ, અને વખત મળે તો એક બીજાનું નુકસાન કરવાની ચતુરાઈ બંને પક્ષ તરફથી એક સરખી ચાલતી હતી. તેથી કોઈ તરફનો નિવેડો આવેજ નહિ. અને તેથી બંને પક્ષને એક બીજાથી ત્રાસ થતો હતો. એન લોકોનું સઘનું ત્રસ્કર જળમાર્ગે આવ્યું હતું તેને લીધે તેની પાસે સવાર મૂકવા નહોતા માટે તે આલક્રેડના લશ્કર ઉપર હુમલા કરીને તેના ઘોડે સવારોને ઘોડા ઉપરથી પાડી નાંખીને તેમના ઘેડા પોતાના લશ્કર સાથે લઈ લેતો હતો. એમ પોતે સવાર તૈયાર કર્યા પછી તેમણે એકાએક ઇંગ્લાંડના દક્ષિણ ભાગ ઉપર સ્વારી કરીને તેઓ એકસત્ર શહેર સુધી આવી પહોંચ્યા. જે વારે તે શહેરને એક્સનાનસિસ્તર કહેતા હતા તે વારે પણ હમણાં છે તેવુંજ મોટું નામીયું હતું. તે એન લોકોએ મોટા પરાક્રમથી જીતી લીધું એવી ખબર જ્યારે આલક્રેડને પડી ત્યારે તેને ધણુંજ માટું લાગ્યું, અને અગાડી કેમ કરવું તેની ચિંતા કરવા લાગ્યો. એ સ્થળ તેમાં હાથમાં જવાથી ઇંગ્લાંડનો દક્ષિણ ભાગ ધણો ખરો અમલમાં ગયા જેવું બન્યું. અને થોડાજ વખતમાં માંહેનો ભાગ શત્રુના હાથમાં જઈને પ્રજા ઉપર મોટી આફત આવી પડવાનાં દુશ્ચિન્હો તે વખતે ચારે બાજુએ દેખાવા લાગ્યાં. (ઈ. સ. ૮૭૪)

તે સમયની જે વાતો અને લેખ મળી આવ્યા છે તે ઉપરથી ખુદ્દું માત્રમ પડે છે કે, એવા અણીના વખતમાં આલક્રેડના ઉપર તેની પ્રજાની ભક્તિ જેવી જોઈએ

તેવી નહોતી. સોફાને તેનાં આચરણ સારાં લાગતાં નહોતાં. તે બાબત તે ખુલ્લેખુલ્લું બોલતા નહોતા પણ અંદર અંદર કચવાતા હતા; અને માનતા હતા કે તેનાં દુરાચરણથી ઇશ્વરની અવકૃપા થઇને આ સંકટો આપણા દેશ ઉપર આવ્યાં છે. આલફ્રેડ આ વેળાએ છેક જુવાની-ઓ અને આકરા સ્વભાવનો હતો. નાની ઉમરમાં ગાદી મળવાથી તેને ઘણો અહંકાર આવ્યો હતો. અને હજી સાથે તેને જે કાલકરાર થયા તેથી જે શાંતિ થઇ તેમાં તેણે મરજી પ્રમાણે મોજમજા કરી હતી; વળી તે મોજ નિરપદ્રવી હતી એમ નહિ. વળી તે પોતાના સુખને સાડે સોફા ઉપર જૂલમ કરે છે, તથા પોતાના ફાયદા સાડે કાંઇ વાત કરાવવાની હોય તો તે કરાવવા સાડે ન્યાય અન્યાય ન જોતાં કરાવે છે એવો તેના ઉપર દોષ મૂકતા હતા.

આ વાતને આજ સેંકડો વરસ વીતી ગયેલાં હોવાથી એમાં ખરું કેટલું અને ખોટું કેટલું તે નક્કી કરવાને ઘણો માર્ગ રહેલો નથી. કેન સોફા કંટાળી ગયા હતા તેને લીધે તેમના મનમાં આલફ્રેડ વિષે એવી તરેહવાર કલ્પના તે વેળાએ આવેલી હોવી જોઇએ, એવી પણ કેટલાક ગ્રંથકારોની ધારણા છે. એક તરફ જોઇએ તો તે પોતાની ભર જુવાનીમાં હતો અને તેના હાથમાં સર્વ રાજકારભાર આવ્યો હતો, એવી વેળાએ, ખીજા જુવાન રાજાઓની પેઠે વિષયાદિને નાદે લાગીને વગર વિચારે ચાલ્યો હશે એમાં નવાઇ નથી; પણ ખીજી તરફ જોતાં એકાદ બાબતને માટે અપયશ આવવા લાગ્યો કે, તેને નહારે ગળુવો; એમ સાધારણ રીતે ઘણા માણસોની ચાલ હોય છે, અને તે અબણ માણસોમાં ઘણી હોય છે. એવું જોતાં આલફ્રેડ વિષે સોફાનો એવો વિચાર થયો હશે એમ લાગે છે.

આલક્રેડના દરબારમાં સંઘનિયલ નામે એક સાધુ હતો તેની સાથે તે દૂરનો સગો પણ હતો અને તે વખતે વખતે તેને મસલત પણ આપતો હતો. તેણે આ વેળાએ રાજની એવી તો ધૂળ કાઢી નાંખી કહેવાય છે કે, રાજના હાથથી એવાં ખરાબ આચરણ થયાં હોતો, તેવું કહેવું શોભત નહિ, અને રાજ તે સાંખત નહિ. તે જે બોલ્યો તેની મતલબ એક ઠેકાણે લખેલી છે તે આ પ્રમાણે:--“તું તારી પદવી અને વૈભવનો ધણો ગર્વ રાખેછે; અને કોઈ કોઈ કહે છે તોપણ પોતાના પાપ માર્ગમાં અચળપણે ચાલવાનો ઠરાવ બતાવે છે, એ ધણું ખોટું છે. એ પાપાચરણનું પ્રતિકૂળ સિદ્ધ થયું છે; તે તારે ખરેખર જલદીજ ભોગવવું પડશે. ગમે તે કરીશ પણ તેમાંથી છૂટવાનો નથી. માટે હું તને કહું છું કે, તું તારી પ્રજા સાથે જૂલમ અને અન્યાયથી ન ચાલતાં ક્યા અને ન્યાયથી ચાલ; એટલે કદાચ પરમેશ્વરનો ગુસ્સો તારા ઉપરથી લગાર એમોહો થાય અને આવેલી આફત ટળે. લગાર ઠીક વિચાર કર.”

આવા કઠોર શબ્દો જે આલક્રેડે ખરેખરા સાંખ્યા જ હોય, તો તેનાથી મોટાં મોટાં પાપો ખચિત થયાં હશે એમ લાગે છે. ને તેની એ ચાલથી અગાડી તેને શિક્ષા પણ ભોગવવી પડી. અને તે ભોગવતાં સર્વ દુષ્કર્મો મૂકી દમને પોતાની પ્રજાના કલ્યાણ કરવાના કામમાં એટલો પરિશ્રમ કર્યો કે, તે ઉપરથી લોકો તેના અગાડીના સઘળા દોષ અને અપરાધ ભૂલી જઈને તેને વખાણવા લાગ્યા. એ બાબતનું અથ ઈતિ વર્ણન અગાડી કરવાનું છે. ઇતિહાસના અવસોકનથી અને મનુષ્ય સ્વભાવના નિયમ ઉપરથી એવું જણાઈ આવે છે કે, માણસ અમે તેવા શુ-

હ અંતઃકરણનો હોય તોપણ તેને જન્મમાં કોઈ કોઈવાર કોઈ નહિ ને કોઈ કારણથી ખોટા માર્ગે જવાની અને પાપ કરવાની લાલચ થયા વિના રહેતી નથી, એવો નિયમ જ છે. પણ દરેક નિયમને અપવાદ હોય છે તેમ આ નિયમને કંઈ અપવાદ હશે તેની ના નહિ. તથાપિ દુનિયા ઉત્પન્ન થઈ સારથી આજ સૂત્રીમાં જોટલાં માણસો આ પૃથ્વી ઉપર થઈ ગયાં, તેમાં છેક સંપૂર્ણ રીતે નિષ્પાપ એવું એક પણ માણસ હોવાનું કોઈ ઠેકાણે જણાતું નથી.

હાલકાંડને બેરહામ અને એકસલર લીધાં સારે આ-લકાંડને ગાદીએ બેઠાને ઘણા દહાડા થયા હતા. અને તે મુદતમાંજ ઉપર કહેલી ચૂકો તેને હાથે થઈ. તથાપિ તેન લોકો એક પછી એક પોતાનાં થાણાં લઈ લે છે એમ જ્યારે જોયું ત્યારે તેની આંખો બિંદી, ને હવે પછી આવનારાં સંકટો તેને જણાવા લાગ્યાં. તેને પોતાના રાજ્ય અને પ્રજા વિષે ડર લાગવા માંડ્યો એટલુંજ માત્ર નહિ પણ અગાડી આપણી શી વસ્ત્રે થશે તેની પણ તેને ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ કારણ મંડલાંડનો એક સાકસન રાજા તેન લોકોના ત્રાસથી પોતાનું રાજ્ય છોડી દઈને રામ શહેરમાં જઈ ત્યાં શરમ ભરેલી રીતે મરણ પામ્યો, એવી તેને તાજી ખબર મળી હતી, અને તે એના મનમાં સાદ્યા કરતી હતી. તેથી તે આ વખતે પોતાનાં સર્વ વ્યસનોનો ત્યાગ કરીને બંદોબસ્ત કરવામાં ગૂંથાઈ પોતાની પ્રજાની પ્રીતિ મેળવવા સાફ દરેક પ્રકારે ઉદ્યોગ ઘણા આવેશથી કરવા લાગ્યો.

એ કામનો આરંભ કર્યા પહેલાં તેણે પોતાની દરબાર અને રાજમાંહેલા સરદારો અને અમીર ઉમરાવોની એક મોટી સભા ભરી; અને તેમાં તેણે તેઓની આગળ એક અસરકારક બાણી કર્યું. તેમાં અગાડી આવનારાં સંકટોનાં

સર્વ ચિન્હો પ્રદર્શિત કરીને તે ટાળવાનો ઉચોગ કરવામાં તેમણે મોટા આવેશથી મદદ કરવા સાર વિનંતિ કરી હતી. તે વેળાએ આલ્ફ્રેડ બોલ્યો હતો કે, “ સરદારો, શત્રુ ધણા બચંકર છે, તેની સામા થવા સાર તમારે તમારાં સર્વ સુખો એક બાજુએ મૂકવાં જોઈએ. અને મને પૈસાથી મદદ કરવી જોઈએ. એ વિના શત્રુ પાછા હઠશે નહિ. તમારે બધાએ શસ્ત્ર ધારણ કરીને લડાઈમાં જવા તૈયાર થવું. તમે જો મને અંતઃકરણથી મદદ કરશો તો દુશ્મનના ભાર શા ?” એ બાપણે તેમના મનમાં સારી અસર કરી ને તેઓ ઉશ્કેરાયા. તેમણે તેને એક ચિત્તથી મદદ કરવાનો ઠરાવ કર્યો. ત્યારે દેશનો બચાવ થવાનાં ચિન્હો ખુલાં જણાવા લાગ્યાં.

ડેન લોકો પાસે અરમાર પુષ્કળ હતું અને આલ્ફ્રેડ પાસે તે મુદ્દત નહોતું તેથી તેની સામા થઈ શકતું નહોતું. માટે તેણે અરમાર જીભું કરવાનો ઠરાવ કર્યો. તે કામનો વિચાર કરતાં તેને માત્રમ પડ્યું કે, અરમાર જીભું કરવાના કામમાં વહાણુ બાંધવાનું સહેલું છે પણ સારા ખલાસીઓ મળવા કઠણુ છે. તેને પોતાના લોકોને ખજાસીનું કામ શીખવવાની મોટી પંચાયત પડી. માટે તેણે પ્રથમ જે જંગલી લોકો સમુદ્ર કિનારા ઉપર માંછલાં મારવાનો અને ચાંચીઆનો ધંધો કરતા હતા, તેમને મોટા પગારની લાક્ષ્ય દેખાડીને ચાકરીમાં રાખ્યા. તેમાંના કેટલાકો પરદેશના પણ હતા. તે સર્વને વળી એમ તેણે કહ્યું કે, શત્રુ સાથે લડતાં જે લૂંટ તમારા હાથમાં આવે, તે સર્વ તમારે ધનામ ગણીને લેવી. આ હુકમથી એ ખજાસીઓ ધણા ખુશી થયા, કારણ પગાર કરતાં લૂંટથી આપણને ધણા પૈસા મળશે એવી તેમની ખાત્રી હતી. એમ અરમાર તૈ-

યાર થયા પછી તે સમુદ્ર ઉપર ચલાવવા માંડ્યું. તે દહાડે તેને જોવા સારૂ હજારો માણસો એકઠાં થયાં અને એ નવાઇ જોઈને ઘણાં અજબ થયાં, અને આપણા દેશના અરમારને ડેન લોક સાથે લડતાં જશ મળે એમ મન સાથે કહેતાં ખુશી ભર્યા પોતપોતાને ઘેર ગયાં.

એ વહાણો સાથે લઇને આવક્રેડે જે પહેલી સ્વારી કરી તેમાં તેની સંપૂર્ણ ફોલ થઈ. તેમણે ડેન અરમાર સાથે પહેલી લડાઈ ઇંગ્લીશ ખાડીમાં કરી. તેમાં તેમને હરાવ્યા. એ વેળાએ ડેન લોકોનું એક મોટું વહાણ આવક્રેડના હાથમાં આવ્યું તે ઉપર સિપાઇ અને ખત્રાસીઓ પુખ્ત હતા; તે બધાને તેણે સમુદ્રમાં ફેંકી દેવાડાવીને મરાવી નંખાવ્યા. એ બાબત તે વખતે તો કોઇને કાંઇ વિશેષ લાગ્યું નહિ. કારણ શત્રુ તરફના માણસો સાથે એમજ વર્તવાનો સર્વ ઠેકાણે રવૈયો હતો, પણ હાલમાં તો એ કામ ઘણુંજ નિર્દયપણાનું અને પાપી સમજાય છે. અને તેવું જો કોઇ એકાદ રાજ્યથી બને છે તો તે ધિક્કાર પાત્ર થાય છે.

આ એક જય એને મળ્યો ખરો પણ તેટલાથી ડેન સાથે લડાઇ કરવાનું બંધ પડ્યું નહિ. કેમકે ઇંગ્લાંડમાં તેમનાં અનેક ટોળાં ઠામ ઠામ આવી રહ્યાં હતાં. અને કેટલાક પ્રાંત તો તેમના તાબામાં કેટલાંક વરસ થયાં હતા; તેને લીધે તેમનો સમૂજો નાશ કરવાનું કામ આલક્રેડથી બને નહિ એવું હતું. વારંવાર લડાઈઓ થતી, કોલકરાર થતા, માણસો સાનમાં આપતા લેતા, તેમની કતલો થતી. ફરીથી લડાઇઓ આવતી એમ ચાલ્યા કરતું તેમાં કશો નિયમજ નહોતો, પણ તેથી બંને પક્ષને નુકસાન માત્ર થતું હતું.

એ લડાઇ અને કોલકરારનો પ્રકાર ચાલતાં આવક્રેડના મનમાં આવ્યું કે, ડેન લોકો પોતાના વચન પ્રમાણે

ચાલતા નથી, માટે તેમને અધરા સોગંદથી બાંધી લેવા જોઈએ, એટલે તે પોતાના વચન પ્રમાણે બરાબર ચાલશે. તપાસ કરતાં જણાયું કે, એક જાતનો બાળખંધ તેઓ બાંધે છે. તેના સોગંદ તેને જોડલા મોટા લાગે છે લે-ટલા ખીજ કશાનાએ લાગતા નથી. માટે તેમની પાસે તે બાળખંધના સોગંદ લેવડાયા. એ વિના વળી ખ્રિસ્તી સા-ધુઓની જે કેટલીએક વસ્તુ ઇંગ્લાંડમાં ધણાજ જાતની રાખવામાં આવી હતી તેના સોગંદ પણ તેમની પાસેથી લેવડાયા. એ વસ્તુઓ ઉપર ડેન લોકોની આસ્થા મૂળગી નહોતી; તેથી તે સોગંદ લેતાં તેમને કંઈએ લાગ્યું નહિ, પણ આલફ્રેડના મનમાં એમ આવ્યું કે, આ પવિત્ર મા-નેલી વસ્તુના સોગંદ ભાગશે તો તેના ઉપર ઇશ્વરનો ક્રોધ થશે, અને તેથી તેમના ઉપર સંકટ આવશે, અને તેમનો નાશ થશે, અને તેથી કરીને આપણને સહજમાં જશ મ-ળશે. માણસને કાંઈ કાંઈવાર તેના અચાનચી સંતોષ મળે છે એમ જે કહેવાય છે તેનું આ એક નાનું ઉદાહરણ છે.

આલફ્રેડના રાજ્યમાં જે ડેન લોકોએ ધણા દિવસ થયાં બરાબરી માંડી હતી તેમાંની એક મોટી ટોળાનો સ-રદાર રોલ્ફો નામે હતો. તે, પછી ઇંગ્લાંડમાંથી નીકળીને ફ્રાન્સ ગયો તેનું નવાઇ જેવું કારણ કહ્યું છે કે, એક વેળાએ આલફ્રેડે તેને હરાવ્યા પછી તે છેક નિરાશ થઈને પોતા-ના લશ્કરમાં આવ્યો. અને વિચાર કરતો કરતો બિછાના ઉપર સૂતો. કેટલેકવારે તેને ઊંઘ આવી તે વખત સ્વપ્ના-માં મધમાખીના એક ટોળાને દક્ષિણ તરફ જોડી જતું દીઠું. તે ઉપરથી તેને લાગ્યું કે આપણે દક્ષિણ બધી ની-કળી જવાનું દેવના મનમાં છે. તે ઉપરથી લાગણીજ તે લાંથી નીકળી ગયો ને ફ્રાન્સમાં તેનો સખ્ત અંશાર તે-

રહેલું આયુષ્ય સુખ ભોગમાં કહાડયું.

એમ કેટલાક ડેન લોકો ઇંગ્લાંડમાંથી ગયા ખરા, પણ તેમાંના જે રહ્યા હતા તેનો દોર દેશમાં વધવા લાગ્યો. આલફ્રેડના લશ્કરનો ઉત્સાહ દહાડે દહાડે ઓછો થવા લાગ્યો, તેના સરદારો લડાઈથી કંટાળીને તેને છોડીને ચાલ પડ્યા. ડેન લોકોએ તેનાં શહેર અને કિલ્લા લઈ લીધાં. અને તેના રાજ્યાભિષેક થયાને આઠ વરસ થયાં એટલામાં તેની મહા માડી દશા થઈ, તેનાં ઘણાંખરાં માણસો તેને છોડી ગયાં, એથી એને કેટલાક દિવસ સૂધી ધૂપાઈ રહેવું પડ્યું. તે કયા આવતા ભોગમાં આવશે.

ભાગ ચોથો.

પાસેનાં સર્વ માણસો જવાથી આલફ્રેડ નિરાશ થયો હતો ખરા, તોપણ તેણે એકાએક હિંમત છોડી દીધી નહિ. તે પોતાથી બનતી મહેનત કરીને પોતાનો મોભો રાખવાને મથન કરતો હતો. એવા આખરના પ્રસંગ ઉપર, નિરાશાથી ઉત્પન્ન થયેલું ધાડાપણું જે માણસને પ્રાપ્ત થાય છે, તે કોઈકોઈ વાર હિંમત કરતાંએ વધારે ઉપયોગી થઈ પડે છે. અને તે વડે કોઈ વાર ઘણાં મોટાં કાર્યો થાય છે. તેવુંજ કદાચ આલફ્રેડના સંબંધમાં પણ બન્યું હશે. તથાપિ એજ અરસામાં તેમાં એક મોટું વિઘ્ન આવ્યું, તેથી તેને તેના સર્વ ઉપાય નકામા ગયા. તે આ બનાવ છે.

ડેન લોકોનું એક નવું જુડ ઇંગ્લાંડમાં ઓચિતું ધણા વેગ અને ત્વરાથી આવ્યું. તે લોકો અગાડી આવેલા સર્વ લોકો કરતાં ઘણા ફૂર, ઘણા લોભી અને ઘણા ઉપદ્રવકારક હતા. તેને એવું માલમ પડ્યું કે, આલફ્રેડના

રાજ્ય સિવાય બાકીનાં બીજાં સર્વ રાજ્યો નાશ પામ્યાંછે. તેથી તેની સ્વારી ખુદ આલક્રેડના રાજ્ય ઉપરજ આવી. તેની વિલક્ષણ તૈયારી જોઈ આલક્રેડે તેના સામા થવાનો વિચાર છોડી દીધો, અને માણસો દશે દિશાએ નાશી ગયાં, તેમાંનાં કેટલાંએક તો પરદેશ જતાં રહ્યાં અને કેટલાંએક જંગલમાં સંતાઈ ગયાં ત્યારે આલક્રેડને પણ પોતાનો જીવ બચાવવા સારૂ જંગલનો રસ્તો લેવો પડ્યો. તેની સાથે તેના કેટલાએક સેવકો, સેવક ધર્મથી કહો કે, સ્વનિર્વાહનો બીજો કોઈ માર્ગ ન રહ્યાથી કહો પણ તે સાથે થયા, પણ સાથે રહેવાથી પોતાના પેટજોગુંએ મળતું નથી એમ જ્યારે તેમને જણાયું ત્યારે આજ એક ગયો, કાલે બે ગયા, પરમ દહાડે ચાર ગયા, એવી રીતે એક પછી એક સર્વ તેને મૂકીને ચાલતા થયા.

પાસે પૈસા હોય છે ત્યારેજ માણસને ચાકર નક્કર શોભા આપનારા લાગે છે ને તેથી તેને સુખ મળે છે; પણ તે જ્યારે નથી હોતા ત્યારે તેજ તેને બોખ ફપ થઈ પડે છે. ને તેથી તેને દુઃખ થાય છે. એવી રીતે જોતાં, પાસેથી સર્વ માણસો જતાં આલક્રેડને ખોટું લાગ્યું નહિ હોય એટલુંજ નહિ પણ બિચરું સારૂં લાગ્યું હશે. છેક આખરે તેની પાસે ધણાજ થોડા માણસો રહ્યા, ત્યારે તેને એમ લાગ્યું કે, લડાઈને માટે તે છેકજ થોડા છે અને સંતોઈ રહેવા સારૂ તે ધણા છે. તેથી કોઈ ઉપાયથી તે આધા થાય તો ધણું સારૂં; અને એમ જ્યારે આપોઆપ થયું ત્યારે તેને એકલા રહેવાને ઠીક પડ્યું હશે એમાં કશોજ સંદેહ નહિ. આલક્રેડ પરણેલો હતો, પણ આ વખતે રાણી એની સાથે નહોતી. તે પણ એમજ બીજી કોઈ જગાએ સંતાઈ ગઈ હતી, ને એને પછી કેટલીક મુદતે

આવી મળી. આલક્રેડને શોધી કહાડવાને જેમ ડેન લોકો મહેનત કરતા હતા, તેમ તે રાણીને પકડવા પણ કરતા હતા. તથાપિ આલક્રેડ તરફ તેમનું ધ્યાન વધારે હતું; શાથી કે તે હાથ લાગ્યો તો પછી રાણી એકલીથી કંઈ થવાનું નથી એમ તે માનતા હતા.

આણીમેર આલક્રેડે પશ્ચિમ દિશાનો રસ્તો પકડ્યો. તેને ખડકાળ જમીનમાંથી, ઝાડીમાંથી, ખોમાંથી અને ડુંગરોમાંથી દુશ્મનની બીકને લીધે ધણે દૂર જવું પડ્યું. પેટમાં અન્ન નહિ અને આખા દહાડાનો થાક ચડે, એ તેની વાતથી તેને મહા દુઃખ થતું, પણ તે ધીરજથી ખમતો હતો. એટલું એટલું થવા છતાં તેની સાથે એ તેના વિશ્વાસુ ચાકરો હતા, તે પોતાના ધણીને સહાય કરી કરતા, પણ તે અવસ્થાનો કંઈ છોડા ન આવવાથી તે પણ તેને છોડીને ગયા. તે વેળાએ બિચારો આલક્રેડ એકલોજ હીંડતો હીંડતો પોતાના રાજ્યની છેક પશ્ચિમ સરહદ ઉપર આવી પહોંચ્યો. અને તે વખત તેને કોઈ ઓળખે નહિ માટે તેણે પોતાનો વેષ બદલી નાંખ્યો.

એ સરહદ ઉપર આથેદને નામે એક જગા હતી. ત્યાં તે આવી પહોંચ્યો. અહીંની હવા ધણીજ ખરાબ હતી. તેની ચારે બાજુએ ધીચ ઝાડી અને વચ્ચે કાદવવાળી જમીન હતી. ત્યાં રહી શકાય એવી કોઈ પ્રકારની વગ નહોતી તોપણ તેમાંજ વગ કરીને એક ભરવાડ ઝુંપડી બાંધીને તેમાં પોતાના કુટુંબ સહિત રહેતો હતો. વળી તે પોતાના ઘરની આસપાસ ફેટલી જમીન ખેડીને તેમાં અન્ન પકવી તેવડે પોતાના કુટુંબનો ગુજારો કરતો હતો, અને તેમાંજ તેનાં ગાય અને ઘેટાં ચરતાં હતાં. તેની આસપાસ ઝાડી એટલી તો ધીચ હતી કે તેમાંથી રસ્તો ક-

હાડીને ભરવાડને ઘેર જવાનું કામ છેક જંગલી માણસને પણ અઘરું હતું, તોપણ તેમાંથી આલફ્રેડ મહા કૃષ્ણી રસ્તો કાપતો તે ઝૂંપડા બણી ગયો. તે અડચણમાંથી પાર પડતાં તેને અતિશય મુશીબત પડી ખરી, પણ તે વિકટ માર્ગ જોઈને તેને સાઈ પણ લાગતું હતું. કારણ કે આવી બયંકર જગામાંથી મારી પૂંઠ પકડીને ડેન લોકો કદીજ આવશે નહિ એમ તેને લાગતું હતું.

એવી રીતે જેમ તેમ કરીને તે પેલા ભરવાડની ઝૂંપડીમાં ગયો, અને તેને પોતાની લાચારી જણાવીને તેની પાસે આશરો માગવા લાગ્યો. એવા જંગલમાં રહેનારા લોકો ધણું કરીને દયાળુ હોય છે ને તેમનામાં પરોપકાર-બુદ્ધિ પણ ઘણી હોય છે. આ ભરવાડ પણ તેવો હતો. એણે પોતાની ઝૂંપડીમાં કિતરવાની જગા આપી, અને તે ઘણો ભૂખ્યો હતો, માટે પહેલવહેલું તેને ખાવા આપ્યું. અને કેટલીકવાર રહ્યા પછી આલફ્રેડે કામકાજ કરવા બા-ઝીને તથા તેની મરજી પ્રમાણે ચાલીને તેની મહેરબાની મેળવી, નેથી તેને ભરવાડે પોતાની ચાકરીમાં રાખ્યો ! આહા ! શો દહાડાનો જોગ ! જેના સ્વછંદપણાથી પ્રજા કં-ટાળતી હતી તે સ્વછંદી રાજાને ભરવાડના હુકમ પ્રમાણે ચાલવાનો વખત આવ્યો ! પણ માણસને ચડતી પડતી છે-જ. તે ઉપર આપણા કવીશ્વર શામળભટે કહ્યું છે કે:-

છપ્પો.

કોઇ દિન અમૃત આ'ર, કોઇ દિન લૂખી ભાજ,
કોઇ દિન પળવું પાય, કોઇ દિન ચડવા વાજ;
કોઇ દિન સુંદર સેજ, કોઇ દિન ભૂમિ સૂવું,
કોઇ દિન વીચા હોય, કોઈ દિન નિશ્ચે રોવું;

કોઇ દિન રણયું રીઝતી, કોઇ દિન ખોવા દામને;
શામળ કહે હિંમત ન મૂકીએ, સંભારિયે શ્રી રામને.

કેટલેક દિવસે ભરવાડે તેને તું કોણ, અને ક્યાંનો છે
એમ પૂછ્યું, ત્યારે આલક્રેડે તેને એમ કહ્યું કે, “હેન લોકાએ
આલક્રેડ રાખના લશ્કરની દાણાદાણ કરી નાંખી છે; તેના
સર્વ સરદારો દશે દિશાએ નાશી ગયા છે; તેમની પેટે હું
પણ મને રસ્તો સૂઝ્યો તેમ અહીં આવ્યો છું; હું એક
નાનો સરદાર છું; અને મારી આવી અવદશા થઇ છે, મા-
ટે હું કોણ છું તે કોઈને ન જણાવતાં મને તારી ચાકરી-
માં છું તેમ રાખ, એટલુંજ હું તારી પાસે માગું છું. ઇ-
શ્વરની કૃપાથી જ્યારે મારો ઉદયકાળ આવશે ત્યારે હું
તારા ઉપકારનો બદલો વાળવાને યત્ન કરીશ.”

એ ભરવાડને ઘેર ચાકરી રહેવાથી ત્યાં તેને નાના
પ્રકારનાં કામો કરવાં પડ્યાં. એ કોઇ મોટા માણસ છે એ-
મ ભરવાડને માલમ પડ્યું હતું, તેથી તે કામકાજમાં તે-
નું માન રાખતો હતો, પણ તે વાતથી ભરવાડણ અજાણી
હતી. વળી તે સ્વભાવે ઘણી ચાકરી હતી. તેને લીધે તે
આલક્રેડ સાથે પોતાના એક હલકા ચાકર પ્રમાણે વર્તતી
હતી. ત્યાં તે નાના પ્રકારનાં કામો કરતો હતો, અને તે
કામો પોતાના ઘણીની મરજી પ્રમાણે થાય એમ તે ઘણું
ચલાતો હતો; તથાપિ તેનું મન હમેશ પોતાની સ્થિતિના
અને ફરીથી રાજ્ય મેળવી લેવાના વિચારમાં ગુંથાયલું હો-
વાથી તેનાથી વારે વારે ભૂલો થતી હતી. અને તેને માટે તેની
માલિકેણની બોલી સાંભળવી પડતી હતી. મનમાં વિચાર
એક પ્રકારનો અને હાથે કરવાનું કામ બીજું, એવી માણસની
સ્થિતિ થાય એટલે તેને હાથે ભૂલો થયા વિના રહેતી નથી.

એવી એક ચૂક આલક્રેડથી થઇ અને તે માટે તેને પે-

લી ભરવાડણુના મોંઢાના ક્કોર બોલ સાંખવા પડ્યા જેની હકીકત આા છે:—એક દહાડો સાંજે તે બાધ રસોઇ કરતી હતી તેવામાં કાંઇ કામ પ્રસંગે જીડીને બીજી મેર તેને જવું પડ્યું. તે વખત ચૂલા ઉપર તાવડીમાં એક રોટલો શેકાવા સારૂ મૂક્યો હતો. તેને જીથલાવવાનું આલફ્રેડને કહેતી ગઈ હતી. તે કચૂલ કરીને રાજ ચૂલા પાસે બેઠો, તથાપિ તેના મનમાં તરેહ તરેહના વિચારો ઘોળાતા હોવાથી તે રોટલો જીથલાવવાનું તેને બાન રહ્યું નહિ. ભરવાડણુ પાછી આવીને જુવે છે તો ચૂલા ઉપરનો રોટલો બળી જાય છે. તેથી તે ઘણી ગુસ્સે થઇને ઘાંટો કહાડી બોલી, “તારે ખાવાને તો રોટલાનો ચોડો જોઇએ છીએ અને આટલો રોટલો શેકવાનું બાન તને ન રહ્યું ? જાઠ અહીંથી !” આ બોલ તેણે નીચું માથું ધાલીને સાંખ્યા. ખરું કહીએ તો એ રાજ હતો, તેને આવા બોલો ખમી રહેવાનો પ્રસંગ આવ્યો; પરંતુ કરે શું? તેનો વિપરીત કાળ આવ્યો હતો, ત્યાં તેનો ઉપાય આલતો નહોતો. માણસને વખત પ્રમાણે વર્તવું પડે છે.

ભરવાડને ઘેર આલફ્રેડને તરેહવાર કામો કરવાં પડતાં હતાં. તેમાં તેનાં તીરકામઠાં બરાબર કરવાં, શિકારનાં હથિયારો તૈયાર રાખવાં વગેરે કેટલાંક મરદાનીનાં કામ તેને ધણાં ગમતાં. આપણા સરદાર લોકો વેષ બદલીને દેશમાં બટકતા હશે તેને શી રીતે એકઠા કરવા, તેમની ખરી સ્થિતિ આપણને અને આપણી ખરી સ્થિતિ તેને શી રીતે જણાવવી; શત્રુનું કેટલું કેટલું લસ્કર ક્યાં ક્યાં છે, તે કેમ જાણવું, શા ઉઘોગ કરવાથી આપણો વિપત્કાળ જઇને ઉદય થશે, એવા ધણા ધણા વિચારો તેના મનમાં ઘોળાતા હતા, તે એટલે સૂધી કે તેથી કોઇવાર તે ભૂખ તરસ પણ વીસરી જતો. વળી તેને આત્મી આશ્ત આવી હતી તો-

પણ કોઈવાર આપણો ચડતો દલાડો આવશે, એમ તેને વારંવાર લાગતું હતું. તેથીજ તેને અડચણો સોસવાની હિંમત અને શત્રુનો નાશ કરવાની હિંમેદ આવતી હતી. જે ખરા મોટા માણસો છે તે ગમે તેવો કઠણ પ્રસંગ આવે તોપણ હિંમત છોડતા નથી, અને આવેલી આફત દૂર કરવાને હમેશ ઉદ્યોગ કરે છે. તેનું મૂળ એટલુંજ કે, તેઓ કદીજ અસલ્ય પક્ષમાં મન ધાલતા નથી, અને સલ્ય પક્ષમાં પરમેશ્વર સહાય કરે છે, એમ તે સારી પેઠે જાણે છે.

આ છાનો વાસ આલક્રેડને ઘણો દુઃખદાયક હતો ખરો, તથાપિ તેવડે તેના કેટલાએક દુર્ગુણો જરૂરને સદ્ગુણો આવ્યા. એની સ્થિતિનું વર્ણન કરતાં એક સારા ગ્રંથકારે એમ કહ્યું છે કે, “જે પહેલાં ગર્વિષ્ઠ, હઠીલો અને દુરાચલી હતો, તે નમ્ર, ગરીબ, અને કોઈ પણ કામમાં અમથો દુરાચલ ન કરનારો બન્યો.” એ વિષે બીજને એક સારો ગ્રંથકાર કહે છે કે “સંપત્તિથી જે દુર્ગુણ માણસમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે સધળા વિપત્તિરૂપ અગ્નિમાં બળી જાય છે.” એ ખરું છે અને તેના દાખલા ઇતિહાસમાં અને દુનિયાઈ વ્યવહારમાં ડગલે ડગલે નજરે પડે છે.

આલક્રેડ આફતના વખતમાં આવેલાં દુઃખો આટલા શાંતપણાથી ખમતો હતો ખરો, પણ તેનું ચિત્ત હમેશા પોતાના વીખેરાઈ ગયેલા લશ્કરને ફરીથી કેમ એકઠું કરવું, તેને શત્રુ ઉપર શી રીતે લાઘવ જવું, અને શત્રુનો શી રીતે નાશ કરવો, તેના વિચારમાં તે છેક નિમગ્ન હતો. તેના જૂના મિત્રો પણ એની પેઠે રાતમાં ભટકતા ફરતા હતા. તેમાંના કેટલાએક ભટકતા ભટકતા આલક્રેડ રહેતો હતો. તેની પાસે આવી પહોંચ્યા. તેઓ આસપાસ નજીક આવ્યાની આલક્રેડને ખબર થઈ ત્યારે તેને મળવાનું ધણું મન

થયું. તેથી તદબીરથી છાતી રીતે તેઓને મળ્યો, ને પોતાના સઘળા વિચાર અને મનસૂઆ વિષે તેની સાથે વાદ વિવાદ કર્યો; તેમાં તેના વિચાર તેઓને પસંદ પડ્યા. તે સ્થળની આસપાસ ડેન લોકો નહોતા તેને લીધે મળીને વિચાર કરવાનું તેમને ઠીક ઠીક થયું. અને તેના સોબતીઓ સાં વધારે એકઠા થવા લાગ્યા. તથા અસ્ત્ર શસ્ત્રની તૈયારી ઝપાટાબંધ ચલાવીને ડેન લોકોને ક્યાં આગળ અને શી રીતે ગોઠવવા એ વિચાર નક્કી કર્યો. આલફ્રેડે પોતાનું દીનતાનું રૂપ ફેરવીને ખરું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. એ પ્રમાણે પ્રગટ થયાના સંદેશા, જે સાક્ષન લોકો ખીજા ભાગોમાં વેરાતા વેરાતા ખોળતા હતા તેમને જણાયા ત્યારે તેઓ પણ ઉતાવળા તેને આવી મળ્યા. એ કામ પહેલાં તો છાતું ચાલતું હતું પણ પછી ખુદ્દી રીતે અને નિર્ભયપણે ચાલવા લાગ્યું. આલફ્રેડનું કુટુંબ તેનાથી દૂર થયાને ઘણા દિવસ થયા હતા તે પણ તેની પાસે આવીને રહ્યું. એ સર્વ વાતની પેલા ભરવાડને ખબર હતી તોપણ તેણે કોઈને કહી નહિ, એટલુંજ નહિ પણ આલફ્રેડ અને તેના મિત્રો વચ્ચે જે મનસૂઆ થતા હતા, તેમાં તે મન લગાડીને સારી સલાહ આપવામાં અને ખીજા મદદ કરવામાં તે ઘણા ઉપયોગી પડ્યો. તેના ઉપર ભરવાડનો ઘણો ઉપકાર થયો તે ફેડવાને એ બૂદ્ધ્યો નહિ. રાન્યપદ મળતાંજ તેને મોટી પદવીએ ચઢાવ્યો. ઉપકાર કરવો અને ઉપકાર ફેડવો એ બંને વાતો એક ખીજાથી જુદી છે. એમાંની પહેલી એટલે ઉપકાર કરવાની વાત, ધનવાન પુરૂષો, કીર્તિની આશાએ કરે છે, એમાં કંઈ વધારે નથી. પણ ગરીબીમાં આપણા ઉપર જેણે ઉપકાર કરેલો હોય છે, તે યાદ કરીને તેનો બદલો વાળવો, એ આપણું અત્યંત અગત્યનું કર્તવ્ય છે. એવું માનનારા

અને તે પ્રમાણે વર્તનારા ધનવાન પુરૂષો ધણાજ થોડા હોય છે. એવા થોડાઓમાં આત્મક્રેડને ગણવેા જોઈએ.

એ અવસરે આ જગાએ આત્મક્રેડને નિર્વાહની મહા મુશીબત પડવા લાગી. કારણ તેને પોતાના કુટુંબના બરણ પોષણ વિના ખીજ ને તેની આસપાસ સરદાર અને સિપાઈઓ એકઠા થયા હતા, તેમને ખાવા પીવાની અને પહેરવા ઝોઢવાની તજવીજ કરવી પડતી હતી. પેલા બરવાડના ખેતરમાં જે કંઈ ઉત્પન્ન થયું હતું તે સર્વ ખપી ગયું. અને તે જગાની આસપાસ દાટ ઝાડી અને ચિખ્ખલની જમીન હોવાથી સામાન બહારથી માંડુ આણવાને બને નહિ એવું હતું. એ દુઃખમાંથી શી રીતે બહાર નીસરવું તેની સૂઝ પડતી નહોતી.

એવી સ્થિતિમાં આત્મક્રેડને નાના પ્રકારની યુક્તિથી વખત કહાડવો પડ્યો. તે બાબતની અનેક નવાઈ જેવી વાતો પુસ્તકોમાં લખેલી છે. તેમાંની કેટલીએક તેની ઉદારતા અને ધાર્મિકપણાની છે. તે ઘણું કરીને કલ્પિત હોવી જોઈએ એમ અંચકારો ધારે છે. પણ તેમાંની જે વાત ઘણી પ્રખ્યાત છે તે આ પ્રમાણે છે:—શિયાળામાં ટાઢ પડી હતી તે એટલી કે તેની આસપાસ જે કાદવ હતો તે ઠરી ગયો હતો, તેમજ પાસેની નદી માંહેનાં પાણી એવાં તો ઠરી ગયાં હતાં કે તેમાં માછલાં મારવાની હોડીઓ ચાલી શકતી નહોતી; તેજ પ્રમાણે શિકારમાં મળનારાં પ્રાણીઓ પોતપોતાના રહેઠાણમાં શરીર સંકોચીને લપાઈ બેઠાં હતાં એવું છતાં ઘરમાં કંઈજ ન હોવાને લીધે તેમની ટાળીઓના માણસો કંઈ ખોરાક મેળવવાની આશાથી હોડીમાં બેસીને જળ લઈ માછલાં પકડવા સારૂ અને કંઈ હાથમાં તીરકામઠાં લઈને પગે શિકાર સારૂ બ-

હાર ગયા હતા અને આલક્રેડ ધરમાં બેઠો બેઠો વાંચતો હતો. અને તેની પાસે તેના કુટુંબની એક ધરડી ડોશી નિરાંતે સૂઈ રહી હતી એટલામાં પેલો ભયંકર કાદવ ઓગળીને એક ભીખારી ત્યાં આવ્યો અને આલક્રેડ પાસે કંઈ ખાવાનું માગવા લાગ્યો. તેની તેને દયા આવી, તેથી તેને આપવા સાડ ધરમાં કંઈ છે કે નહિ તે જોવા માટે પેલી બાંધને તેણે કહ્યું. તે ઉપરથી જોતાં ગરમામાં એક રોટલો અને એક માછલું તેણીની નજરે પડ્યું. તે પેલા ભીખારીને આપવું કે ન આપવું તેના વિચારમાં તે પડી. તોપણ લગાર વિચાર કરીને તેમાંથી અરધો રોટલો આપવા સાડ બાંધને તેણે કહ્યું. અને આકાશ ભણી નજર કરીને ભક્તિપૂર્વક બોલ્યો, “જેની કૃપાએ કરીને એકવાર પાંચ રોટલી અને બે માછલાંના ખોરાકથી ત્રણ હજાર માણસોનો નિર્વાહ થયો હતો, * તેનીજ મહેરથી અરધો રોટલો આપવું બાંધને ચાલી રહેશે.”

એવી રીતે અરધો રોટલો તેને મળતાંજ તે ભીખારીને ઘણો સંતોષ વળ્યો તેથી તે આલક્રેડને આશીર્વાદ દઈને ચાલ્યો ગયો. પછી આલક્રેડ પાછો પોતાનું પુસ્તક વાંચવા વળ્યો. પણ વાંચતાં વાંચતાં ઊંઘી ગયો એટલે તેને સ્વપ્ન આવ્યું. તે એવું કે કોઈ સિદ્ધ પુરૂષે પ્રગટ થઈ તેને કહ્યું, “ભાઈ આલક્રેડ, તારી વિનંતિ પરમેશ્વરને કાતે ગઈ છે. તે તેણે સાંભળી છે. તારા દુઃખ ભણી જોઈને તેને તારી દયા આવી છે, અને પોતે મોટા સંકટમાં છતાં તે અરધો રોટલો ભીખારીને આપીને તેના ઉપર દયા કરી, તે ભગવતને ઘણું સાદું લાગ્યું છે. આ કામમાં તારે જે નિશ્ચય જણાઈ આવ્યો, તેનું ઉત્તમ ફળ પરમેશ્વર

* એનો પૂરો ખુલાસો ખ્રિસ્તી શાસ્ત્ર (બાઈબલ)માં છે.

તને જલદી આપવાનો છે. તારૂં રાજ્ય તને મળશે, અને તારી રાજ્ય સત્તા અગાડી કરતાં ઘણી વધશે, એ સર્વ ખરેખર બનવાનું છે. તેની સાચિની આજ્ઞા એટલીજ જાણાશે કે, તારાં જે માણસો માછલાં મારવા અને શિકાર કરવા માટે બહાર ગયાં છે, તેમને માછલાં અને શિકાર અગાડી કોઈવાર નાંદિ મળ્યાં હોય એટલાં બધાં મળશે.”

પેલો સિદ્ધ એલી રહ્યો કે તરતજ આલફ્રેડ જાગ્યો. અને તે સ્વપ્નાથી મહા ખુશી થયો, તથા તે આખત વિચાર કરવા લાગ્યો. બહાર ગએલાં માણસો આવે ક્યારે અને તેમણે આણેલી વિપુલ સામગ્રી નજરે પડે ક્યારે, એમ તેને તાલાવેલી લાગી. તેની વાટ જોતો હતો એટલામાં તે આવી પહોંચ્યાં; તેમણે આણેલો ખોરાક એકાદા લશ્કરને પૂરો પડે એટલો બધો હતો, એ જોઈને આલફ્રેડ ધણોજ ખુશી થયો. તેણે પોતાના સ્વપ્નાની બધી હકીકત તેમને કહી. તેથી તેમને પણ યશ પ્રાપ્તિની આશા પેદા થઈને ઉદ્યોગ કરવાને વધારે ઉમેદ આવી, ને તેથી તેઓ ધણા આ-વેશથી પોતપોતાના કામ પાછળ મંડી પડ્યા.

શત્રુ ઉપર હુમલો કેમ કરવો, આપણો બચાવ કરવાને મજબૂત ઠેકાણાં ક્યાં ક્યાં બાંધવાં, લશ્કર કેમ એકત્રું કરવું, શત્રુનો બંદોબસ્ત ક્યાં જોઈએ છે તેની શી રીત તપાસ કરવી, આપણી પ્રજા દેશમાં ઠામ ઠામ સંતાઈ રહી છે તેને આપણને આવી મળવાની સૂચના કેમ કરવી, આપણા હાથમાંથી જે રાજસત્તા ગઈ છે તે પાછી કેમ મેળવવી વગેરે વિચારમાં જેમ મુસલમાનના જૂનૂલમથી છૂટયા સાઈ પ્રતાપરાણો અને શિવાજી મહારાજ પોતાના સોબતીઓ સાથે મસલત કરતા હતા તેમ આલફ્રેડ અને તેના સરદારો પોતાની સત્તા પાછી સ્થાપવાની ખટખટમાં

તક્ષીન થયા હતા. તેની મહેનત સફળ થવાને અગાડી કે-
ટલાંએક ચમત્કારી કારણો અન્યાં તે આવતા ભાગમાં જતાલીશું.

ભાગ ૫ મો.

આલક્રેડને સંતાપ રહેવાની જગા ઇંગ્લાંડના વાયવ્ય ખૂણામાં આવેલા સમર્સેટ પરગણામાં એથલની નામે હતી. એ ઠેકાણું હજી પણ લોકો જતાવે છે. તોપણ નક્કી એજ છે એમ પકકો બરોસો રખાતો નથી; તોપણ તે જગાની પાસેથી કેટલાંએક વરસ ઉપર એક જૂની કંઠી જડી હતી તેના વચલા નંગ ઉપર “આલક્રેડ” શબ્દ સાકસન ભા-
ભાષામાં કાતરચો હતો, તે ઉપરથી એ ઠેકાણું એટલામાં-
જ કંઈ આજુબાજુ હોવું જોઈએ, એમ આપણે ધારી-
એ તો તે ખોટું નહિ કહેવાય.

તે ઠેકાણું ગમે ત્યાં હો, એ બાબતની તકરાર ઉપ-
યોગી નથી. પણ પાછલા ભાગમાં કહ્યા પ્રમાણે જ્યારે ઉ-
દ્યોગ ચાલી રહ્યો, ત્યારે તે જગા, પહેલાં કીચડથી બરેલી
હતી; અને જ્યાં એક ગરીબ ખેડૂતને રહેવાને મુશીબત
હતી, તે જગા નાના લશ્કરની મજબૂત છાવણી જેવી દે-
ખાવા લાગી, આલક્રેડનાં માણસોએ પોતાના સંરક્ષણ સાર
એક મોટા કોટ ત્યાં બાંધ્યો, અને તે જગાએ જતાં આ-
વતાં વચ્ચે એક પાણીનું નાળું ઓળંગવાનું આવતું હતું, તે
ઉપર એક નાનો પૂત્ર બાંધ્યો. અને તેના ઉપર સારો બંદો-
બસ્ત રહેવા સાર તેની બંને બાજુએ બે નાના નાના બુ-
રજ તેમણે ઊભા કર્યા. એ સર્વ કામો, પાસે પૂરાં સાંકલિયો
ન છતાં ઘણાં ઉતાવળાં થયાં હતાં; તેથી તે ઘાટઘૂટ વિ-
નાનાં હોય એ તો ખુલ્લુંજ છે. તોપણ જે હેતુથી તે

તૈયાર કર્યાં, તે હેતુ સારી રીતે પાર પડ્યો એ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે. જેમાં એક મુખ્ય હેતુ એ હતો કે, તે માંહેના લોકો કોટથી બહાર પડીને દુશ્મન સામા થવાને તૈયાર થાય, તે ઉત્તમ પ્રકારે સચવાયો. એટલે તે સ્થળની મજબૂતીના ભરોસા ઉપર તેમને હિંમત આવી; અને આપણે સંતાઇ પેસનારા ચોર લૂંટારા નથી પણ રાખના હાથ નીચેના લશ્કરી સિપાઈ છીએ એમ તેઓના મનમાં ઠસી ગયું. અને તેવા જોરસાથી તેઓ વર્તવા લાગ્યા. યુદ્ધના કામમાં એવા પ્રકારની હામ અને શસ્ત્રાદિ બીજાં સાહિત્ય એ બંનેની જરૂર છે. તેમાં આવો આવેશ વધારે ઉપયોગી પડે છે. એવો આવેશ નહિ હોય અને હથિયારના ઢગલા પડેલા હોય તો તે શા કામના ?

શત્રુની સામા થવાની તૈયારી એવી રીતે ચાલી રહી હતી ત્યારે વેલ્સ પ્રાંતમાં હજ્યાએ ઘણી ખરાબી કરવા માંડી હતી તે આલફ્રેડના ઠેકાણાથી છેક ઉત્તરે હતો. અને તેને આલફ્રેડ ઉપર સ્વારી કરવા સાડ વચ્ચે મોટી ખ્રિસ્તલ નામે નદી ઓળંગવી પડે તેમ હતું, તોપણ તેને લોકો પાસે ઘણી હોડીઓ હોવાથી, આપણ અહીં છીએ એવી જો કેન સરદારને ખબર પડશે તો આપણા ઉપર ધશી આવશે, એમ ધારીને આલફ્રેડ ડરવા લાગ્યો.

ખ્રિસ્તલ નદીના ઉત્તર કાંઠા ઉપર દેવ્હનશાયર પરગણામાં કેનવિથ નામે એક નાનો કિલ્લો હતો, તેના ઉપર ઓડન નામે એક શૂરો સૂએદાર હતો. તેને આલફ્રેડની બંધી તૈયારીની ખબર પડવાથી તેને મદદ કરવા સાડ લશ્કર એકઠું કરતો હતો. એટલામાં તેના ઉપર હજ્યાની સ્વારી આવી. કેન સરદારની મજબૂતી જોઇને ઓડન ગભરાઇને નાંઠો અને એક ચકરાવો ખાઇને પોતાના માણસ

સાથે પાછો આવીને દરવાજા બંધ કરી કિલ્લામાં બરાબ બેઠો, ત્યારે ડેન લોકોએ કિલ્લા ઉપર ઘેરો ઘાલ્યો.

આ હજ્યા ઘણો શૂરો હતો. તેણે સ્વદેશમાં અને ઇંગ્લાંડમાં મોટાં મોટાં પરાક્રમો કર્યા હતાં, તેને લીધે ડેનો તેને ઘણું માન આપતા હતા. વળી તેને સદાનો અજીત સમજતા હતા. તેના લસ્કર અગાડી ચલાવવાનો એ ક મોટો વાવટો હતો, તેનું નામ રિકાન હતું. તેના ઉપર તેની ત્રણ બેનોના હાથથી રેશમવડે બરેલો સમજો હતો. તે સમજામાં કાંઈ વિલક્ષણ ગુણ છે, એવું ડેન અને સાક્સન બંને જાતના લોકો માનતા હતા. તેઓ એવું સમજતા હતા કે લડાઈ વેળાએ એ વાવટો લસ્કરની અગાડી ચલાવવામાં આવે છે ત્યારે, પેલા સમજાની હાલચાલ ઉપરથી લડાઈનું શું પરિણામ આવવાનું છે તે જણાય છે. જો હારવાના હોય તો તે સમજો પાંખ વગેરે ન હલાવતાં બેસી રહે છે, અને જીત થવાની હોય તો તે પાંખો ફફડાવીને પોતાની ખુશાલી જણાવે છે, એમ તેઓના મનમાં ઠંસી ગયું હતું. તેથી બંને વચ્ચે લડાઈ ચાલવા માંડે કે સર્વની નજર પેલા સમજા ભણી રહેતી. એ સમજો રેશમનો નિર્જીવ હતો. તેને પોતાને તો હાલવા ચાલવાની શક્તિ ન હોતી. વળી લૂગડાનો વાવટો ચાલવા માંડ્યો કે હાલ્યા વિના રહેજ કેમ? અને તે હાલવાથી પેલો સમજો ફડફડે એમાં નવાઈ શી? અને ફડફડે એટલે સામાવાળા તેની જીત સમજીને નરમ ઘેંસ જેવા થઈ જાય એટલે હજ્યાની ફતેહ થાયજ. પણ ભોળા લોકો તેને ઇશ્વરનો અમત્કાર સમજતા. આ દુનિયાનો વ્યહાસ જેમ જ્ઞાનના ધોરણ ઉપર આધાર રાખે છે તેમ કોઈ કોઈવાર અજ્ઞાન ઉપર આધાર રાખે છે એ જોઈને મોટી નવાઈ લાગે છે.

કેનવિથ કિલ્લો ઊંચા ખડક ઉપર બાંધેલો હતો; અને તેની ચારે મેર મજબૂત કાટ હતો. તે જોઇને હજ્યાએ એમ ધાર્યું કે હુમલો કરીને તો એ લેવાય એવો નથીજ, માટે તે લેવાને બીજી તદ્દખીર કરવી જોઈએ. તે બાબતનો વિચાર કરતાં તેને માલમ પડ્યું કે, કિલ્લામાં માણસ ઘણાં છે. તેથી વહેલીજ ખોરાકની તાણુ પડશે, માટે જો બહારથી ખોરાકી આવવાની બંધ કરીશું તો તેઓ ભૂખ તરસથી વ્યાકુળ થઇને આપોઆપ આપણે સ્વાધીન થશે. એવા વિચારથી કિલ્લાને મજબૂત ઘેરો ધાલીને નિરાંતે બેઠો.

પેલી મેર કિલ્લામાં ઓડન પણ ભારે તૈયારી કરીને રહ્યો હતો. તેણે વિચાર્યું કે આપણે એમ દહાડા કહાડીશું તો આખરે આપણને અપવાસી મરવાની વખત આવી પહોંચશે, તો તેમ નાચાર થઇને મરવા કરતાં છૂટકો થવા સાડે એક વાર પ્રયત્ન અજમાવવો સારો. એવો ઠરાવ કરી એક દહાડો સૂરજ આથમ્યા પછી કિલ્લામાં અંધારી રાતે પોતાનું લસ્કર તૈયાર કર્યું એ તૈયારી અંધારામાં કરવાનું કારણ એટલુંજ કે પોતાનો મનસૂમો બહારના ડેન લોકો સમજી શકે નહિ; અને તે અસાવધ હોય એટલામાંજ તેમના ઉપર ટૂટી પડવાનું કાવે.

બહારના દુશ્મનો ઉપર હુમલો કરીને તેમને હરાવવાને અંધાઈ સાઈ પણ અંધારામાં જો જીત થાય તો તેનો ઉત્તમ ઉપયોગ કરવાને દહાડાનું અજવાળું સાઈ, એવો વિચાર ઓડનના મનમાં આવવાથી મોટા મજસકામાં થોડુંક અંધાઈ હતું ત્યારે ઘણા જુસ્સાથી ડેન લોકો ઉપર હલ્લો કર્યો. તે વેળા બંને પક્ષ વચ્ચે થોડી ઝપાઝપી થઇ. તેમાં ડેન જો કે ઘણા હતા તોપણ અસાવધ હોવાથી તેઓ છેકાહારી ગયા. ઓડનની જીત થઇ અને ડેનો આ-

રે મેર નાસવા લાગ્યા. પછી ઓડન અને તેના સાથીઓ ડેન સરદારના તંત્રુમાં ગયા, ત્યાં તે નિરાંતે ઊંઘતો હતો. તેને પાથરણામાંજ મારી નાંખ્યો. ત્યાંજ તેમને પેલા સમજાવાળો વાવટો જડ્યો. તેથી તેમને ઘણો હર્ષ થયો. તેનું કારણ કે ડેન લોકોને લડાઈમાં જે શૂરાતન આવતું હતું, તેનું મૂળ આ વાવટોજ હતો એવી તેમને ખબર હતી.

સાંસન લોકોએ આપણા સરદારને મારી નાંખ્યો અને આપણો વિજયી વાવટો ધીનવી લીધો, એ વર્તમાન જ્યારે સઘળા ડેન લોકોએ જાણ્યું, ત્યારે તેમની હિંમત ભાંગી ગઈ; અને તેઓ પોત પોતાનો જીવ લઈને નાસવા લાગ્યા. તે વખતે સાંસનોએ તેમને નિર્દયપણાથી કાપી નાંખ્યા. ને કેટલાએકને ભાલાઓથી ભોકી નાંખ્યા તે જતા આવતાના પગ તળે રેળાઈ ગયા. તેની હકીકત વાંચતાં આપણા શરીર ઉપરનાં રૂંવાં ઊંઘાં થાય છે. તેમને આશ્રય લેવાનું એક ઠેકાણું માત્ર તેમની હોડીઓ હતી. સાંસનોના હથિઆરથી જે બચ્યા, તે સમુદ્ર કિનારા ભણી નાશી છૂટ્યા. ત્યાં પણ સાંસનો હતાજ. તેમના હાથમાંથી જે બચ્યા, તેમાંના જે મજબૂત ને શક્તિવાળા હતા તે પોતાની હોડીમાં બેસીને નાશી શક્યા, અને જે દુબળા, માંદા, જખમી અને અશક્ત હતા તે હોડીએ પહોંચ્યાની આગમ્ય પાણીમાં બૂડીને મરણ પામ્યા. એ ગરબડમાં આશરે બારસે માણસો મૂએલાં કહેવાય છે.

આ જીત અને તેમાં વિશેષે કરીને પેલો ચમત્કારી વાવટો સાંસનોને ઘણો ઉપયોગી થઈ પડ્યો. મતલબ કે એથી તેમને પોતાના ઉદ્ય કાળની પક્ષી ખાતી થઈ. અને પોતાની દુર્દશા પાસે આવેલી જોઈ ડેન લોકોના હાથ પગ ગળી ગયા. એ સઘળી હકીકત આખા દેશમાં ફેલાઈ.

એ સાંમળીને જે સાડસન લોકો આલક્રેડની પેઠે સંતાષ રહીને વખત કહાડતા હતા, તેમને ઘણી હિંમત આવી. એ રીતેજ સર્વ સાડસન લોકો એન લોકોથી ઘણાજ કંટાળ્યા હતા. તેઓ તેમના ઉપર દૂરી પડવાને તૈયાર થયા. આલક્રેડ ક્યાં છે અને કેવી સ્થિતિમાં છે, તેની સઘળી ખબર છાતી રીતે ઘણાખરાને પડી, સારે આપણા રાજ્યની સ્થાપના ફરીથી નક્કી થશે એમ તેઓને લાગ્યું. અને હવે આપણા ઉપર આક્રમક આવવાની છે, એમ એન લોકો ખાત્રીથી માનવા લાગ્યા.

એન લોકોની લશ્કરી છાવણીનું મુખ્ય સ્થળ વિસ્ત-શાયર પરગણામાં એદેનઘન નામની જગામાં હતું. તે જગા કદ એ ખરાખર સમજાતું નથી. તોય, કેટલાએક શોધક પુરૂષોએ તેનો અડસટો ખેસાડ્યો છે; અને તેની કેટલીએક નિશાનીઓ હજી પણ દેખાડાવવામાં આવે છે. એ સ્થળે એન લોકોનાં તમામ ટોળાં એકઠાં થયાં અને આલક્રેડનો શી રીતે નાશ કરવો તેનો તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા. આણી મેર આલક્રેડ અને તેના સોબતીઓ પણ તેજ વિચારમાં મશગૂલ હતા. તથાપિ તેનો જ્યો એન લોકોના પ્રમાણમાં ઘણો ઓછો હતો. અને એનાનું ખરેખરું બળ કેટલું છે તેની તેમને પૂરેપૂરી ખબર પડતી નહોતી; તેથી કરીને તેના ઉપર ધશી જવાની તેમની છાતી ચાલતી નહોતી. તે ઉપરથી આલક્રેડને એવી ઈચ્છા થઇ કે શત્રુ તરફનો બંદોબસ્ત કેવો છે તે જોવા સારૂ જાસૂસ મોકલવા કરતાં તેમની છાવણીમાં આપણે જાનેજ કોઇ પણ જૂદોજ વેષ ધારણ કરીને દાખલ થવું કે પછી તેમના ઉપર ચઢાઈ કરવાનો વિચાર કરવાનું કહે. તે એટલો વિચાર કરીનેજ ખેશી ન રહ્યો, પણ તરત તેમ કરવાનો મ-

નસૂઓ કરવા લાગ્યો. તેને નાનપણથીજ ગાયનનો શોખ હતો, તેથી તેને ઘણુંએક ગીતો મોઢે હતાં; વળી તેનો કંઠ પણ મધુર હતો ને તેનો ચહેરો પણ સોહામણ હતો. વળી તે બીજાને સંતોષ દેમ કરવા તે સારી રીતે જાણતો હતો; અને તે સારંગીના જેવું તારવું એક તંતુવાદ્ય સારી રીતે વગાડી જાણતો હતો. તેથી તેને ગવૈયો બનવામાં કં-
ઈ વાર લાગી નહિ. એમ કરીને તેણે બીજાની વેપ લી-
ધો અને સાથે રહેવાને પોતાના એક સોજનીને પણ તેણે વેપ લેવડાવ્યો; અને પછી ગંભીર જણા શુદ્ધ બીજાની બની-
ને પોતાના મુકામથી બહાર નીકળ્યા, અને ડેન લોકોની છા-
વણી ભણી ઘેરે ઘેર બીજા માગતા ચાલ્યા.

ડેન લોકોની છાવણી પાસે આવ્યા, પણ તેમાં તે વખતે વૃત્તિ ઉપરથી નસૂસ હોવાનો કોઈને પણ વહેમ આવ્યો નહિ, એટલુંજ માત્ર નહિ, પણ તેનું ગાવાનું અ-
ને વગાડવાનું સાંભળીને ડેન લોકોને મોટો ચમત્કાર લાગ્યો. તેને કોઈ પૈસા આપે, કોઈ લૂગડાં આપે, અને કોઈ ખા-
વાનું આપે, એમ ચાલી રહ્યું. સિપાઈ લોકોમાંથી તેનાં વ-
ખાણુ તેમના સેનાપતિને કાને ગયાં એટલે લાગ્યો તેને તંત્રમાં બોલાવી મંગાવ્યો; અને તેનું ગાયન સાંભળ્યું. તે-
થી સેનાપતિ ઘણો રાજ થયો. અને પોતાની લાયકી પ્રમાણે તેને બક્ષીસ આપી. આ સેનાપતિ આગળ આલ-
ક્રેડે પોતાનો કસબ એવી તો ઉત્તમ રીતે દેખડાવ્યો કે તે કોઈ મોટો ગવૈયો અને બજવૈયો હશે એમ તેને લા-
ગ્યું. ને તેની વધારે તપાસ કરે તો આલક્રેડનું ખરું સ્વ-
રૂપ પ્રગટ થવાનો ભય હતો. પણ તે તેણે પોતાની ચતુ-
રાઈથી ટાળ્યો. ખરેખરું સ્વરૂપ એક અને બહાર દેખડા-
વવાનું બીજું, એ કામ ઘણું કઠણ છે. તેમાં હમેશા અ-

તિશય સાવધ રહેવાની નરર પડે છે. તે યરાયર ભજ-
વવાની માણસમાં ઘણી ચતુરાઇ જોઇએ છીએ. વળી બ-
હુશી, નાટકવાળા વગેરેને એ વાતનો અભ્યાસ હોય છે,
તેથી તેમને ઘણું અવરૂં નથી, તથાપિ પાંડવ, આલક્રેડ વ-
ગેરે રાજપુરુષોને એ બાબતનો અભ્યાસ લગારે ન છતાં
તેમણે તે ઉત્તમ પ્રકારે કરી બતાવ્યું. તે ઉપરથી તેમની
ચતુરાઇ વિષે આપણે અજ્ઞ થઈએ છીએ.

એન લોકોની ડાવણીમાં હતો સારે આલક્રેડ બહાર-
થી ગાવા બજવવામાં મશગૂલ હોય એવો દેખાતો હતો,
પણ ખરેખર તો તેના કેટલા સિપાઇઓ છે, તેમનો બં-
દોબસ્ત ક્યાં કેવો છે, કઇ બાજુએ અને કઈ વેળાએ તે-
મના ઉપર હુમલો કરવાથી આપણને છત મળવાનો સંભ-
વ વધારે છે હલાદિ બાબત બીણી નજરે જોઇને તે વિષે
વિચાર કરવામાં તેનું મન ગૂંથાયું હતું.

એન લોકોનો ઉપર જે સેનાપતિ કહ્યો તેનું નામ ગ-
થ્રમ હતું. તેને ગાવા બજવવાનો ઘણો શોખ હતો, અને
વળી વાતચીત માંહેલી સમયસૂચકતા તેને ઘણી ગમતી
હતી. એ બધા ગુણો આલક્રેડમાં હતા તેથી એ બેને ફી-
ક બેસતી આતી. સેનાપતિ તેની સાથે મિત્ર પ્રમાણે વર્ત-
વા લાગ્યો, અને વારંવાર પોતાની ખાસે તેડવા લાગ્યો.
એથી તે એના તંબુમાં પહોરના પહોર ગાવા બજવવા-
ને અને આણી મેર પેલી મેરની વાતો કરવાને બેસતો
હતો. તેથી તેમની વચ્ચે સ્નેહ ઘણો બંધાયો. જુઓ ગુણ-
નો ચમત્કાર કેવો છે! સેનાપતિની આટલી મોટી યોગ્યતા
છતાં તે બીખારીના ગુણ વડે તેનો મિત્ર થઇને રહ્યો.

સાં કેટલાક દિવસ કહાજા પછી ગથ્રમની રજા લ-
ઇ પોતાના સોબતી સાથે જાણે બીજી મેર બિહા માગવા

સાર જતો હોય તેમ, તેની છાવણીમાંથી બહાર નીકળ્યો; અને ડેનોની નજર ન પડે એટલે દૂર આવ્યા પછી ચોરવાટે પોતાને મુકામે એથલનીમાં આવ્યો. તે વેળાએ વસંત ઋતુનો આરંભ માત્ર થયો હતો, તેથી લડાઇની તૈયારી કરવાની એ વેળા ઘણીજ ઉત્તમ હતી.

એ ઠેકાણાની આજુ બાજુ કિલ્લા અને ગઢોમાં છાનામાના સાકસન લોકો ભરાઇ રહ્યા હતા તે આલક્રેડ જાણતો હતો. તેઓને પોતાની તરફના સધળા સમાચાર જાણાવવાને તથા ડેન લોકો ઉપર ચડાઇ કરવાના કામમાં મદદ કરવા વિનંતિ કરવાને કેટલાએક વિશ્વાસુ માણસોને રવાને કર્યા. તેમણે તેમને સર્વ હકીકત જાણવી અને આલક્રેડની મદદે આવવાનું આમંત્રણ કર્યું. ત્યારે તેઓ ઘણા રાજી થયા અને પોતાના હાથ તળેના લોક સહિત મદદે આવવાનું વચન આપ્યું.

જે જંગલમાં આલક્રેડે સર્વ માણસોને એકઠાં કરીને લડાઇની મસજત કરવાનો વિચાર મનમાં આણ્યો હતો, તે જંગલ આશરે ૮ ગાઉ લાંબું અને ત્રણ ગાઉ પહોળું હતું. તે વેળાએ એ જંગલ સેલ્વુડ નામથી ઝોળાખાતું હતું. તેમાં એગર્ગકાતળ નામે જંગા હતી. ત્યાં તેમની સભા ભરવાનું ઠરવાથી યોજાવેલા સર્વ સરદારો પોતપોતાના હથિઆરબંધ માણસો સહિત ઘણાજ છાનામાના હાજર થયા. અને ઠરાવ થએથી ડેન લોકો ન જાણે એમ ખબર મળતાં તરત હાજર થવા સાર તડામાર તૈયારી ચાલી રહી.

કાળ અતુકૂળ થાય એટલે માણસે હાથમાં લીધેલું કામ પાર પડતાં વાર લાગતી નથી. સાકસન લોકોની હાલચાલ તરફ ડેન લોકોનું ધ્યાન ઝોલું હતું એમ નહિ,

પણ તેમનાથી હવે કશું થઇ શકવાનું નથી, એમ મદ ભરેલા વિચારથી તે આગસુતી પેઠે બેસી રહ્યા. ખરું જોતાં એ તેમણે મોટી ભૂલ કરી એમ કહી શકાતું નથી; કેમકે સાકસન લોકોની રાજ્યસત્તા તેમણે પાયમાલ કરી નાંખી હતી. તે એટલી કે આલ્ફ્રેડ જોયે તેમનામાં વિલક્ષણ બુદ્ધિનો અને અનુપમ ઉદ્યોગી પુરુષ જો પેદા થયો ન હોત તો તેમની રાજ્યસત્તા ફરીથી કદીએ સ્થાપન થઇ શકતજ નહિ.

શિયાળો જઇને ઉનાળો શરૂ થયો. તેડાવેલા સર્વ સરદારો પોતાના માણસો સાથે આવી પહોંચ્યા. તે સઘળાએ મળીને ડેન લોકો ઉપર કેમ ધર્શી જવું એ નક્કી કર્યું. અને તેમાં જ્યારે એકાદને હપ્ત્યાને હરાવીને તેની પાસેથી સમજાવાળું ચમત્કારી નિશાન છીનવી લીધાની હકીકત જાણી ત્યારે તેમને વધારે શૂર થઇયું; અને આપણું બળ કેવું છે તે એકવાર દેખાડવવાને તથા તેમના હાથમાંથી રાજ્યસત્તા પાછી લેવાનો ઉદ્યોગ કરવાને તેમની ભુજાઓ ફરકવા લાગી.

પેલા જંગલમાં આજ એક કાસે બે, પરમ દહાડે ત્રણ એમ સાકસન સરદારો છાનામાના એકઠા થવા લાગ્યા. પણ જ્યારે તેમની સંખ્યા વધતી ચાલી ત્યારે તેમની હિંમત પણ વધી, અને હિંમત વધતાં જે છાતી ગોઠવણો કરતા હતા તે હવે ખુલ્લી રીતે લડાઇની તૈયારી કરવા લાગ્યા. તૈયારીની મસલત બે દિવસ સૂધી ચાલી હતી. આ કામ કેટલોક વખત સવારમાં ને કેટલોક વખત બપોર પછી ચાલતું, ને બાકીનો વખત સાકસન યોદ્ધાઓ ખાવા પીવામાં ને વિલાસ કરવામાં કહાડતા હતા. હવે તેમણે ડેનોનો ડર તદ્દન છોડી દીધો. ને તેમના વાળાએ દશે દિશાઓ ગમવી મૂકી.

આણીમેર એદેનઘનમાં ગથમ અને તેનાં માણસો હમેશની માફક નિરાંતે બેઠાં હતાં. તેમની પાસે ત્યાં આગળ લસ્કર ઘણું નહોતું એ વાત ખરી, પણ પોતાના લસ્કરમાંથી કહાડી મૂકેલા તથા સાકસન લોકોને હાંકી કહાડીને તેમની જગા ઉપર વતનદાર જેવા બની ગએલા કેન લોકો આખા દેશમાં પુષ્કળ હતા. અને તેઓ એમની સાથે લડવાને એકે પગે તૈયાર હતા. તેને લીધે કેનો સાકસનોથી જરાએ ડરતા નહોતા.

ગથમ ઘણો ડાઘો માણસ હતો. તે સાકસનોની હાલચાત્ર ઉપર ઘણીજ ખારીક રીતે તપાસ રાખતો હતો; વળી તેણે કેટલાએક હેર રાખ્યા હતા. તે એને વારંવાર ખખરો આપતા હતા. તેથી સાકસનો ફરીથી પોતાનું રાજ્ય સ્થાપન કરવાના ઉદ્યોગમાં છે, અને તેમનાં ટાળેટાળાં સેવવડના જંગલમાં જાય છે તે વાત સારી પેઠે જાણવામાં હતી. વળી તે આપણા ઉપર હુમલો કરીને પચ્ચશે એમ તેના મનમાં આવતું હતું ખરું, પણ તેણીમેર એવડી તૈયારી ખરેખરીજ ચાલી છે એવું તેણે ધાર્યું નહોતું. તેથી તે લગભગ અસાવધ હતો, તોપણ ઉનાળામાં આપણે લડાઇ કરવીજ પડશે, એમ સમજીને પોતાના લસ્કરની હળવે હળવે તૈયારી કરતો હતો.

સર્વ ગોઠવણો ખરાબર થઇ રહ્યા પછી આલફ્રેડ રાગબર્થ ખડક ઉપરના તમામ લસ્કરનો સેનાપતિ થયો. અને તે લસ્કર લઇને બારે આવેશથી ગથમની છાવણી તરફ ચાલતો થયો. તેણે પહેલે દિવસે થોડીક કૂચ કરીને પછી મુકામ કર્યો; કારણ કે ખીજે દિવસે થોડું ચાલતાંજ શત્રુ ઉપર પોતાનું લસ્કર જઇ પડે. તેની એ મતલબ ખાર પડી. ખીજે દિવસે સાંજે તે ઇસગ્રી નામની જાંચી જગાએ જઇને ઉતર્યો. તે જગા વખત આવે દુશ્મનની સા-

મા થવાને ઉપયોગી પડે એવી હતી.

એ જગા ઉપર મુકામ કરીને સંધ્યા કાળે છાવણીની આસપાસ પહોરો મૂકાવીને આલક્રેડ પોતાના તંત્રીમાં સૂતા ગયો. ત્યાં જઈયા પછી કેટલીએક વારે સ્વપ્ન આવીયું. તેમાં તેણે એમ દીઠું કે, સંટનિઆત નામનો કોઈ પોતાનો સગો અને સાધુ પુરૂષ એકાએક તેની પાસે આવીને બોલો અને બોલ્યો, “એટા, દુશ્મનનું લશ્કર જો કે ઘણું છે તોપણ તું લગારે ડરીશ નહિ. તું તેમના ઉપર આવતી સવારે હુમલો કરવાનો છે, તેવારે તારી નકકી છતજ થશે; તને તારા કામનો જે પશ્ચાત્તાપ થયો છે, તે પરમેશ્વરે માન્ય કર્યો છે; અને હવે તે તારા ઉપર દયા કરવાનો છે. તારે હવે કોઈનો ડર રાખવો નહિ. તું ગાદીએ બેઠો ત્યારે અમલની ઝૂમમાં તારા હાથથી જે પાપો થયાં હતાં, તેની સજા માટે આ આકૃત અને સંકટો તારા ઉપર જાણી જોઈને પરમેશ્વરે નાખ્યાં હતાં; તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત તે આકૃતો વડે પડેલા દુઃખથી થયું છે. હવે તું એથી મુક્ત થયો છે. હવે ધર્મરત્ની મહેરબાની થઈ છે. તું બેલાશક શત્રુ ઉપર ધર્મી જી. ખીશ નહિ; તને ફતેહ મળશે; અને ઝટ તારું રાજ્ય તને પાછું મળશે.”

ખીજે દિવસે તે સ્વપ્નાની હકીકત આલક્રેડે પોતાના લશ્કરને કહી. તેનું કહેવું તેમણે ખરું માન્યું અને તેમનામાં જે હિંમત હતી તેનો એથી વધારો થયો; અને તેથી આપણે શત્રુ ઉપર ક્યારે ધર્મી જઈએ અને તેમને ક્યારે હરાવીએ એમ થયું. એ પછી પોતાની સર્વ તૈયારી કરીને આલક્રેડ પોતાની છાવણીમાંથી બહાર નીકળ્યો. અને એ ત્રણ પહોરમાંજ ડેન લોકો ઉપર જઈ પડાય એવા વેગથી તેમની છાવણી ભણી ચાલ્યો. ઇ. સ. ૮૭૮.

ભાગ છઠ્ઠો.

સેનાપતિ આલ્ફ્રેડ પોતાના રાજ્યનું ખર્ચ કલ્યાણ ચલાનારો, શૂરો અને પરાક્રમી છે એમ તેનાં સર્વ માણસો માનતાં હતાં; તેથી એ જ્યાં લઇ જાય ત્યાં જવાને તથા કહે તે કરવાને તૈયાર હતાં, તો એવા એક લશ્કરની જીત થાય એમાં વિશેષ્ય શું? વળી ગથમ નિશ્ચિંત ન હતો; સાકસન લોકોએ ગરબડ મચાવેલી છે તેની એને ખબર હતી; કેમકે તેમના ઉપર તે તીક્ષ્ણ નજરથી તપાસ રાખતો હતો, તોય આવડું મોટું લશ્કર એકાએક આપણા ઉપર આવી પડશે એમ તે ધારતો નહોતો.

આપણે પાછળ કહી ગયા કે ગથમની છાવણી એ-
 દેનચૂનમાં હતી. તેની પાસેજ એક ટેકરી હતી તે તેના અમલમાં હતી. તે ઘણી ઊંચી હતી. તેના ઉપર ડેન લોકોએ પોતાના લશ્કરના બચાવ સાર કંઈ કિલ્લા જેવું બાંધ્યું હતું, પણ તેમનું લશ્કર તો એ ટેકરીની તળેટીમાં ખુલ્લા મેદાનમાં રહેતું. ત્યાં પોતાના દુશ્મનના લશ્કરની સામ્યા આલ્ફ્રેડે પોતાનું લશ્કર જિતું કર્યું; અને લડવા સાર અગાડી ધસવાને જેવો બંદોબસ્ત જેમણે તેવો કર્યો પછી તેણે લશ્કર આગળ એક ટુંકું ભાષણ કર્યું તે આ પ્રમાણે:-
 “મારા દેશી ભાઈઓ, જે ફૂર પારકા લોકોએ આપણું રાજ્ય અને આપણો દેશ સ્વાધીન કરીને જીત્યો માંડ્યો છે, તેમની સાથે આજ આપણે લડવાનું છે. મિત્રો, દેવ આપણા ભણી છે. તેણે આપણી જીત થવાનું વચન આપ્યું છે. માટે ભાઈઓ, મારે તમને એટલુંજ કહેવાનું છે કે આજની લડાઈમાં તમને જશ આવે અને જેથી તમારો દેશ સુખી થાય તેમ વર્તો. આપણને ઇશ્વર અનુકૂળ છે, તેથી કંઈ જીતું પડવાનું નથી ” એ ભાષણ થઈ

રહ્યા પછી સાકસનો અગાડી ધસ્યા. તેમને ડેન લોકો સાથે કેટલેક ઠેકાણે કેટલીક વાર અપાઝપી થઈ, તે સર્વમાં સાકસનો જીલ્લા, ને ડેન લોકોની હાર થઈ. આ લડાઈમાં બંને તરફવાળાઓ પાસે હથિયારમાં તીરકામઠાં, બાલા અને તરવાર હતી. પ્રથમ સામસામા થતા કે એકેક ઉપર તીર ફેંકતા; ને પાસે આવતા ત્યારે બાલાથી લડતા અને છેક નજીક આવી પહોંચતાંજ તરવારો ચાલતી હતી.

ડેન છાવણી અને પેલી ટેકરીની વચ્ચે એક નાનું મેદાન હતું તે મોટી તદ્દખીરથી આવફેડે પોતાના કબજામાં લીધું હતું, તેથી તેમની નાસાનાસ થતાંજ ડેનોને આશરાતું ઠેકાણું મુદ્દલ રહ્યું નહિ, માટે દરે દિશાએ નાસવા લાગ્યા. તેમની પૂંઠ સાકસનોએ પકડી. આગળ ડેન ને પાછળ સાકસન, એવી ધર પકડ આખા દેશમાં ચાલી રહી. ઠામ ઠામ અપાઝપી થઈ, ને હજારો ડેનો મરણ પામ્યા અને સેંકડો સાકસનોના હાથમાં સપડાયા; કેટલાક જખમી થયેલા ડેનો રડતા અને કરણતા રસ્તાની બાજુએ પડ્યા હતા ને તેના સાજ સોજતીઓ તેમના બણી જોતા હતા, ને ગથમનો શોધ કરતા તેની પાસે થઈને ચાલી જતા. એમ દાણા દાણુ થતાં, ગથમ પાસે છેક થોડાં માણસો રહ્યાં, ને તે સાકસનો સાથે લડતાં લડતાં આશરાની આશાથી એક કિલ્લા પાસે આવ્યો. ને ઘણી ત્વરાથી માંહે પેશી દરવાજા બંધ કરી દીધા કે દુશ્મનો તેને પીડા કરી શકે નહિ.

આ લાગ મળવાથી ગથમ અને તેના સાથીઓને પ્રથમ ઘણો હરખ થયો; પણ તે ઘણીવાર ટક્યો નહિ. આ વખતે તેમને મદદ કરવાને આજ્ઞાઆજ્ઞાના મૂલકમાં તેમના લોકો હોત તો તે ફાવત પણ તેમ નહોતું, એટલુંજ નહિ પણ તે કિલ્લામાં ખોરાકી મુદ્દલ ન હોવાથી હો-

લામાંથી નીકળીને ચૂલામાં પડવા જેવી તેમની દશા થઇ. દુશ્મનના હાથમાં જાત તો તરવારના ઝટકાથી એકદમ તેમનો જીવ જાત. એ મોત સાઈ પણ અન્ન પાણી વિના અઠવાડિયાં ને અઠવાડિયાં સૂધી અત્યંત દુઃખ વેડીને મરવું ભૂંડું એમ તેઓ માનવા લાગ્યા. જે ટોળીની આવી દશા થઈ તે ટોળી ડેન લોકોની સર્વ ટોળીઓમાં મુખ્ય હતી. તેમની આવી માડી દશાની ખચર જ્યારે બાકીનાઓએ જાણી ત્યારે તેમની હિંમત અટકી પડી. અને તેમને નક્કી લાગ્યું કે આપણો હવે નાશ થવાનો છે.

ડેનોની આ દુર્દશા જોઈને તથા આપણો રાજ આલક્રેડ ફરીથી રાજ્ય સ્થાપન કરવાના ઉદ્દેશમાં ફતેહ પામ્યાની ખચર સાંભળીને દેશ માંહેલા તમામ સાકસનોને અત્યાનંદ થયો, અને તેઓ સ્વદેશનું સ્વતંત્રપણું ફરીથી મેળવવાનો ઉદ્દેશ કરવાને તથા લડવાને તૈયાર થયા. એવી રીતે આખો દેશ હથિઆરબંધ થઈને ડેન લોકો ઉપર ઊઠ્યો. જે કિલ્લામાં ગથ્રમ જઈ રહ્યો હતો તેના ઉપર સાકસનોએ ઘેરો ઘાલ્યો હતો, તેથી બહારની ખચર તેમને પડતી નહોતી. વળી ઘેરો ઘાતનારાની સંખ્યાના પ્રમાણમાં ગથ્રમ પાસે માણસો ઘણાંજ ઓછાં હતાં, તેને લીધે દુશ્મનને હઠાવીને બહાર નીકળી જવાને પ્રયત્ન કરવાની તેમની છાતી ચાલે નહિ. અને દુશ્મનને શરણ ન જવાનો તો તેમણે ઠરાવજ કરી રાખ્યો હતો. તેથી હવે શું કરવું તે સૂઝે નહિ. બહારના આપણા માણસોની મદદ આવી પહોંચશે, એમ ધારીને કેટલાએક દહાડા સૂધી વાટ જોઈ, પણ કોઈ આવ્યું નહિ. અન્નપાણી ન મળવાથી દુર્બળ થઈ ગએલા ડેન પહેરેગીરો કિલ્લાના પુરજ ઉપરથી આશા બરી નજરે જોના હતા કે આથે કંઈ મદદનું લશ્કર આ-

વે છે કે નહિ. પણ તે બિચારાની આશા સફળ થ-
 ય નહિ. આખરે તેઓનો દાંતે જીવ આવ્યો, અને હવે
 જો હઠ પકડીને બેશીશું તો આપણે પાયમાલજ થઈશું
 એમ ડેન સરદારને નક્કી લાગવાથી તે દાંતે તૂણ લઈને
 ઘેરો ધાલનારા સાકસનોને સ્વાધીન થયો. એવી રીતે ડેન
 લોકોની મુખ્ય ટાળીનો નાશ થઈને સાકસન લોકો જીત
 પામ્યા. તેમણે બાકી રહેલી ડેન ટાળીઓને મોટી હિમ-
 તથી હાંકી કહાડીને જ્યાં ત્યાં પોતાનો અમલ બેસાડ્યો,
 સારે આલફ્રેડ ઇંગ્લાંડનો ફરીથી રાજા થયો.

ગરૂમ ઘેરાયો ત્યારથી શરણ આવ્યો ત્યાં સુધીમાં
 ચાલ દિવસ લાગ્યા. તે આલફ્રેડે ફેકટ જવા ન દીધા. પ-
 ણુ હવે શત્રુ આપણા હાથમાં આવશે તેનું શું કરવું? ને
 દેશમાં શાંતિ કેમ કરવી? એનો વિચાર કરવામાં તે મુદત
 તેણે ગાળી હતી. તે વિચારતું ફળ તરત જણાઈ આવ્યું.
 આ વખતે ઇંગ્લાંડની પ્રજા ઉપર શાંતપણે અને ન્યાયથી
 અમલ ચલાવવાની મોટી પંચાયત હતી. તે એવી કે ડેનો
 જો કે સાકસોનોના શત્રુ હતા પણ તેમનું ઇંગ્લાંડમાં ધણા
 દિવસ થયાં આવવું થએલું હોવાથી તેમાંના કેટલાએક
 ત્યાંના વતનીઓ જેવા ખેડૂત બની ગયા હતા. વળી માંહેમાંહે
 લગ્ન સંબંધ થઈને કેટલાક તો સાકસનો જેવાજ બની ગ-
 યા હતા. તેમને ખીજા ડેનોની સાથે હાંકી કહાડવા એ આ-
 ખા દેશની ખરાબી કરવા જેવું હતું. એ સર્વ વિચાર આ-
 લફ્રેડના મનમાં સારી પેઠે આવી ચૂક્યો હતો.

ડેન લોકોએ સાકસન લોકોને ધણાં વરસ સુધી ધ-
 ણું દુઃખ દીધું હતું તેનું વેર લેવાનો આ પ્રસંગ હતો.
 ખીજો કાંઈ અવિચારી રાજા હોત તો આ વખતે તમામ
 ડેન લોકોની તેણે કતલ કરાવી હોત, પણ આલફ્રેડ ધણો

વિચારવંત પુરૂષ હતો; તેણે પોતાના સઘળા સરદારોને પાસે બોલાવ્યા અને એવું અવિચારનું કામ કરવાથી આપણા આખા દેશની કેવી ખરાબી થશે તેની તેમને સમજણ પાડીને તેમનો જોરસો ઝોછો કર્યો. વળી સઘળા ડેન લોકોને દેશમાંથી કહાડી મૂકવાનો કેટલાએકનો વિચાર હતો તેમને પણ સમજાવીને તે વિચાર ભાંગી પાડ્યો. અને એટલો ઠરાવ કર્યો કે, જે ડેન લોકો લડાઈનું કામ કરનારા અને હથિયારબંધ છે, તેમનેજ માત્ર ઇંગ્લાંડમાંથી, કહાડી મૂકવા ને જે બીજાને કામ ધંધો કરીને દેશીઓને કશી અડચણ કરતા નથી, તેમને રહેવા દેવા. વળી તેજ પ્રમાણે ગથમને કહાવી મોકલ્યું કે, “તમે અમારા હાથમાં આવેલા શત્રુ છો, એવું ગણી તમારી સાથે વર્તવા હું ચાહતો નથી. અમારા રાજ્યની સરહદની બહાર ઇંગ્લાંડમાં જ્યાં તમારા લોકોનો અમલ ચાલતો હોય ત્યાં જઈને નિરાંતે રહો, અમે તમને છોડી દઈએ છીએ, અને અમને કશી અડચણ ન કરતાં જો તમે તમારા પ્રાંત ઉપર અમલ ચલાવશો તો અમે તમારી સાથે મિત્રતાથી વર્તીશું. તથાપિ તમારે પ્રથમ તમારા સઘળા માણસો સહિત અમારા રાજ્યની સરહદ બહાર નીકળી જવું જોઈએ, અને ફરીથી આ તરફ ન આવવાના કસમ લેવા જોઈએ. અમારા રાજ્યની દક્ષિણે જે પ્રાંતમાં સાકસન લોકોનો અમલ ધણું વરસ થયાં નાશ પામીને ડેન રાજ્ય સ્થાપન થયું છે, તેમાં તમારે રાજ્ય કરવું; એવી વર્તણૂકની આત્રી સાફ તમારા માંહેના કેટલાક માણસોને અમારે ત્યાં સાનમાં મૂકવા જોઈએ. અને એ સઘળા કરતાં વિશેષ અગત્યની સરત એ છે જે, તમારે બંને પક્ષના લશ્કરોની

સમક્ષ ખ્રિસ્તી ધર્મનો સ્વીકાર કરીને આશ્વિત્મા* લેતું જોઈએ; તે કામમાં ગુરૂ હોવો જોઈએ તે હું જ્ઞાન થઈશ.”

આલફ્રેડના આ જોડવાની આપણને ખરેખરી નવા-
છ લાગે છે. તેને ગથમ અને ખીજા દેન લોકાથી ઘણું
દુઃખ ખંભતું પડ્યું હતું. એનેજ લીધે તેને કેટલાએક મ-
હિના સૂધી રાજપાટ તજી દઈને છાના રહેતું પડ્યું હતું;
ને તેનો બદલો લેવા સારૂ તેમને ઘણું દુઃખ દેતું જોઈએ.
એ તેના શિક્ષણ ઇત્યાદિ એકંદરે સ્થિતિ બંનેનાં વધારે મા-
નવા જોગ છે, તથાપિ એ પુરૂષ ખરા મોટા મનનો હતો.
તે તેમણે કરેલા સર્વ અપકારો ભૂલી ગયો હોય તેમ તેમની
સાથે પોતાના મિત્ર પ્રમાણે વર્તવાને તૈયાર થયો. તેણે ગથમ-
ને ધર્માતર કરવા શા માટે કહ્યું હશે, તે ખરાખર સમ-
જાતું નથી; તથાપિ ખરે તારનારો માત્ર ઇશુખ્રિસ્ત છે,
તેના ઉપર જે વિશ્વાસ કરશે તે તારણ પામશે, એવો જે
ખ્રિસ્તી ધર્મશાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત તેને અનુસરીને આ આગ્ર-
હ કર્યો હશે એમ અનુમાન થાય છે. એ અનુમાન જો
ખરૂં હશે તો શત્રુનું હિત કરવું, એ જે સાધુનો ઉત્તમ ધ-
ર્મ તે આલફ્રેડમાં સંપૂર્ણ રીતે વસતો હતો એમ કહી-
શું તો તે ખોટું નથી.

આલફ્રેડે કહેલી સઘળી શરતો ગથમે કબજા કરી; ને
પોતાનું કેટલુંએક લશ્કર તેના રાજ્યની સરહદ બહાર
નીકળી જવા સારૂ પૂર્વ બાણી રવાના કર્યું; અને પોતે પો-
તાના ત્રીશ મુખ્ય સરદારો સહિત આલફ્રેડ પાસે રહેવાને
આજ્યો. તેને તેણે મોટા પરાણા પ્રમાણે આદરમાન આપ્યું.

* ખ્રિસ્તી ધર્મમાં દાખલ થતી વેળાનો એક પવિ-
ત્ર માનેશ્વર સંસ્કાર છે.

ત્યાં કેટલાક દિવસ સુખચેનમાં કહાજ્યા પછી તેને આમ્નિ-
સ્મા આપવાની તૈયારી ચાલી. એ સંસ્કાર કરવાની જગા
એથેલની પાસે હતી, કારણુ તે સંસ્કાર કરાવનારા ઉપાધ્યા-
ઓ ત્યાં રહેતા હતા.

ગથમ ખ્રિસ્તી ધર્મ સ્વીકારવાને જે તૈયાર થયો; તે
તે ધર્મની સત્યતા ઉપર વિશ્વાસ એસવાથી તે નહિજ પ-
ણુ આલફ્રેડના આગ્રહથી થતો હતો, તોય તેનું પરિણામ
સાફ થયું, તે એવું કે તેને અને તેના સાથીઓને ખ્રિસ્તી
ધર્મનાં મૂળતત્વ સમજાઇને તેમાંની નીતિ પ્રમાણે ચાલવા-
ને તે પ્રવૃત્ત થયા તે એક, અને ખીજન સાધારણુ ડેનોને
તે ધર્મ સ્વીકારવાની છૂટ મળી તે ખીજે એવા ફાયદા થયા.
ખરું જોતાં એવી અડચણુમાં આણીને તેની પાસે પોતાનો
ધર્મ કબૂલ કરાવવો એ ખ્રિસ્તી ધર્મનાં મૂળતત્વથી જિલ્લું
છે. તથાપિ તે કાળ જૂદો હતો, અને તે વખતના લોકો-
ની સમજણુ પણ જૂદી હતી, અને રાજ્ય વ્યવહાર સાથે
ધર્મનો ઘણો સંબંધ છે એમ તે વખતના લોકો માનના-
રા હોવાથી આ બનાવમાં કોઇને કંઈ વધારે આશ્ચર્ય
લાગ્યું નહિ.

એને ખ્રિસ્તી ધર્મના પ્રવેશક સંસ્કાર કરવાનું કામ
કેટલાએક દિવસ સૂધી ચાલ્યું. તે જે ઠેકાણે થયો તે ઠે-
કાણાનું નામ આલેર હતું. ત્યાં ઘણા ધર્માધિકારીઓ રહે-
તા હતા. તે સંસ્કાર કરતી વેળાએ અથમે સ્વચ્છ ધોળો
પોશાક પહેર્યો હતો અને તેના ઉપર તેવુંજ સફેદ શેલું
ઓરાડયું હતું. એ વસ્ત્રનું નિર્મળપણુ તેમના ધર્મના પ-
વિત્રપણાનું સૂચક ચિન્હ હતું એમ લોકો સમજતા હ-
તા. એ સંસ્કાર પૂરા થતાં ગથમનું નવું નામ એડવસ્ટન*

* ખ્રિસ્તી ધર્મમાં પ્રવેશક સંસ્કાર (બાપ્ટીઝમ) કર-
તી વેળાએ નવું ખ્રિસ્તી નામ આપવાનો રિવાજ છે.

પાડયું. અને તેનું ઉપદેશકપણું આલક્રેડે સ્વીકાર્યું. એ પછી તે સઘળી મંડળી લાંથી કેટલેક છેટે રાજ્યએ એક સારી જગા તૈયાર કરાવી હતી ત્યાં મોટા ઠાઠમાઠથી જઈને એડલસ્ટનને મંડળીમાં દાખલ થવાનો વિધિ કર્યો. એ સર્વ પતી ગયા પછી જ્યાં ઉત્તણી મિજબાનીઓ ચાલી, તેમાં ડેનો અને સાક્સનો અગાડીનો વેરભાવ ભૂલી જઈને દોસ્તીદાવે ચાલવા લાગ્યા અને તે સર્વ જણાએ કેટલાં એક દિવસ ઘણીજ ખુશી ખુશાલીમાં કહાણા.

એજ વખતથી એડલસ્ટનને રાજ્યપદ પ્રાપ્ત થયું અને તેણે આલક્રેડના રાજ્યની પૂર્વ દિશાએ ઠરાવેલા પ્રાંતો ઉપર સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરવાનું કર્યું. વળી આપણી બરોબરીનો રાજ્ય છે, એમ ગણીને આલક્રેડે તેની સાથે દોસ્તીના કોત્તરાર કર્યા. તેમાં ગથ્રમે (એડલસ્ટન) કબૂલ કર્યું કે ઠરાવી આપેલા પ્રાંતની બહાર હું કદીએ હકુમતનો દાવો કરીશ નહિ. એ પ્રાંત કયો તે હવે નકશામાં બરાબર બતાવી શકાતો નથી એ ખરું છે, તથાપિ નાર્વેક, સફેક, કોલ્મિજશાયર, એસેકસશાયર અને લિયરફર્ડશાયરનો કેટલોક ભાગ તેમાં ગણાતો હતો એમ કહેવાય છે. આ પ્રાંતમાં તે વેળાએ મુખ્યત્વે ડેન લોકોનીજ વસ્તી હતી, અને જર્મન સમુદ્રમાંથી તેમને આ પ્રાંતમાં આવવાનું ઘણું સહેલું પડતું હતું.

આલક્રેડે નીમી આપેલા પ્રાંતો ઉપર સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરવાનું કબૂલ કરીને ગથ્રમ બેશી ન રહ્યો, પણ તે પોતાને આલક્રેડનો તાબેદાર ગણવા લાગ્યો, અને તેને સંકટ વખતે મદદ કરવાનું કબૂલ કર્યું. એ વિના કેટલાંએક માણસો સાતમાં મૂક્યાં તે જૂદાંજ. તોપણ આલક્રેડે તેમનો સંપૂર્ણ બરોસો કર્યો નહિ; કેમકે ડેન લોકોમાં સત્ય અ.

ને પ્રમાણિકપણું કેટલું છે, તે એ ઘણા દિવસ થયાં જાણતો હતો. છતાં પણ આપણે તેના હાથમાં સપડાયા ત્યારે દુઃખ ન હતાં એક સ્વતંત્ર રાજ્ય આપ્યું, આટલો હેતુભાવ આપણા ઉપર જણાવ્યો, એ તેનું વિલક્ષણ ઉદારપણું અને મોટું મન જોઈને ગદ્યમ આલક્રેડને ઘણો મોટો પુરુષ માનવા લાગ્યો તથા તેના લશ્કરનું બળ જોઈને તેનાથી ડરવા લાગ્યો.

ઉપર કહેલી મીજબાનીઓ સમાપ્ત થયા પછી ગદ્યમ તેની રમ્મ લઈને પોતાને મળેલા પ્રાંતમાં આવી નિરાંતે રાજ્ય કરવા લાગ્યો. નીકળીને જતી વેળાએ આલક્રેડે તેને ઘણીએક કીમતી વસ્તુઓ બક્ષિસ આપી. શત્રુ હાથ આગળ પછી તેના ઉપર આવવું હેતુ લાવવું અને તેને આવી બક્ષિસો આપવી એ ખરેખર ઘણી મોટી ઉદારતા અને મોટા મનનાં લક્ષણ છે. એ અલૌકિક ગુણ આલક્રેડનામાં હતો, તેથી ઈતિહાસકર્તાઓએ તેની ગણના જે વર્ણન કરવા જોગ મહા પુરુષોમાં કરી છે તે, યથાર્થ છે.

ગદ્યમને સ્વતંત્ર રાજ્ય આપવાના કામમાં તે રાજ્ય ઉપર આલક્રેડે પોતાનું ઘણીપણું કાંઈ રીતનું રાખ્યું હતું કે નહિ તે વિષે કાંઈ ઠેકાણે કંઈ લખેલું હોય એમ જણાતું નથી. તેથી ખાત્રીથી કાંઈ કહી શકતા નથી, તોપણ આપણા રાજ્યમાં જે કાયદા ચાલશે તેજ કાયદા ગદ્યમના રાજ્યમાં ચાલવા જોઈએ એવી તેની ઘણી મતલબ હતી. તે ઉપરથી તેના રાજ્ય માટે કાયદા કરવાનું કામ પોતાના હાથમાં રાખ્યું હતું એમ લાગે છે. એ કામમાં તેની નજર ઘણીજ લાંબી પહોંચી હોય એમ દેખાય છે. એટલે કાળાંતરે એ બંને રાજ્ય એકઠાં થશે. એમ તેને જણાયલું હોવું જોઈએ. અને એમ થયું એટલે ત્યાંના લોકોને પ્રજા

વ્યવહારમાં અને રાજ્ય રીતિના સંબંધનો કંઈ પ્રકાર પાર-
કો જણાય નહિ એવી તેની મતઝગ હતી. મોટા માણસો
જે કામ કરે છે તે માત્ર ચાલતા વખત ઉપરજ નજર
રાખીને કરતા નથી, પણ તેમનું ધોરણ સંકડો વરસ પછી
થનારી વાતો તરફ હોય છે.

ગથમ પોતાના કરાર પ્રમાણે ચાલ્યો. તેને રાજ્ય ક-
રવા સાફ જે પ્રાંતો નીમી આપ્યા હતા તે સિવાય આ-
લક્રેડના રાજ્ય ઉપર કે તેના રાજ્યાધિકાર ઉપર તેણે કદીએ
હાથ નાંખવાનો પ્રયત્ન કર્યો નહિ. તેણે રાજ્ય કરવા માં-
જા પછી કેટલીએક વારે ડેન લોકોની કેટલીએક ટોળાઓ
તેની પડોશમાંજ આવેલા આલક્રેડના રાજ્યમાં આવી અને
ગથમ પાસે મદદ માગવા લાગી. પણ તેમાં તેમનું કંઈ વળ્યું
નહિ. ગથમ આગળનો ઉપકાર યાદ કરીને પોતાના વચ-
નથી ન ઢગનાં પોતાના વતની પીઠારાઓને મદદ ન કરી
એટલુંજ નહિ, પણ તેમનાં કેટલાંક ટોળાંને તો ધણુજ
જોસ્સાથી દેશ બહાર હાંકી કહાડ્યાં, એ વાત ધ્યાનમાં
રાખવાની છે. માણસનો સ્વભાવ ગમે તેવો કૂર અને ઉ-
પદ્રવકારક હોય તોપણ કૃતઘનાવડે તે બગો થાય છે.
એવું આ અને બીજાં કેટલાંએક ઉદાહરણો ઉપરથી દે-
ખાઈ આવે છે.

એ ડેન લોકોની પીડા કમી થવાથી શાંતિ મળ્યા પ-
છી આલક્રેડ પોતાના રાજ્યની વ્યવસ્થા અને સુધારાના
કામમાં લાગ્યો. લશ્કરનો ઠાઠમાઠ રાખવો, રસ્તા બાંધ-
વા, નવાં શહેર વસાવવાં, જૂનાં દુરસ્ત કરવાં, નવા કિલ્લા-
ઓ બાંધવા, જૂના સમારવા, સરહદ ઉપર ચાણું બેસા-
ડીને બંદોબસ્ત કરવો, ઠેકાણે ઠેકાણે ન્યાયાધીશ નીમવા,
તેનાં નિયમિત કામો થવા સાફ નવા કાયદા બાંધવા, વે-

પાર અને ખેતીને ઉત્તેજન મળે એવી તજવીજ કરવી, અને લોકોમાં વિધાની અભિરૂચિ ઉત્પન્ન કરવી, તેઓ માંહેની જંગલી ચાલો કહાડી નાંખવી ને સારી રીતો દાખલ કરવી ઇત્યાદિ વખાણવા જોગ કામો તેણે ઘણો શ્રમ વેડીને કર્યો. તે માંહેનાં કેટલાંએકનું વર્ણન આગળના ભાગમાં ટૂંકામાં જણાવવાની જોઈવળુ કરી છે.

એન લોકો સંખંધી આલફ્રેડને ઘણુંખરું દુઃખ ટળી ગયું ખરું, તથાપિ નાર્થમેન નામના ખીજ એક જનતના જંગલી લોકો તેના દેશમાં સ્થાયી વારંવાર આવવા લાગ્યા, તેને લીધે એને ઘણી મહેનત પડી. અને તેના અમલના છેલ્લા ભાગમાં તો તે લોકોએ એક બે વાર સારી છત પણ મેળવી. તેની હકીકત ઘણી લાંબી નથી, તથાપિ કાળાનુક્રમ પ્રમાણે તેનું આ ઠેકાણું નથી; માટે તે વાત યથાકાળે કહીશું.

જે ઉદારતા અને મોટપણી આલફ્રેડ ગથમ સાથે વર્તે! હવે તે ઉદારતા અને મોટાઇ ખરેખરી વર્ણન કરવા જોગ છે, અને એવો અનુપમ મોટો પુરૂષ પોતાના દેશમાં ઉત્પન્ન થવા માટે ઇંચેજો ગર્વ કરે છે તે ખરું છે. ઇંચેજોનીજ શા માટે વાત કરીએ! ગથમના સંખંધમાં આલફ્રેડે જે આચરણ કર્યું, તે કોઈ પણ દેશના લોકોને સ્તુત્ય લાગવા સરખું છે; અને તે દાખલા પ્રમાણે ચાલી-એ એમ કેટલાએક રાજાને પણ લાગવા સરખું છે. દુશ્મનને તેના અપરાધની ક્ષમા કરીને તથા તેને બક્ષિસો આપીને તેને પોતાના કરી લેવા, એ સદ્ગુણ ઘણા મોટા અને ઘણા ઉપયોગી છે. એવા ગુણો લોકોની નજરે પડતાં તેમને ઘણો ચમત્કાર અને સંતોષ લાગે છે. તથાપિ તે ધારણ કરવો કેટલો અને કેવો કઠણ છે તેની અજમાયશ તેના મનમાં આવતી નથી. પોતાના દુશ્મન સાથે જે

મ આલફ્રેડ ચાલ્યો, તેમ આપણે પણ આપણા દુશ્મન સાથે ચાલવું એમ જેના મનમાં આવતું હોય તેમણે પોતાના અલ્પ વ્યવહારમાં તેનો અનુભવ મેળવવો. અમરથા અનુમાન કરીને નિરાંતે બેસી રહેવું નહિ.

ભાગ સાતમો.

આલફ્રેડની કારકીર્દીનું વર્ણન કરવા તરફ સુઝ પુરુષોનું આટલું ધ્યાન ખેંચાયું, તેનું મુખ્ય કારણ એમ છે કે તેને નાનપણથી લડાઇના કામનો છંદ હતો, અને તેની જીવવાનીના ધણાખરા દિવસ ડેન લોકો સાથે લડવામાં ગયા, તોપણ રાજ્યાધિકાર હાથમાં આવતાંજ પોતાના રાજ્યના લોકોના સુખની વૃદ્ધિ કરવા માટે એકાદા કસાયલા મુસદ્દી પ્રમાણે, ઘણું ડહાપણ ઉદારતા અને દયા વાપરી અંતઃકરણથી મહેનત કરવા લાગ્યો અને તેની મહેનત સફળ થઇ. તે ઘણો શૂરો હતો એને માટે સર્વ લોકોની ખાતરી થઈ હતી; અને તે ઉપરથી તેની કીર્તિ પણ ઘણી પ્રસરી હતી. તથાપિ લડાઇઓ મારીને શત્રુને જીતવાથી દેશનું ખર્ચ કદયાણ થવાનું નથી અને આપણું નામ સદાકાળ રહેવાનું નથી, પણ એ બંને વાતો સાધવા માટે આપણા લોકોનું અજ્ઞાન દૂર કરીને તે માંહેની અનાડી રીતોનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, એમ તેના મનમાં આવ્યું ને તે તેણે કીધું, અને તે માટે ભાગે પાર પડ્યું.

આલફ્રેડ જે લોકોને સુધારવાને ચહાતો હતો, તે ધણા અનાડી હતા. તોપણ તે જાણતા હતા કે આપણા રાજા જે શ્રમ કરે છે તે આખા દેશના લાભ માટે છે; અને તેનું ફળ આખરે સાચું થવાનું છે. એણે જે સુધારા-

નો પાયો નાંખ્યો તે સુધારાશી ઈમારતને પૂરી થતાં
 ગયા દશ સેંકડા લાગ્યા છે. એ વિષે કોઇ એક દેશનું અ-
 ભિમાન ધરનાર ગ્રંથકારે લખ્યું છે તે ઘણું ચમત્કારિક
 છે. તે આ પ્રમાણે લખે છે:—“આંગ્લો સાક્સન લોક સિ-
 વાય બીજા કોઇ પણ લોકોમાં આવદ્રેડ ઉત્પન્ન ન થાત,
 એ જોમ ખરું છે, તેમ તેના મનસૂના બીજા કોઇ પણ પ્ર-
 જ્ઞને હાથે પર પડત નહિ, એ પણ ખરું છે. આંગ્લો સા-
 ક્સન લોકો ધણા શાંત, ઉદ્યોગી, લડાઇનાં કામમાં ધણા
 માહિતગાર, હિંમતવાન, સર્વ કામો પદ્ધતિ પ્રમાણે કરતા-
 ર. અને પદ્ધતિ ઠરાવવાળા છે. તેમને કંઈ પણ કામ કરવા-
 નું હોય. પછી તેની માહિતી હો કે ન હો, તેપણુ તે ધ-
 ણી તદબીરથી અને કોઇ પણ નિયમિત પદ્ધતિ પકડીને
 કરશે. તેમના કામમાં કદીએ ગરબડ થતી નથી. કામ તે-
 મના હાથમાં ગયું કે તે સારા રૂપમાં આવશે, અને દિવ-
 સે દિવસે તે વધારે વધારે સુધરતું જશે. દુનિયાના બીજા
 દેશો, કંઈ વિશેષ ઉદ્યોગ ન કરતાં જ્યારે નિરાંતથી એકા
 હોય છે ત્યારે આંગ્લો સાક્સન લોકોનો ઉદ્યોગ ઝપાટાબંધ
 આવતો હોય છે. નિર્ધમી કેમ રહેવાય તે તેઓ જાણતા
 નથી. બીજા દેશો મધ્યે લોકના સુખનાં સાધનો જુગના
 જુગ સૂંચી જોમનાં તેમ પજાં રહે છે ત્યારે આંગ્લો સાક્-
 સનોના સુખનાં સાધિલ્યો એક સરખાં સુધરતાં આવ્યાં છે.
 નવી નવી યુક્તિઓ કાઢી, તે વપરાસમાં લાવવી, નવા
 નવા ઉદ્યોગો હિંમતથી હાથમાં પકડવા, પોતાનું સુખ વ-
 ધારવાનો ઉદ્યોગ કરવો, નવા કાયદા કરવા, વગેરે વાતોમાં
 હમેશા મશગૂલ રહેવું એ તેમનું ચિરદ છે. તેનું ઉત્તમ કૃત્ર
 અમલું કેવું ગળ્યું છે તે જાણો. આજ સેંકડો વરસ થયાં
 એ દેશ પૃથ્વી ઉપરના કેટલાએક દેશોને અત્ર વસ્ત્ર પૂરાં

પાડે છે, કેટલાએક દેશો ઉપર રાજ્ય કરે છે. અને મોટા મોટા બળવાન દેશોને ઘાઈ કોષ્ટ પ્રસંગે પોતાના કહેવા પ્રમાણે ચાલવાની ફરજ પાડે છે.” આ વર્ણન સ્વદેશાભિમાનના જુસ્સાની જૂમમાં લખાયલું હોય એમ લાગે છે. તેને લીધે તેમાં લગાર અતિશયોક્તિ થઈ છે. તોય એકંદર રીતે જોતાં એ વર્ણન ખરૂં લાગે છે.

પોતાના દેશના કલ્યાણ સારૂં આલોકેડે જે ઉદ્યોગ કર્યો તે લોકો એવા સારા છે એ માનીને કર્યો કે તેને સહેજ સૂઝ પડ્યું ને કર્યો, એ કંઈ પાકે પાચે કહી શકાતું નથી. તથાપિ આપણે દેશ એ આપણું કુટુંબ અને સગાં-વહાલાંજ છે, એમ સમજીને તેને સુધારવા તથા તેના સુખની વૃદ્ધિ કરવા સારૂં નિરંતર પ્રયત્ન કરતો હતો એમાં તો સંશય નહિ. એ રાજ્ય કરવા લાગ્યો, ત્યારે તે લોકો ઘણા જંગલી અને બિનસમજ હતા તેને લીધે દરેક સારી વાત કરી તેમાં તેને ઘણી મહેનત પડી હતી.

એ ગાદીએ બેઠો ત્યારથીજ એને ડેન લોકો સાથે લડ્યું પડ્યું. અને ગદ્યમ સાથે કરાર થયા છતાં પણ તે-ઓ પીડા કરતા બંધ પડ્યા નહિ. તેનો બંદોબસ્ત કરવાનું કામ ધણું મોટું હતું. સાધારણ બુદ્ધિના માણસને એટલુંજ કામ બસ હતું, પણ આલોકેડે અમાધારણ બુદ્ધિનો માણસ હતો. તેણે તો તે સંભાળીને પોતાના દેશીઓનો પુષ્કળ સુધારો થાય એવાં કામો કર્યાં. એ ઉપરથીજ ઇંગ્રેજો આજ પણ તેનાં ઘણાં વખાણ કરે છે.

લડાઈના દુઃખ વિના એક બીજું દુઃખ તેને હતું. તેને નાનપણથી એક રોગ લાગ્યો હતો. તે રોગ વારંવાર તેના ઉપર હુમલો કરતો હતો. તેથી તેને ઘણી વેદના ભોગવવી પડતી હતી. એ શો રોગ છે તે ત્યારે નક્કી થઈ

શકતું નહોતું. તેને લીધે તેનો ઈલાજ ન મળવાથી જીવ્યો. સાંસૂધી એ વેદના તેને ખમવી પડી હતી. એ રોગને લીધે તેને હમેશાં ચેન પડતું નહોતું. અને કોઈ કોઈ વાર-તો એટલી તાલાવેલી થતી હતી કે નજરે જોઈ પણ શકાય નહિ; તોપણ એ સર્વ દુઃખ તે છેક શાંતપણાથી ખમતો, અને એ સ્નેહ કાણ જાણે ક્યારે આપણી આખર લાવશે એમ તેના મનમાં આવતું હતું, તોપણ દેશનું કલ્યાણ કરવાના ઉદ્યોગમાં તે કદીએ પાછો હઠ્યો નહિ એ તેનાં આચરણ ખરેખરા મોટા સાધુ જેવાં હતાં. અને ખરા મહા પુરૂષોની વર્તણૂંક એવીજ હોય છે.

પોતાના દેશીઓને વિદ્યા ભણાવવાની આલસ્ટ્રેડની ધારણા હતી, પણ તે પાર પાડવાનાં સાધનો નહોતાં. તે વેળાએ છાપવાની કળા નહોતી, તેને લીધે પુસ્તકોની ધણી અછત હતી. તે સર્વ હાથે લખવાં પડતાં હતાં, તેથી તેમાં વખત અને મહેનત ઘણો લાગતો, માટે તેની કીમત ઘણી પડતી. એ બધું દુઃખ આપણાથી અજાણ્યું નથી. દેશના તમામ લોકો ખેતી ઉપર ગુજરાન ચલાવનારા હતા. તેમને તેમાં સારી માહિતી હતી. પણ બીજી બાબતોથી તદ્દન અણુવાકેદ હતા. તેમનામાં વિદ્યાની અભિરૂચિ ઉત્પન્ન કરવાની આલસ્ટ્રેડે મહેનત કરી. તેજ પ્રમાણે ઊપલા વર્ગના લોકોમાં કળાકૌશલ્ય ઉપર પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરવાને ઘણી મહેનત કરી. એ એટલો માત્ર મોઢેથી બોધ કરીનેજ ખેતી ન રહ્યો પણ જ્ઞાન સંપાદન કરવાને પરિશ્રમ કેમ કરવો તે પોતાના ઉદ્યોગવડે લોકોને તેણે દેખડાવી આપ્યું. એ બાબત કેટલીએક હકીકત પુસ્તકોમાં લખેલી છે. તેમાંની એક કહીએ છીએ.

વેદસ પ્રાંતમાં અસર નામે એક મોટો નામાંકિત ધર્માધ્યક્ષ હતો. વિદ્વત્તા માટે તેની ચારેમેર ધણી કીર્તિ હતી. તે આલ્ફ્રેડને કાને પડવાથી, તેને બોલાવવા સારજ ખાસ એક માણસ મોકલ્યો. તેથી તે દરબારમાં આવ્યો. તેની વિદ્યા અને રહેણી જોઈને રાજા ઘણો ખુશી થયો. અને એવા મોટો માણસ આપણી મંડળીમાં હોવો જોઈએ એમ એના મનમાં આવવાથી તેને એણે કહ્યું. “આપ મહેરબાની કરીને મારા દરબારમાં રહેશો તો, વેદસમાં જે તમને ઉત્પન્ન મળે છે તેના કરતાં ધણી વધારે ઊપજનાં કામ હું તમને આપીશ. અને તમારી યોગ્યતા પ્રમાણે ધણું માન આપીશ. એ જ્યારે અસરે ના કબૂલ કર્યું, ત્યારે એમ કહ્યું કે, “તમને મારી પાસે હમેશ રહેવાને ઠીક લાગતું ન હોય તો વરસના છ મહિના તો રહેવાને હું માગી લઉં છું.” તેનો અસરે જવાબ દીધો કે, “એ બાબત મારાથી હાલમાં કંઈ કહી શકાતું નથી. વેદસમાં મારા બરોબરીઆ અને હાથ તજેના જે ધર્માધિકારીઓ છે, તેનો વિચાર લીધા વિના હું કંઈ કરી શકતો નથી. તોપણ આપના આ પ્રશ્નનો જવાબ દેવાને હું ચાર પાંચ મહિનામાં પાછો આવીશ.” એમ વાતચીત થયા પછી તે ફેટલાક દિવસ તેના દરબારમાં રહ્યો ને પછી રજા લઈને પાછો પોતાને વતન ગયો.

એ વાતને છ માસ થયા તોય કબૂલ કર્યા પ્રમાણે અસર પાછો આવ્યો નહિ, તેથી આલ્ફ્રેડને લગાર માફું લાગ્યું, અને તેની તપાસ કરવા સાર એક માણસ મોકલ્યું. તેણે જઈને જોયું તો અસર માંદો પડેલો હતો પણ તેના સોજતીઓએ તેને ઇંગ્લાંડમાં છ મહિના રહેવાની સંમતિ આપી હતી. તેમાં તેની મતલબ એટલીજ હતી

કે રાજના આશ્રયથી આપણા વેદસ પ્રાંતના સંરક્ષણને વધારે મજબૂતી આવશે, અને વળી કંઈ વધારે ઊપજ પણ થશે. એવી રીતે અસર ઇંગ્લાંડ ગયો. ત્યાં આલફ્રેડની પાસે સર્વ કાળ સાથે સુખે રહીને તરેહ તરેહની નવી વાતો શીખવવા લાગ્યો. રાજ તેના ઉપર ઘણી મહેરબાની રાખતો હતો અને ધર્મ ખાતાની દેખરેખ રાખવાના અધિકાર ઉપર તેની નેમણુંક કરી હતી.

એક વાર અસર આલફ્રેડ સાથે જૂદા જૂદા વિષય ઉપર વાત કરતો હતો, તેવામાં તેણે લાટિન ભાષામાં એક વાક્ય કહ્યું, અને તેનો અર્થ આલફ્રેડને આંગ્રેસો સાકસન ભાષામાં સમજાવ્યો. એ સાંભળીને રાજને આનંદ થયો, અને એને એવી દૃષ્ટિ થઈ કે એ વાક્ય આપણે લખી લેવું જોઈએ, માટે તરત તેણે પોતાના ગજવામાંથી એક ચોપડી કહાડી. તેમાં પ્રાર્થના અને સ્તોત્ર લખેલાં હતાં. એ ચોપડી હમેશાં તેની પાસે રહેતી હતી. તેના ઉપર કોઈ જગાએ એ વાક્ય અને તેનો અર્થ લખી લેવાનું એના મનમાં હતું, પણ તેના ઉપર લગારે ખાત્રી જગા ન રહેલી જોઈને અસર બોલ્યો, “એવાં લાટિન વાક્યો ઘણાં છે અને તે વારંવારે તમારે સાંભળવાનાં છે. તે લખી લેવા સાફ જુદીજ ચોપડી બાંધીને તેમાં લખશો તો સાફ.” એ ઉપરથી તેણે એક બીજી ચોપડી બાંધી, અને તેમાં લાટિન ભાષા માંહેનાં ધર્મ સંબંધી અને નીતિ સંબંધી વાક્યો લખી લેવાનો રિવાજ રાખ્યો. તે વાક્યોનો આંગ્રેસો સાકસન ભાષામાં અર્થ રાજ પોતાને હાથે લખતો હતો. એવી રીતે તે ચોપડીમાં એવાં હજારો વાક્યો એકઠાં થયાં. તે ચોપડી આલફ્રેડ હમેશાં પોતાના ગજવામાં રાખતો હતો અને પુરસદની વખતે તે વાક્યોનો અભ્યાસ કરતો હતો, એમ

થતાં થતાં તેને લાટિન ભાષાની મીઠાશ લાગી અને તે દ-
હાડે દહાડે વધવાથી તે ભાષા એ શીખ્યો અને તેમાં હોં-
શીઆરી મેળવી. કંઈ મોટું કાર્ય થવા સાર કોઈ કોઈ વાર
નજીવું કારણ હોય છે.

પોતાની પ્રજાને વિદ્યા શીખવીને તેની ખુદ્ધિ વધારવા
સાર આલફ્રેડ ધણી મહેનત કરતો હતો. તે વેળાએ છા-
પવાની કળા ન હોવાથી પુસ્તકની પ્રતો હાથે લખી પડ-
તી હતી. પોતાના લોકોની સગવડને સાર રાખીને
જાતે કેટલાંએક લાટિન પુસ્તકોનાં ભાષાન્તરો લખ્યાં અને
તેમાંનાં કેટલાંએક મઠોમાં મૂક્યાં અને કેટલાંએક ઘણા જણ
વાંચી શકે એવા બંદોબસ્તથી લોકોમાં વહેર્યાં. તેમાં નીતિ,
ધર્મ અને વ્યવહાર સંબંધી બોધ હતો. તેથી તે વખતના
ડાહ્યા માણસોને તે પુસ્તકો ઘણાં ગમતાં હતાં. તે માંહેના
કેટલાક સિદ્ધાંતો તો એવા હતા કે આજના વિદ્વાનો પણ
તે કબૂલ કરે છે, ને હવે પછીના પણ કરશે; અને કેટલીક
વાતો એવી પણ છે કે તે તે વખતના લોકોનેજ સારી
લાગી હશે પણ હાલમાં તો તે અગ્રાહ્ય જણાવા લાગી છે.
એ આ વિદ્યાવૃદ્ધિનો સાધારણ પરિણામ છે. આલફ્રેડના
હાથના લખેલા લેખો હજીસૂધી કોઈ કોઈ ઠેકાણે ધણી કા-
ળથી સંચરી રાખવામાં આવેલા છે, ને તે શોધક અને પ્રા-
ચીન વસ્તુને ચલાનારા પુરૂષો ધણા ભાવ અને આનંદથી
જુએ છે. તે ધણા જૂના થવાથી તે ઉપરના ધણા અક્ષરો
વાંચી શકાતા નથી, અને કેટલાકના વચ્ચેના અક્ષરો ખવા-
ઈ જવાથી કેટલાંક વાક્યોના અર્થ પણ ગરાગર બેસતા નથી,
તોપણ વિદ્વાન માણસો તેની મોટી યોગ્યતા ધણી માને છે.

લોકોને વિદ્યા શીખવવા સાર આલફ્રેડે જે અનેક
પ્રયત્નો કર્યા તેમાંની એક આલ્ફ્રેડની પાઠશાળાની

સ્થાપના ગણાય છે. આક્સફોર્ડમાં તે ધણા દિવસ સૂધી રહેતો હતો, અને ફેટલાક વરસ સૂધી તો તે તેની રાજધાની હતી. એ શહેર ટેમ્સ નદી ઉપર વસેલું છે. તેની આસપાસ ડુંગર અને રાત ધણું છે. અને એ સ્થળ નિર્મળ, શાંત અને દેખાવમાં ગંભીરતાવાળું છે. તેણે કરીને તે પોતાની કલ્પનાશક્તિને ગમે તેમ ચલાવીને બેશીને કવિતા રચવાલાયક ઠેકાણું છે એમ વિદ્વાનો માને છે. ત્યાં આલફ્રેડના અમલની અગાઉનો એક મોટા મઠ હતો. તેમાં પુષ્કળ વિદ્વાન પુરૂષો રહેતા હતા. તથા એ મઠને ધણા રાજાઓએ તરેહ તરેહની બક્ષિસો આપી હતી. તેમાંની ફેટલીક તો એવી હતી કે તેના આગળ આલફ્રેડની બક્ષિસ કશી ગણતીમાં નથી. માટે ફેટલાક અંધકારોનું એમ કહેવું છે કે આલફ્રેડે આક્સફોર્ડની વિદ્યાસભા સ્થાપી એમ કહેવા કરતાં આલફ્રેડે તેને ઉત્તેજન આપ્યું એમ કહેવું ઠીક છે. તોપણ આ રાજાએ ફેટલાક નવા નિયમો કરીને તે સભાના કામને એક ઉત્તમ પદ્ધતિમાં લાવી મૂક્યું, અને ત્યાં દૂર દૂરના દેશો માંહેના નામાંકિત વિદ્વાન પુરૂષોને બોલાવી મંગાવીને અનેક વિદ્યાના વિષયો ઉપર તેની પાસે ચર્ચા કરાવવાની રીત દાખલ કરી; અને લોકોને બણાવવા સાર અનેક નિશાળો ઠામ ઠામ સ્થાપન કરી. આ અલૌકિક કામ ઉપરથી સર્વ લોકોએ તેને એ સભાનો એક વાર જનક કહ્યો, તે તેમને તેમ ચાહ્યો અને ચાલશે. હાલમાં આક્સફોર્ડ શહેર વિદ્યાનું મુખ્ય સ્થળ ઠર્યું છે. ત્યાંના રસ્તાની શાંતતા, મોટા મોટા ચોક, દેવળો, ભજનાલયો, પુસ્તકશાળાઓ, જૂની ભવ્ય ઇમારતો, ઈસાદિ નજરે પડવાથી નવો પ્રવાસી આશ્ચર્ય પામી જાય છે. ગયા દશ સેંકડા વરસમાં આ વિદ્યાસ્થળમાં વિદ્વાન યજ્ઞને જે ટોણું

બહાર પડ્યું તેવડે જનસમાજના મનની સ્થિતિમાં ઘણો મોટો ફેરફાર થયો છે, અને હવે પછી કેટલો થશે તે વિષે કંઈ અનુમાન થઈ શકતું નથી. માટે વિદ્યાના સંબંધમાં આ સ્થળને આટલું મહત્ત્વ મળ્યું છે તે યથાર્થ છે.

ઘણા દિવસ સૂધી દેશમાં ઢગો ફિસાદ ચાલ્યાને લીધે કેટલાક ક્ષિત્તાઓ છેક નાદુરસ્ત થઈ ગયા હતા, તેમને મરણમત કરાવી અને કેટલાક નવા બાંધ્યા, તથા કેટલાંક શહેરો વસાવ્યાં; અને ઠામ ઠામ સાર્વજનિક સુધારાની મંડળીઓ સ્થાપીને તેનું વડાપણું ધાર્મિક વિદ્વાનોને સોંપ્યું. તેજ પ્રમાણે દેશના રાજ્ય વ્યવહારના સર્વ કાયદા એકઠા કરીને સારો બંદોબસ્ત કર્યો; તથા તેને અનુસરીને કામ શી રીતે કરવું તે ઠરાવી આપ્યું. એના પહેલાં કાયદા પ્રમાણે કામ ચાલતું નહોતું એમ અમારી કહેવાની મતલબ નથી; તથાપિ સમજૂતી અને વહીવટના સંબંધમાં જે કાંઈ જૂદી જૂદી રીત જૂદે જૂદે ઠેકાણે ચાલતી હતી, તે સર્વ દૂર કરીને સર્વ કામ પદ્ધતિમાં લાવી મૂક્યાં.

ચાલક્રેડે પોતાની પ્રજામાં ઘણીએક નવી રીતો દાખલ કરી. અણસમજુ લોકો પોતાની રીતભાતના સંબંધમાં ઘણા હડીન્ના અને દુરાચારી હોય છે. જૂના ચાલ છોડીને નવો રિવાજ દાખલ કરતાં તેમનો જીવ જાય છે. અને તે કામમાં તે કાંઈનું સહેજસાજ તો સાંભળતાએ નથી. સાક્સન લોકોની સ્થિતિ છેક એવાજ પ્રકારની હતી. તોપણ ચાલક્રેડે તેમનામાં ઘણીએક નવી રીતો દાખલ કરી એ ખરેખર ઘણું નવાઈ જેવું છે. તથાપિ લગાર વિચાર કરીને જોતાં તેમાં કશું આશ્ચર્ય નહોતું એમ ખુલ્લું જણાઈ આવશે. કેમકે ચાલક્રેડ ઘણાજ વિચારવંત અને દીર્ઘ-દર્શી સુંદર હતા, તથા તેને મનુષ્ય સ્વભાવનું સાફ જ્ઞાન

હતું. લોકોને આપણે જે કરવાનું કહીએ છીએ, તે આપણે જાતે કરવા માંડ્યા વિના તેઓ તેમ કરવાના નથી, એ સારી રીતે જાણીને તે આવતો હતો. અને સઘળા કરતાં એક વાત બહુ સારી હતી કે, તેના ઉપર લોકોનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ બેઠો હતો, ને તે આપણને જે કાંઈ કરવાનું કહે છે, તેમાં આપણને ખરેખરો પ્રાયદો હોય તેજ કહે છે એમ તેની પ્રજના મનમાં ઠસી ગયું હતું, તેથી તેને તેની પ્રજાને સુધારવાનું કામ સહેલું થઈ પડ્યું. રાજા અને પ્રજા એક વિચારનાં હોય ત્યાં દેશ સુધારવાને વાર લાગતી નથી; પણ તેમાં જુદાપણું હોય તો કેટલી વિપત્તિ પડેછે, અને સુધારવાનું કામ કેવું ઢીલું ચાલે છે તે જોવાને અમારા વાંચનારાઓને આદ્યે ક્યાં જવું પડે એમ છે, આપણા પોતાના દેશમાં જોઈ લ્યો એટલે બસ.

આલફ્રેડ સ્વભાવે ધણોજ શાંત અને હિંમતવાન પુરુષ હતો. તે સહેજસાજ કોઈના ઉપર ગુસ્સે થતો નહોતો, અને સંકટના વખતમાં ગભરાતો નહોતો. જે વાતથી સાધારણ કોઈ પણ માણસને મદા માઠું લાગે તેવી વાતનું તેને કંઈએ લાગતું નહોતું. વળી તે ધણો સહનશીલ હતો, તેને કોઈ કંઈ કહે તો તે વિષે આલફ્રેડ મનમાં લાવતોજ નહિ. હાથ નીચેના નોકરે કંઈ ચૂક કે કુચવાટ ક્યો હોય તોય તે તેના ઉપર ચીડાઈ જતો નહિ. કેમકે આકરોથી તેમ હમેશા બનવાનુંજ એમ તે સમજતો હતો. મોટા લાભથી ધણા ખુશી થઈ જતું અને લગાર તુકસાંન થતાંજ મદા શોકાતુર થવાનું તો તેને માલમજ નહોતું. તે હમેશા તૃપ્ત, શાંત અને વિચારમગ્ન તત્વગ્રાની હતો, એમ કહેવામાં કાંઈ ખોટું નથી. તે વારંવાર કહે તો કે “માણસ ગમે તેવી સ્થિતિનો હોય પણ સુખ દુઃખનો વા-

રો તેનથી ટળનાનો નથી, માટે તે સ્થિતિ ફરતાં પોતાની રહેણીમાં ફેર પડવા ન દેવાનો માણસનો દૃઢ નિશ્ચય હોવો જોઈએ” એમ માત્ર કહીનેજ બેસી ન રહેતો પણ તે પ્રમાણેજ તે ચાલતો હતો. પરમેશ્વરે આપણને જે આ જીવની બક્ષિસ કરી છે, તે બીજાઓનું ભરું કરવાને સાર કરી છે એમ તેને વિશ્વાસ હતો, તેથી તે તેવી રીતે વર્તતો હતો; તથા દેશનું ભરું કરવું એ આપણી મુખ્ય ફરજ છે એ વાત તેના અંતઃકરણમાં ઠંથી ગઈ હતી. માટે તેનાથી બને તેટલો ઉદ્યોગ હમેશા કરતો હતો. અને એ સઘળું તેના હાથ તળેના કામદારો તથા પ્રજા જાણતી હતી; તેનેજ લીધે તમામ પ્રજા તેને પિતા સમાન માન આપતી, અને જે કામ હાથમાં આવતું તે પાર પાડવાને તન-મનથી મહેનત કરતી.

એટલા પ્રકારનું કામ આજરોડે માથે લીધેનું હોવાયા તે જાંપીને જરાએ બેસતો નહોતો, પણ નિરંતર કોઈને કોઈ કામમાં ગુંથાએલો રહેતો. અને સઘળાં કામો બરાબર કરવા સાર તેને પોતાનો વખત ધણોજ સંભાળવો પડતો હતો. તે વખતે ઘડીઆળ બનાવવાની યુક્તિની કોઈને ખબર નહોતી. અને આજરોડના મનમાં તો એમ આવ્યું કે કોઈ પણ વખતે વેળાનું માન જોઈએ ત્યારે જણાય; એમ કર્યા વિના નિયમિત કોઈ પણ કામ કરવાની જોઈવળ થઈ શકવાની નથી. એ બાબત તેણે પોતાની પાસેનાં માણસો સાથે ધણો વાદ વિવાદ કર્યો, તથાપિ તેથી કંઈ ફાયદો થયો નહિ, ત્યારે આખરે તેણે જાનેજ એક યુક્તિ કહાડી; તે એવી કે દરબારમાં અને ભજનાલયોમાં અજવાળાને સાર મીણબત્તીઓ સળગાવતા હતા. તે જે પ્રમાણે નાની મોટી હતી તે પ્રમાણે તે ધણો થોડો વખત બળતી હતી. એ ઉપર તેનું ધ્યાન ખેંચાયું. તે ઉપરથી કંઈ નિયમિત પ્રમાણ કહાડીને એક કલાકમાં ત્રણ ઇંચ બળી શકે એવી

મીણુબત્તીઓ તૈયાર કરવાને ફરમાવ્યું. તે મુજબ તે તૈયાર થઇ. તેનું વજન બાર પેનીવેટ અને લંબાઇ બરાબર એક ફુટની હતી. એટલે એવી દરેક મીણુબત્તી બરાબર કલાક સૂધી બાળવાની ગોઠવણ કરી. વળી તે ઉપર કાપા પાડ્યા હતા. તે ઉપરથી વીસ વીસ મિનિટનો વખત માલમ પડતો હતો. એ મીણુબત્તીઓ તેણે બજન મંદીરામાં મૂકાવી, અને ત્યાંના અધિકારીઓને ફરમાવ્યું કે તે દહાડો રાત બાળવી, અને તેના ધોરણ ઉપર દર કલાકે અથવા બે કલાકે મોટા ઘંટના ટકોરા મારવા, અને લોકોને જાહેર કર્યું કે, ઘંટના અવાજ ઉપરથી તમારે તમારાં કામ દરરોજ વખતે વખત કરવાં. એ વાત લોકોના મનમાં સારી રીતે ઠસવા સાડ તથા તે પ્રમાણે આજવા સાડ આલફેડે પોતાનાં કામો ઘંટાના ધોરણ ઉપર કરવા માંડ્યાં. બોધ કરવામાં વાચાળતા કરતાં ક્રિયા ઘણી ઉપયોગી પડે છે એ તે સારી પેઠે જાણતો હતો.

એ કામ લોકોને ઘણું સાડ લાગ્યું; અને તેમનાં કામો વખતે વખત થવા લાગ્યાં. તથાપિ તેમાં એક મોટી અડચણ આવી પડી. તે વખતમાં કાચની પણ કોઇને બરાબર નહોતી તો બારીએ કાચ શેના મૂકે ? તેથી દેવળની બારીઓમાંથી પવનનો સપાટો લાગવાથી વખત જાણવાની મીણુબત્તીઓ ઓઝવાઇ જતી, તેથી કાળ માનમાં ઘણી ગરબડ થવાની વાત રાખને કાને ગઇ ત્યારે પાછો તે બાબત વિચાર કરવા લાગ્યો. તેમ કરતાં તેને જણાયું કે જનાવરનાં શિંગડાંને કાપીને કાગળ જેવાં પાતળાં કરવાથી તે પારદર્શક અને જેમ વાળીએ તેમ વજે એવાં થાય છે, માટે તેનો ઉપયોગ કરી જોવો. એ ઉપરથી તેણે નાની પેટીઓ જેવા ડાબા તૈયાર કરાવ્યા, ને તેમાં મીણુ-

ખત્તી મૂકાવી. તેથી પવન લાગવાનું બંધ પડયું; અને તે બરાબર બળવા લાગી. એ યુક્તિ આલફ્રેડે કહાડી માટે કંડીલની મૂળ કદપના કાઢનાર યૂરોપના લોકો તેને ગણે છે.

એવી રીતે વખતનું માપ ઠરાવવાનું કામ પૂરું થવાથી તેનાં સર્વ કામો બરાબર નિયમિત ચાલવા લાગ્યાં. તે વખતનો એક ઇતિહાસ લખનાર એમ કહે છે કે “આલફ્રેડે એકંદરે દહાડો અને રાત મળીને તેના ત્રણ સરખા ભાગ કર્યા હતા. તેમાંનો એક ભાગ તે વિશ્રાંતિ અને ખાવા પીવામાં ગાળતો, એક ભાગ રાજ્ય સંબંધી કામ કાજમાં ગાળતો અને એક ભાગ ઇશ્વર ભજનમાં કહાડતો હતો.” ઇશ્વર ભજનના કામમાં વિદ્યાભ્યાસ, ધર્મ ખાતાની વ્યવસ્થાની દેખરેખ ઇત્યાદિ વાતોનો સમાવેશ થતો હતો એમ સુત્ર ગ્રંથકારો ધારે છે. અને તે સમયમાં ગ્રંથ વાંચવા અને ધર્મ, નીતિ સંબંધી વિચાર કરવાનું કામ મઠોમાંજ થતું હતું, એ ઉપરથી એ તર્ક ખરો જણાય છે. અમૂક વેળાએ અમૂક કામ કરવું એવો નિયમ ઠરાવવાનું કામ કંઈ અઘરું નથી પણ તે પ્રમાણે કામો અવ્યવસ્થિત ન થવા દેતાં કરવાનું કામ ઘણું કઠિન છે. એ વાત સર્વનાજ અનુભવમાં આવવા જેવી છે. તોપણ પાછળના લેખ ઉપરથી એમ જણાય છે કે પોતાનું કામ વખતે કરવામાં તે કદી ચૂક્યો નથી.

આલફ્રેડ પોતાના રાજ્યકારભારમાં ઘણીજ ચોખ્ખા ઇથી ચાલતો હતો; અને પોતાના દેશનું ભલું કરવાને નિરંતર મહેતન કરતો હતો. તેથી તેની પ્રજા ઘણીજ સુખી થઈ, અને તેના દેશની આમદાનીમાં દિવસે દિવસે વધારો થવા લાગ્યો. તોપણ ડેન લોકો સ્વારીઓ કરીને તેને કદી કદી ત્રાસ આપતા હતા. અને જે ડેન લોકો ઇંગ્લાંડમાં

રહેતા તે માંહેમાંહે ટટો કરીને કચાડ કરતા તે જૂદાજ. એ સર્વનું નિવારણ કરીને તેણે પોતાની પ્રજામાં નીતિ, ધર્મ, કળાદૌશલ્ય ઇત્યાદિ સુખદ વાતોની વૃદ્ધિ થોડા વખતમાં ઘણીજ કરીને તેમની યોગ્યતા વધારી એ તેને અત્યંત શોભા આપનારું છે. એન લોકોના હુમલાઓ તેણે બંધ પાડ્યા હતા, તોપણ તેના રાજ્યની આખરે એન સરદારે તેના રાજ્ય ઉપર સ્વારી કરી તેને લીધે તે દેશને ઘણીજ પીડા ભોગવવી પડી. તે હકીકત લગાર લાંબી છે અને આ ભાગની લદ આવી છે, માટે તે હકીકત આવતા ભાગમાં જણાવીશું.

ભાગ આડમો.

સતપુરુષો જગતના દિનને સાર પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા કે તેમાં વિદ્ધ કરવાનું દુષ્ટ માણસોનું ખિરદ હોય છે. જાણે તેમ કયા વિના તેમની દુષ્ટતા પૂર્ણતા પામતીજ ન હોયતી! આલક્રેડ એન લોકોના હાથમાંથી પોતાનો દેશ પાછો લઈને તેના લાભ સાર પ્રયત્ન કરતો હતો, તે ઘણો ખરો સફળ થયો હતો. એટલે તેના પ્રયત્નથી લોકો સુખી થયા તથાપિ તે સુખની ભરતી ઘણા દિવસ સૂધી એક સરખી ચાલ્યા કરે એવો ઇશ્વરી સંકેત નહોતો. એદેનચુનમાં આલક્રેડે છત મેળવ્યાને પૂરાં પંદર વરસ નહોતાં થયાં એટલામાંજ હેસ્તિંગ નામે એક એન સરદારે ઇંગ્લાંડ ઉપર ચડાઈ કરીને ત્યાંના લોકોને હેરાન કરવા માંડ્યા. તે સંબંધી હકીકત કહેવા માંડ્યા પહેલાં હેસ્તિંગ વિષે થોડુંક જણાવવાની જરૂર છે.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે એ એન સરદાર હતો. તેની પા-

સે હમેશ લશ્કર રહેતું તથા તેની પાસે સાઈ અરમાર પશુ હતું. તે જર્મન સમુદ્ર ઉપર અમલ ચલાવતો હતો. અને તે પોતાને તે સમુદ્રનો રાજા કહેવડાવતો હતો. તેની આખી જીવાની હુલડ તોફાનમાં ગઈ હતી. તે વખતે એ જે રીતે ચાલતો હતો, તે રીતે હાલમાં જો કોઈ ચાલવા માંડે તો તે ચાંચિઓ અને બળવાઓર કહેવાય અને શિક્ષા થાય, તથાપિ તે વખત જુદો હતો. તે વખતે તો એમ વર્તનારા શૂરા ગણાતા, અને તેમનાં વખાણ થતાં, પણ એમ બધેજ સરખું ગણાતું નથી. હેસ્તિંગને તેના દેશના લોકો શૂરો અને પરાક્રમી ગણાતા હતા પણ જે બીજા લોકોને તેનાથી પીડા થતી તે તેને બંડોર, ચોર, દુષ્ટ, ને ઘાતકી સમજતા હતા. કહેવાય છે કે, “અતુલ્ય, અભિ-પ્રાયની માતા છે” એ ખરું છે.

હેસ્તિંગે ફ્રાન્સ ઉપર સ્વરી કરીને લ્યાંની પ્રજાને ઘ-ણીજ પીડી હતી, એના સમાચાર આલફ્રેડ અને આંગ્લો સાક્સનો જાણી ચૂક્યા હતા. તેથી તેનાથી ધણા બીના હતા. તેણે અગાડી પણ એકવાર ઇંગ્લાંડ ઉપર હુમલો કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો; તે વારે ગથમ જીવતો હતો. તેણે પોતાનાં વચન પ્રમાણે વર્તીને આલફ્રેડના રાજ્યના બચાવ સાથે તેની સાથે લડીને પાછો કહાડ્યો હતો. પણ હવે તો ગથમ મરી ગયાને ધણા દિવસ થયા હતા. તેથી આ વખતે એકલા આલફ્રેડને શત્રુ સામે લડવા બિલું રહેતું પડ્યું.

હેસ્તિંગ જળ માર્ગે આવીને ઇંગ્લાંડના દક્ષિણ કિનારા ઉપર પોતાના લશ્કર સાથે ઉતર્યો, કેમકે એ દેશના પૂર્વ ભાગમાં ગથમનું રાજ્ય છે. તે અગાડીની માફક મારી સાથે લડશે તો મારે હારીને પાછું જવું પડશે એમ તેણે ધા-

યું. ગથમ મૂઆની એને ખચર નહોતી અને એ તેનાથી ખીતો હતો માટેજ દક્ષિણ ભણી વળ્યો.

મૂળે તેની પાસે લશ્કર વધારે હતું અને તેમાં રસ્તે આવતાં જર્મન સમુદ્રનાં બેટાના કેટલાએક રહેવાશીઓ તેને મળ્યાથી મોટું લશ્કર જામ્યું. તેની સાથે નાની મોટી બધી મળીને અઢીસે હોડીઓ હતી. એ બધું ચરમાર એક જગા ઘણી કીચડવાળી ને ઝાડીથી ભરપૂર હતી એવી એક ચીચરવટીમાં આવીને ઉતર્યું. એ ચીચરવટીને રોમી નામથી ઓળખતા હતા. હાલમાં એ ચીચરવટીને પૂરી નાંખીને સમુદ્રનું પાણી ન આવે માટે બાંધ બાંધી લઇને સારી ફળદ્રુપ બનાવવામાં આવી છે. તે એવી સરસ બની છે કે અગાડી એવી નદારી જગા હતી તે જોનારના મનમાં પણ આવી શકતું નથી. હેસ્તિંગ ત્યાં ઉતર્યો ત્યારે જંગલમાંથી જવાનો રસ્તો માત્ર એક નદીમાં થઇને હતો. તેમાં હોડીઓ ચાલતી તેમાં બેશીને લોકો માંહેલા ભાગમાં આવતા હતા. હેસ્તિંગ પણ તે નદીને રસ્તે ફારી જમીનમાં આવ્યો અને ત્યાં મજબૂત બંદોબસ્તથી છાવણી નાંખીને રહ્યો. એ ઠેકાણે કાદવ નહોતો એટલુંજ નહિ પણ તે જંગલ અતિશય બચંકર હતું અને તેની આબૂબાબૂ માણસની મુદ્દતે વસતી નહોતી. તથાપિ તેનાથી ઘણેજ આદિ જંગલી ખેડૂતો રહેતા હતા. તે આ જંગલમાં લાકડકુકડ લેવા સાર તથા પેલી કાદવવાળી જગાએ તેઓ એક નાની સરખી ઘડી બાંધતાં હતાં ત્યાં કામ કરવાને કોઈ કોઇવાર જતા. તેમને હેસ્તિંગે હાંકી કહાડ્યા. પછી વધારે અંદરના ભાગમાં ધુશીને સારી જગા મળતાંજ ત્યાં એક કિલ્લો બાંધી તેમાં લશ્કર રાખ્યું.

આ કેન સરદારનો એવો મનસૂબો હતો કે, ટેમ્સ

નદીના મુખ આગળ આપણું સૈન્ય ઉતરવાને જગા મળે એટલે ત્યાં એક બીજી ટાળી મોકલીને કિલ્લો બંધાવીને છાવણી કરવી. એ તેનો મનસૂઓ પાર પડ્યો. એ બંને છાવણી વચ્ચે થોડુંજ છેડું હતું. તેણે કરીને સર્વ તૈયારી કરવાની સારી સગવડ મળી. પરદેશી લશ્કર આ બે ઠેકાણે છાવણી નાંખીને મોટા બંદોબસ્તથી રહ્યાની ખબર આલફ્રેડને કેમ ન પડી, એની આપણને મોટી નવાઇ લાગે છે. તથાપિ તે વખતે હાલની પેઠે ટપાલ નહોતો અને સર્વ રીતની આવજા ધણીજ થોડી હતી, તેથીજ એમ બન્યું હોય. આપણા હિંદુસ્તાનમાં એના કરતાંએ નજીકના વખતમાં શિવાજીએ તોરણા કિલ્લો લીધાની ખબર છ માસે મોગળ બાદશાહને કાને પડી હતી. તોપણ થોડાજ વખતમાં એ સર્વ ખબર આલફ્રેડને મળ્યાથી તે લશ્કર તૈયાર કરીને ડેન સરદાર સાથે લડવાને સજ થયો. તેનું લશ્કર ધણુંજ મોટું હતું ખરું, પણ ડેન કરતાં ધણું ઓછું હતું. એ બંને પક્ષ વચ્ચે લડાઇ ચાલી, તેમાં કોઇ વાર આ જીતે તો કોઈ વાર પેલો જીતે, પણ પોતાનું સેનાબળ ઓછું જોઇને લડાઈનો પ્રસંગ ટાળતાં, ડેન લોકોને કોઈ અડચણની જગાએ લાવીને તેમને ઘેરવા, તેમને દાણા પાણીની તંગીમાં આણવા, અથવા એકાદા બંધકર પ્રદેશમાંથી જવું પડે એવી તકબીર કરવી વગેરે ઉપાયોથી તેમને કાયર કરવાના આલફ્રેડ ઉપાયો કરવા લાગ્યો. તોય એમાં આપણે હારીશું કે જીતીશું એનો અજમાયશ તેનાથી થઇ શકતો નહોતો. પણ તેને આશા કરતાં અપજશનો ડર વધારે હતો. અને લડાઇ જેમ જેમ લંબાતી ગઈ, તેમ તેમ આશામાં વધારો થતો ગયો.

હેસ્તિંગ ધણો દગાખોર હતો. તેના સિપાઇઓ થા-
કેલા જ્યારે તેના દીકામાં આવ્યા ત્યારે આલક્રેડને તેણે ફ-
રેખ દીધો. તે એવી રીતે કે, મારાથી હવે તમારી સાથે
લડી શકાતું નથી, તમારે શરણે આવવાને હું તૈયાર છું.
એવો સંદેશો આલક્રેડને કહાવ્યો, અને તેની સાથે માગ-
ણી કરી કે, મને મારા સિપાઇઓ સાથે મારે દેશ હેમક્સે-
મ જવા દેશો એટલે બસ. તે સર્વે આલક્રેડે કબૂલ કર્યું
ને વધારે એમ કહાવી મોકલ્યું કે, તમે અહીંથી જાઓ,
તેની પહેલાં તમારા બે છોકરાઓએ બાપ્તિસ્મા લેવું જોઇ-
એ. તે પણ આ દગાખોરે કબૂલ કર્યું; તે ઉપરથી આલ-
ક્રેડે એ બધું સાચું માન્યું. પણ થોડા વખતમાં જાણાઇ
આવ્યું કે, હેસ્તિંગે આપણને એવી ભૂલથાપ આપીને પે-
લીમેર છાતામાના લશ્કરની એક ટૂકડીને આપણા સેન્ય
ઉપર હુમલો કરવા સારૂ મોકલી છે. તેથી હવે સલાહની
વાત છોડી દઇને પેલી હુમલો કરનારી ટાળીની પછવાડે
લશ્કર રવાને કર્યું. અને ફરીથી ઝપાટાબંધ લડાઇ શરૂ થઇ.

એક સમયે હેસ્તિંગ પોતાની હાવણીમાંથી કંઇ કામ
સારૂ આવો ગયો હતો, તે લાગ સાધીને આલક્રેડના સિપા-
ઇઓએ તેના ઉપર હુમલો કર્યો, અને તેમાંથી કેટલાંક મા-
ણસોને પકડી આણ્યાં. તેમાં એ ડેન સરદારની બધરી અ-
ને છોકરાં પણ હતાં, તેમને સખ્ત શિક્ષા થવા સારૂ અથ-
વા મારી નાંખવા સારૂ સિપાઇઓએ તેમને આલક્રેડ પાસે
મોકલી દીધાં. રાજાએ કંઇ પણ ઇજા ન આપતાં ઉ-
લટું પરમાર્થ બુદ્ધિથી તે છોકરાંને બાપ્તિસ્મા આપ્યું અને
તેમને તથા તેમની માને સારા સારા પદાર્થો બક્ષિસ આપી-
ને પાછાં હેસ્તિંગ પાસે મોકલી દીધાં. એ વાત આલક્રેડની

વર્તણુંકને ધણીજ શોભાવનારી છે. શત્રુનાં છોકરાં છૈયાં હાથ આવે તો પોતાની દ્રેષ યુદ્ધિને તૃપ્ત કરવા સાર તેમના બૂંડા હાલ કરે એવો માણસનો સ્વાભાવિક ચાલ હોય છે, અને જંગલી લોકોમાં એ વધારે જોવામાં આવે છે, તોપણ આણે એવી દુષ્ટ મનોવૃત્તિને એક કોરણે મૂકીને તે માણસો ઉપર આવી દયા કરી એથી આપણને ધણી નવાઇ લાગે છે. એવા આશ્ચર્યકારક ગુણ જેનામાં હોય છે, તેજ ખરા મોટા મનાય છે.

આલક્રેડે આટલું વિલક્ષણ ઔદાર્ય દેખડાવ્યું તેનું હેસ્તિંગને કશુંએ લાગ્યું નહિ, તે તો આગળની માફકજ આલક્રેડ જોડે લડતો હતો. થોડી વાર પછી તેની મદદમાં ખીનું નવું લશ્કર આવી પહોંચ્યું. તેથી વધારે ડુબેદ આવી, અને આલક્રેડના રાજ્યના માંહેલા ભાગમાં દાખલ થવાનો ઠરાવ કર્યો, ને કેટલીક મજલ સુધી દાખલ પણ થઈ ચૂક્યો. પણ તેની પતરાળ ભરેલી વર્તણુંકથી તેને તુકસાન થયું. તે જીતનો ડુંકો દેતો મોટા ઠાઠથી આગળ વધતો હતો તે જોઈ જે દેશમાંથી એ જતો હતો ત્યાંના તમામ આંગણે સાકસન રહેવાશીઓ ક્રોધે ભરાઈને સામટા તેના ઉપર ટૂટી પડ્યા, ને તીરનો વરસાદ વરસાવી મૂક્યો, તે એટલો બધો કે તેવડે પોતાનો ઠાઠમાઠ ભૂલી જઈને આગળ જવાનું મૂકી, બંદોસ્તવાળી જગાએ છાવણી કરીને તેને રહેવું પડ્યું. એટલે સાકસન લોકોએ તેના ઉપર ઘેરો ઘાલ્યો. એથી તેના સિપાઈઓને ખોરાકી મળવાનો રસ્તો બંધ પડ્યો.

આલક્રેડ અને તેનાં માણસો ધારતાં હતાં કે હેસ્તિંગ અને તેના સિપાઈઓને અન્ન પાણી ન મળવાથી ભૂખથી વ્યાકુળ થઈ નરમ પડશે અને આપણે શરણે આ-

વશે, પણ તે વિચારવામાં એમણે ભૂલ ખાધી. અન્નપાણી ન મળવાથી તે ભૂખે મરવા લાગ્યા તેથી તો નરમ ન પડતાં ઊલટા નિરાશાથી વધારે ખીજવાયા, ને મરવું ભહું પણ શરણુ ન જવું એવો ઠરાવ કરીને બેઠા. પછી જીવ ઉપર ઉદાર થઇને ધણુજ જોરસાથી ઘેરો ધાલનારા ઉપર ધશી જઇ લડતા લડતા ઘેરામાંથી બહાર નીકળી નાઠા. ને નજીકમાં આવેલી નદી ઓળંગી જઇને ઊગમણો રસ્તો લીધો. તેમની પૂંઠે સાકસનોથી જઈ શકાયું નહિ ને નસીબને જોગે ડેન લોકોને સારી જગા મળી આવી તેથી તેમનું રક્ષણ થયું.

એ પછી કેટલાક દહાડા શાંતિમાં ગયા, તથાપિ ડેન લોકો ફરીને પોતાનાં વહાણો સજ કરી ટેમ્સ નદી ઉપર આવ્યા. તે વખતે આલફ્રેડે તેમને જે રીતે હરાવ્યાનું પ્રાચીન ગ્રંથકારોએ વર્ણવ્યું છે. તે રીત ધણી અસંભવિત અને અમઠારિક લાગે છે. જૂના ગ્રંથોમાં એમ લખ્યું છે કે, આલફ્રેડે વિલક્ષણ પ્રયત્ન કરીને તે નદીના પ્રવાહને ખીજ બાજુએ વાળી દઈને દુશ્મનની હોડીઓ એકાએક અટકી પડે એવી તદ્દજીર કરીને પછી તેમના ઉપર ધશી જઈને હરાવ્યા. તેમાંનું કશું ખરું લાગતું નથી, કારણ કે ટેમ્સ નદી ગૂંજરાતની તાપી નદી જેવડી મોટી છે. તેમાં મોટાં મોટાં વહાણો ચાલે છે. તેના મોટા પ્રવાહને એક પાત્રમાંથી કહાડીને ખીજ મેર વહેતો કરવાનું માણસને અસાધ્ય લાગે છે. એ હજી સૂધી કોઈ માણસે કર્યું નથી. અને તે નદીનો અગાડીનો પ્રવાહ ફલાણે ઠેકાણે હતો એમ કોઈ કહી શકતું નથી, તેથી સઘળું કલ્પિત લાગે છે. પણ આલફ્રેડે ડેન લોકોને હરાવ્યા એ વાતમાં સંશય છેજ નહિ.

એમ ધણા દિવસ ચાલ્યું. એન લોકો હારી જતા, પણ નવું નવું લશ્કર આણીને ફરી ફરીને સામા ઊભા રહેતા. તેથી આલક્રેડથી તે આટપી શકાતું નહોતું. તે આજ આ ઠેકાણે હાર્યા તો વળી કાલે ખીજે ઠેકાણે દંગો જાગેલો છેજ, એમ થતું તોપણ રાજાએ તેનો પીછો છોડ્યો નહિ. તેથી એન છાવણીનાં સર્વ ઠેકાણાં આલક્રેડના લશ્કરને હાથ આવ્યાં. માટે હવે તેમને નિરાંતે રહેવાની જગા માત્ર વહાણ વિના ખીજ કાઢ રહી નહિ. તેથી એનો હોડીમાં ગયા કે તેમની તમામ જગાઓ કબજામાં લઇને અરમારનું ભરાણું કરવાનું કામ તેણે અપાટાબંધ ચલાવ્યું. એમાં તેની મતલબ એટલીજ કે, એ અરમારવડે એન લોકોને સમુદ્ર ઉપરથી પણ હાંકી મૂકાય. એ હેતુથી તેણે ખોદું અરમાર તૈયાર કરાવ્યું. તેનાં વહાણો એન લોકો કરતાં બેવડાં મોટાં હતાં. તેથી તેમાં સિપાઈઓ, તેમનો ખોરાક પાણી અને લડાઈનો સરંજામ પુષ્કળ રાખવાને બની આવતું હતું.

સાકસન અરમાર તૈયાર થએલું જોઈને એન લોકો નાહિંમત થયા. તેથી હવે તેમના સામા એનો લડવાને ઊભા રહેશે એવો રંગ દેખાતો નહોતો. આપણું અરમાર કેવું તૈયાર બન્યું તે અજમાવવા લાયક આ એન અરમાર નથી એમ આલક્રેડને લાગવાથી ખીજ એકાદ અરમારની વાટ જોવા લાગ્યો. એટલામાં વાહીટ બેટ પાસે નોર્થમેન નામનો એન સરદાર પોતાની સાથે ભારે અરમાર લઇને આવ્યો છે એવી ખબર પડી. તેની સામા અજમાવી જોવા સાફ તેણે પોતાનું અરમાર મોકલ્યું. મોકલતી વેળાએ પોતાના નીક-સેનાધિપતિને ફરમાવ્યું કે, “જે કોઈ હાથમાં આવે,

તેને પકડીને અહીં લાવજો, કોઇના જીવનું જોખમ કરશે નહિ” શર પુરૂષો દયાળુ હોય છે તે આમજ કહેવાતું હશે.

વહાણે બેટના અરમાર ઉપર હુમલો કરવા જવાને આલફ્રેડનાં નવ વહાણો ગયાં, તે ક્ષેમકુશલ ત્યાં પહોંચ્યાં, અને જોવા લાગ્યા તો ત્યાંના બંદરમાં કેન લોકોનાં માત્ર છ વહાણો હતાં. એમાંનાં ત્રણ કિનારા ઉપર નાંગરેલાં હતાં, તે ભરતીનાં પાણી ચઢ્યા વિના તેની જગા ઉપરથી હાલી શકે એમ નહોતું, અને માત્ર ત્રણ સમુદ્ર ઉપર તરતાં હતાં. તેમાંના લોકોએ આલફ્રેડના અરમારને આવતું જોઇ ધણી જોરથી તેના ઉપર પોતાનાં વહાણો ધસાવ્યાં ને ઝપાઝપી થઇ. એ લડાઈ ઘણી વાર ટકી નહિ, કેમકે થોડીજ વારમાં સાકસન અરમારની જીત થઈ ને કેન અરમાર હાર્યું. એ ત્રણમાંનાં બેને સાકસનોએ પકડ્યાં ને તેમાંના લોકોને કેદ કર્યા. ત્રીજું વહાણ રહ્યું તેની પણ એજ અવદશા થઇ. તેમાંનાં માત્ર પાંચ માણસો જીવતાં રહ્યાં તે તેને હંકારીને ઘણે દૂર નાંચી ગયાં. એ ત્રણ વહાણની દુર્દશા કરીને પછી પેલાં નાંગરેલાં વહાણની ખબર લેવાનો મનસૂબો કર્યો. તેઓએ ધાર્યું કે, આ તૈયાર વહાણોનો નાશ આપણે સપાટાબંધ કરી નાંખ્યો તો લાંબેલાં વહાણનો નાશ કરતાં વાર શી લાગવાની હતી ? તથાપિ આ વિચારમાં સાકસન ખલાશીઓએ ભૂલ કરી. કેમકે તેમનાં વહાણો શત્રુના વહાણોની સામા કિનારા ઉપર આવ્યાં ત્યારે ભરતી આવી હતી. તથાપિ થોડા વખતમાં ભરતી ઓસરવાથી પાણી કમી થયાં, તેથી એમાંનાં ત્રણ વહાણો ભાઠાની રેતીમાં ખૂંટી બેઠાં અને બીજાં પાણીના વહેણે જોડે સમુદ્રમાં ગયાં. એવી શાટપૂટ થએલી

જોધને ડેન લોકોએ તેમના ઉપર હુમલો કર્યો. તે વેળા બંને બાબૂના જોડાઓ ધણા જોરસાથી વઢ્યા. તેમાં બંને તરફવાળાને ધણું નુકસાન થયું. પણ આખરે ડેન લોકો છોક લારી ગયા. અને લગાર અવકાશ મળવાથી પોતાનાં વહાણોમાં જોશીને જીવ લઈને નાશી ગયા. ઇ. સ. ૮૯૭ માં આ બનાવ બન્યો હતો.

એ પ્રમાણે બનેલી હકીકતની ખબર આલફ્રેડને થવાથી તે ધણો ખુશી થયો, અને હેસ્તિંગ અને તેના સાથીઓ ધણા દિલગીર થયા. પછી થોડાજ વખતમાં તે પોતાનાં બાકી રહેલાં માણસો સાથે ઇંગ્લાંડમાંથી નીકળી જઈને ફ્રાન્સમાં જઈ રહ્યા. ત્યાં તેણે અગાડી જીતેલો કેટલોક પ્રાંત તેના તાબામાં હતો તેના ઉપર અમલ ચલાવતાં પોતાની બાકી રહેલી જીંદગી કહાડી.

એવી રીતે આલફ્રેડનું રાજ્ય ડેન લોકોનીજ જાળમાંથી ફરીથી છૂટ્યું. તે વારે પોતાનું રાજ્ય અને પ્રજાના સુધારામાં મન લગાડવાને તેને ધણો વખત મળ્યો ખરો, પણ તેની જીંદગીએ તેને ચારી આપી નહિ. ઇ. સ. ૮૯૭ માં તેના દુશ્મનો લાચાર થઈને ચાલ્યા ગયા અને ઇ. સ. ૯૦૧ માં આલફ્રેડ મરણ પામ્યો. એ વચગાળેનાં ત્રણ ચાર વરસો ઉદ્યોગમાં કહાણ્યાં. તે ઉદ્યોગ કંઈ પોતાની જાતના કે કુટુંબના સુખ સાથે નહિ પણ પોતાનો દેશ અને પોતાની પ્રજાને સુધારવાની મતલબથી કર્યો હતો. એ નિરંતર પરિશ્રમ કરતો હતો ને પોતાના દેશનું કલ્યાણ કરવું એજ પોતાના જીવતરનું સાર્થક્ય માનતો હતો. પોતાના રાજ્યના ન્યાયાધીશોના હાથથી ઇનસાફનાં કામ ખરાબર થાય અને બીજા સર્વ નોકર લોકો પોત પોતાના કામકાજમાં ચોખ્ખા રહે એ બાબતની તે ધણી કાળજી રાખતો હતો. અ-

તે તેમાં કોઇની લૂચ્યાઇ નજર આવતાં તેને સખત શિક્ષા કર્યા વિના રહેતો નહોતો. વળી પાઠશાળા અને મઠોમાં જૂના વખતથી જે કાંઇ ખોટા રિવાજો ચાલતા હતા તે સધળા તેણે સખત નિયમો કરીને દૂર કર્યા અને તે કામો ચોખ્ખી રીતે થાય એવો બંદોબસ્ત કર્યો. તેમાં કેટલીએક વાતો કેટલાં એક માણસને ન પરવડે એવી થઇ તોપણ ચાલકેડની વ્યવસ્થામાં કોઇએ હરકત કરી નહિ. કેમકે તેના જે પ્રયત્નો હતા તે બધા દેશ કલ્યાણ સારજ છે એમ બધા લોકો જાણતા હતા. પરમેશ્વર ઉપર તેનો દૃઢ વિશ્વાસ હતો. તે જે કાંઇ કરતો તે તેનાથી ડરીને કરતો તેથી તેનું કરેલું સધળા કબૂલ કરતા હતા, અને તેનું ધારેલું કામ સિદ્ધ થતું હતું.

એવી રીતે રાજ્યકારભાર અને પ્રજાનો સુધારો તેણે ધણજ ભાવથી, જાતે મહા દુઃખ વેડીને કર્યો તેથી કરીને તેના દેશનું ધણું હિત થયું. તેની સર્વ પ્રજા તેને પ્રત્યક્ષ પાપના જેવું માન આપતી. અને તેણે જે કંઇ વાતો તે વેળાની કરી મૂકી છે, તેમાં વધારો થઇ તેનાં કુળો તે દેશની હમણાંની પ્રજા ભોગવે છે. અને હજી પણ કેટલીક પેઢીઓ સૂધી ભોગવ્યા કરશે એવું શોધક અને વિચારવંત પુરૂષો કહે છે. સારે તેને “ઐટ” એટલે મહાન્ કલ્પ છે તેમાં ખોટું નથીજ.

ચાલકેડનું બહારનું આચરણ જેવું શુદ્ધ હતું, તેવું ઘરનું પણ ધણુંજ નિર્મળ આચરણ હતું. તેના વર્તનમાં મુદ્દલે પડદો હતોજ નહિ. તેજ વર્તણુંકે તેના છોકરાંઓ પણ ચાલવા લાગ્યાં. તે તેના જેવાંજ ઉદ્યોગી, ધર્મશીલ, અને સાલસ હતાં. તેને એક દીકરી હતી તેનું નામ ધન-

લ ફલીડા હતું; ને તે મર્સિઆના રાજકુમાર સાથે પરણાવી હતી. તે બણી ચતુર, સભ્ય, નીતિમાન અને ધર્મશીલ છે એવી આખા ઈંગ્લાંડમાં તેની કીર્તિ હતી. ને તેના દીકરાનું નામ એડમંડ હતું તે પણ એની બેનના જેવોજ સદ્ગુણી હતો, તથા રાજ્ય ચલાવવાને જે ગુણો અવશ્યના છે તે તેણે મેળવ્યા હતા. તેથી રાજપદ ભોગવવાને લાયકનો પોતાના દીકરાને થએલો જોઈને આલફ્રેડને અત્યાનંદ થયો. ખરું છે કે, પોતાનું કામ કરવાને લાયક થએલાં પોતાનાં છોકરાંને જોઈ હરેક માળાપ ખૂશી થાય છે. અને દરેક માળાપની ઈચ્છા પણ એવીજ હોય છે.

આલફ્રેડ માંદો પડ્યો. અને જેમ જેમ તેનું દુઃખ વધ્યું, તેમ તેમ તેને લાગવા માંડ્યું કે હવે આપણે ઈ-અવાના નથી. તે વારે તે મોટા સાધુની પેઠે મરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. તેણે ઈર્લેન્ડ માણસોને જે કામ કહેવાનું હતું તે કહ્યું. અને પછી છેલ્લી વારે પોતાના દીકરાને તેણે પોતાની પથારી આગળ બોલાવ્યો. તે આવીને બેઠા પછી તેની બણી જોઈ તથા તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈને બોલ્યો, “ભાઈ, હવે મારો અંતકાળ છેક પાસે આવ્યો છે, માટે મારે તને આખરના બે બોલ કહેવાના છે તે કહું છું, તે ધ્યાન દઈને સાંભળ. ભાઈ, મારી તમામ શક્તિ જતી રહી છે. મારું ગળું સૂકાઈ જઈને જીભે કાંટા પડ્યા છે, અને મારી આ મુખની મર્યાદા હવે છેક ટૂંકી થઈ ગઈ છે, હવે હું ઝટ પરલોક જઈશ. માટે જે રાજ્ય આજ દીન સૂધી મેં ચલાવ્યું, તે હવે તારે ચલાવવાનું છે; દીકરા, તારી પાસે હું એટલુંજ માગું છું કે, તું આપણા દેશની પ્રજાનું પાલન પેટનાં છોકરાં પ્રમાણે કરજે. છોકરાં છંયાંનો પિતા અને અનાથ વિધવાનો આધાર તું થા. દુઃખીને સુખી

કર અને નિરાશ્રિતોને આશ્રય આપ, તથા જે કુમાર્ગે ચાલતા હોય તેમને સુમાર્ગે ચલાવ, અને મારા દીકરા, તું જાતે નીતિથી ચાલ. એમ તું વર્તીશ તો તારા સર્વ ઉદ્યોગમાં પરમેશ્વર તને મદદ કરશે. સંકટ સમયે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરીને તેની પાસે સુખદિ માગ, તે તને સન્માર્ગ બતાવશે; અને તે માર્ગે તું ચાલીશ એટલે તારા સર્વ મનોરથ સફળ થશે.”

આલક્રેડ મરણ પામ્યો તે વારે બાવન વરસની ઉંમરનો હતો. તેના મરણ પામ્યાની ખબર સાંભળીને સર્વ પ્રજાને ધણુંજ દુઃખ થયું. તેની લાસને વિંચેસ્ટરના મોટા દેવળના કબરસ્તાનમાં દાટી. પછી તેનો છોકરો સિંહાસન ઉપર બેસીને રાજ્યકારભાર ચલાવવા લાગ્યો. એના બાપે જે ગોઠવણ કરી આપી હતી, તેનું ઉત્તમ ફળ એની કારકીર્દિમાં જણાઇ આવ્યું. રાજ્ય વ્યવસ્થાની જે રીત સ્થાપન કરી હતી, તે બીજી વસ્તુની પેઠે કાળચક્રથી બગડી ન જતાં દિવસે દિવસે સારથીજ વધારે વધારે મજબૂત થતી ચાલી છે અને હજી પણ તેમાં વધારો થશે એમ દેખાય છે.

આલક્રેડના હાથથી જે વાતો બની તેમાંની ઘણી ખરી બધીનું વર્ણન થયું છે. તે ઉપરથી તેનો સ્વભાવ કેવો હતો, તે ખુલ્લી રીતે જણાઇ આવવા જેવું છે. તે ઘણોજ દયાળુ હતો, તે બાબતની તેની અનેક વાતો પ્રસિદ્ધ છે. તેમાંની એક એવી છે કે, એક વાર તેણે જંગલમાં શિકાર સાડ જતાં વાઘમાં એક મોટા ઝાડની ઊંચી ડાળ ઉપર બાંધેલા માળામાંથી એક નાના છોકરાના રડવાનો અવાજ સાંભળ્યો, સારે તેણે તે ઝાડ ઉપર એક માણસને ચડાવીને તે બાળકને નીચે અણાવ્યું. તે માળા માંહેના ગરૂડ

પક્ષીએ પોતાને ખાવા સાર આપ્યું હતું, એવું જણાયું. તે છોકરો હતો. એ કાનો છે તેની પુષ્કળ તપાસ કરતાં કાષ્ઠ તેનું ઘણીધોરી જણાયું નહિ ત્યારે તેણે પોતાના છોકરા પ્રમાણેજ બરણ પોષણ કરીને તેને બણાવ્યો તથા સર્વ રીતે તે સુખી થાય એવો બંદોબસ્ત કર્યો.*

આ વાત ઉપરથી તેનું દયાળુત્વ જણાય છે; જાતે દુઃખમાં છતાં ગરીબને ખાવાનું આપ્યા ઉપરથી તેનું ધાર્મિકપણું જણાય છે; પોતાની ઉમરમાં છપત્ર મોટી લડાઈ લડ્યો હતો તે ઉપરથી એનું શૂરાતન જણાય છે; ગદ્યમ હાડ વેરી છતાં તે હાથમાં આવ્યા પછી તેની સાથે મિત્ર પ્રમાણે વર્તીને તેને રાજ્ય આપ્યા ઉપરથી તેની ઉદારતા જણાઈ આવે છે; બરવાડેણના તિરસ્કાર બધા શબ્દો શાંતપણે ખમ્યાથી તેની સહનશીલતા માલમ પડે છે; રાજ-બ્રષ્ટ યદને સર્વસ્વ ગયું હતું, તોય સ્વપદ પાછું મેળવવા માટે એક સરખો પરિશ્રમ કર્યો તે ઉપરથી તેની ઉદ્યોગ-નિષ્ઠા જણાય છે; અને પોતાના સુખ તરફ નજર ન રાખતાં પોતાની પ્રજાના હિત માટે તેણે મનસા, વાચ્યા અને કર્મણાથી જે લોકોત્તર ઉદ્યોગ કર્યો, તે ઉપરથી સ્વકર્તવ્ય કર્મ ઉપર તેની અદ્ભુત આસ્થા દેખાઈ આવે છે. એવા અનુપમેય અને અવર્ણનિય ગુણો એનામાં હતા.

આજથી બે હજાર વરસ ઉપર થઇ ગયેલા કવિ શિરોમણી મહારાજ ભર્તૃહરીએ પોતાના નીતિ શતક નામના અનુપમ કાવ્યમાં કહ્યું છે કે,

* સને ૧૮૫૬ માં મરનાર વડોદરાના મહારાજ શિઆજીરાવ ગાયકવાડને પણ રસ્તામાંથી એક છોકરો મળી આવ્યો હતો. અને તેનું પણ ઉત્તમ રીતે બરણ પોષણ કરીને તેને મોટે હોદ્દે ચડાવેલો કહેવાય છે.

શ્લોક.

વિપદિ ધૈર્ય મથા મ્યુદયેક્ષમા,
 સદયિવાક પટુતા યુધિ વિક્રમ;
 યશસિ ચામિરૂઘિ વ્યસનં શ્રુતૌ,
 પ્રકૃતિ સિદ્ધમિદં હિ મહાત્મ નામ.

અર્થ. વિપત્તિ આવી પડે ત્યારે હિંમત રાખે, સંપત્તિ થયે ક્ષમા રાખે, સભા વિષે વાણીની ચતુરાર્થ વાપરે, યુદ્ધમાં પરાક્રમ દેખાડે, યશ મેળવવાની ઈચ્છા રાખે, અને વિદ્યાનું વ્યસન રાખે એવા ગુણો મોટા પુરુષોમાં સ્વાભાવિક હોય છે, તો એ સર્વ અથવા એમાંના ઘણા ખરા અને ખીજા કેટલાએક સારા ગુણો આલક્રેડમાં હતા, તે ઉપરથી તેને ઇતિહાસ લખનારા અને ખીજા વિચારવંત પુરુષોએ મોટામાં ગણ્યો છે તે તદ્દન ખરું છે. દુનિયાનું કલ્યાણ કરવા માટે જે પુરુષો આજદિન સૂધીમાં ઉત્પન્ન થયા તે માંહેનો ઉત્તમમાં ઉત્તમ પુરુષ આલક્રેડ છે તે કેટલાકનો અભિપ્રાય તો એવો છે કે, તે વખતે ઇશ્વરની મહેરબાનીથી આલક્રેડ ઇંગ્લાંડમાં ઉત્પન્ન થયો તોજ ડેન લોકોની દાઢમાંથી તે દેશ મુક્ત થયો, નહિતો થાતજ નહિ. એમ છે ત્યારે તો તેની જોટલી સ્તુતિ કરીએ તેટલી થોડી લાગે છે.

સમાપ્ત.

ગૂજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઈટીની ઓફિસમાં વેચાતાં પુસ્ત- કોની યાદી.

નીચે લખેલાં પુસ્તકોમાંથી પચીસ રૂપિયાનાં અથવા તેથી વધારે કીમતનાં રોકડી કીમતે સામગ્રી લેનારને સ્કેન્ડે વીચ રકા પ્રમાણે ક્રમિગત નથા બુકપોઇન્ટ ટપાલખર્ચે આપવામાં આવશે અને ઓછામાં ઓછા દશથી પચીસ રૂપિયાનાં રોકડથી સામગ્રી લેનારને દશાંશ ક્રમિગત નથા બુકપોઇન્ટ ટપાલખર્ચે આપવામાં આવશે. પણ ટપાલમાં મોકલતાં ગેરવજ્ર પટે અથવા ફ્રેં ક્લેમમ થાય તે મગાવનારને ખીર છે. દરેક પાટીટ પોસ્ટઓફિસમાં પહોંચ્યાણી પહોંચ દાખલ અથવા ગ્રાનની ટીકટ ઉપર પોસ્ટઓફિસની છાપ લેવામાં આવે છે; નાંટ મગાવનારે તે આજતો અરજી આપી વધારે મોકલવો. પરેપૂરાં નાણાં પ્રથમથી આપ્યા સિવાય પુસ્તક મોકલવામાં આવશે નહિ. પોસ્ટની ટીકટો વગેરે અવેજ મોકલનારે અમને પહોંચતા સૂધી પોતાને તેજઅં મોકલવો. પોસ્ટની ટીકટોમાંથી રૂપિયે અથવા આપે નકાવો કાપી લેવામાં આવે. નાંટપડ પણ લેવામાં નહિ આવે.

વેચેલું પુસ્તક પાછું લેવામાં આવશે નહિ.

મતીઆરજો, ટીકટો, અને આ સંબંધી કામકાજના સુધવા કાગળપત્રો નીચે સહી કરનારના નામથી મોકલવા.

મ. વ. મોસાઈટીની આફિસ. } કુપારાકર હેલિતસામ ત્રવાડી.
અમદાવાદ, તા. ૧ માટે } આસિ. સેક્રેટરી, મ. વ.
ગુજરાત સને ૧૮૮૮. } મોસાઈટી.

૧. હિલસમેખાળા. (ગુજરાતી ભાષાના પ્રબંધો કેવી રીતે થયો) ... ૦-૮-૦ ૦-૧-૬
૨. અંગકધારનો પ્રબંધો. (કવિતા) ... ૦-૦-૪ ૦-૦-૬
૩. કથનાવળી એટલે કેહેવનો. (૧૮૦૦ કેહેવનો છે) ... ૦-૪-૦ ૦-૧-૦
૪. કવિતાવિદ્યાન અથવા કાવ્યસંવિદ્યાસ. ... ૧૨-૦ ૦-૧-૬
૫. કૃમિયાગર ચરિત્ર. ... ૦-૪-૦ ૦-૧-૦
૬. કેરી વરુનું વર્ણન. ... ૦-૫-૦ ૦-૧-૦
૭. ગરબાવળી. ... ૦-૧-૦ ૦-૦-૬
૮. ગુજરાતી ભાષાનો ઇતિહાસ. ... ૦-૪-૦ ૦-૧-૦
૯. કેવલગી. ... ૧-૦-૦ ૦-૨-૬
૧૦. સ્થાનિકરવરાજ્ય વિષે નિબંધ. ... ૦-૮-૦ ૦-૧-૬
૧૧. સીતા-દમયંતીનાં આખ્યાન. ... ૦-૩-૦ ૦-૧-૦
૧૨. પેણીસંહાર નાટક. ... ૦-૮-૦ ૦-૧-૬
૧૩. મુજરાતના બીખારી વિષે નિબંધ. ... ૦-૪-૦ ૦-૧-૦
૧૪. મુજરાતનો હિલસે યજ્ઞનાં સાધન. ... ૦-૮-૦ ૦-૧-૦
૧૫. જમણુપાર વિષે નિબંધ. ... ૦-૮-૦ ૦-૧-૬
૧૬. જલસાસ્થળી. (કવિતા). ... ૦-૦-૬ ૦-૦-૬
૧૭. લાકિંગમોર. ... ૦-૪-૦ ૦-૧-૦
૧૮. દેવસંપૂર્ણ એટલે જોષીઆનું સાથ બંધ દેખાડી આપનારી આરશી. ... ૦-૪-૦ ૦-૧-૦
૧૯. સ્ત્રી સંભાળુ એટલે ગુજરાતી બાદ-ડીઆની વાતવળીનું વળુન. ... ૦-૧-૬ ૦-૦-૬
૨૦. સ્ત્રીનીનિધમ. ... ૦-૮-૦ ૦-૧-૬
૨૧. હજરખાનનો ચકાઈ (કવિતા). ... ૦-૧-૦ ૦-૦-૬

૨૨. સાતિનિબંધ ૦-૫-૦ ૦-૧-૦
૨૩. કચ્છગરખાવળી(કવિ. દલપતરામ
કૃત) ૦-૬-૦ ૦-૧-૦
૨૪. ફ્રાન્સ દેશમાંહુલી રાજ્યની ઉચ્ચ-
પાયજનો દલિહારા ... ૦-૧૨-૦ ૦-૨-૦
૨૫. ખેતીવાડીના સુધારા વિષેનિબંધ. ૦-૧૨-૦ ૦-૨-૦
૨૬. ખેડુત, કારીગરો, અને મજૂર
વગેરે મદદતરુ લોકોને પૈસા સંગ્રહ
કરવાની બજાર, અને તે રાખવાને
સેવિંગ બેંકની અગત્ય વિષે નિબંધ. ૦-૬-૦ ૦-૧-૦
૨૭. કપી કચી ન્યાતા કન્યાની અકલતથી
નાની થતી બાપજી, તેનાં કારણો તથા
સુધારો કરવાના ઉપાય વિષેનિબંધ. ૦-૭-૦ ૦-૧-૬
૨૮. દુકાળ વિષે નિબંધ..... ૦-૯-૦ ૦-૧-૬
૨૯. અકબર ચરિત્ર... ૦-૮-૦ ૦-૧-૬
૩૦. સત્સંગ વિષે નિબંધ..... ૦-૨-૬ ૦-૧-૦
૩૧. પ્રાણીવર્ણન સુંદર વિજયતી રંગ
ખેરંગી ચાંચા સપ્તવર્ણભાગ એકઠી ૧-૬-૦ ૦-૩-૬
૩૨. , , , દરેક ભાગના... ૦-૮-૦ ૦-૧-૬
૩૩. મુન્નવિવાહ પ્રબંધ. ... ૦-૫-૦ ૦-૧-૦
૩૪. ફારમસ વિરલ. (કવિતા) ... ૦-૧-૦ ૦-૦-૬
૩૫. જ્ઞાપિયાદ નિબંધ. ... ૦-૪-૦ ૦-૧-૦
૩૬. અદ્વિપ્રકાશ પુસ્તક ૨૦૦, ૨૦૦, ૪૦૦,
દરેકના. *... ૧-૦-૦ ૦-૧-૬
૩૭. , , , ૧૧ મું અને ૧૨મું દરેકના. ૧-૨-૦ ૦-૨-૦
૩૮. બિશુક વિષે નિબંધ. ... ૦-૮-૦ ૦-૧-૦

૩૯. ભૂત નિબંધ	૦-૧-૦	૦-૧-૦
૪૦. માતૃપિતાની સ્તુતિ.	૦-૦-૩	૦-૦-૧
૪૧. મિથ્યાભિમાન નાટક.	૦-૧-૦	૦-૧-૨
૪૨. શબ્દવિદ્યાભ્યાસ.... ..	૦-૧-૦	૦-૦-૧
૪૩. રામીછના છંદ (કવિતા)	૦-૦-૩	૦-૦-૧
૪૪. લક્ષ્મીનાટક.	૦-૩-૦	૦-૧-૦
૪૫. વચન વિવેકબાવની (કવિતા)... ..	૦-૦-૧	૦-૦-૧
૪૬. વિદ્યાભોધ... ..	૦-૧-૦	૦-૧-૦
૪૭. શામળશતશાલી (કવિતા શામળ બાવની).	૦-૩-૦	૦-૧-૦
૪૮. સંપદ્ધિમ સંવાદ.	૦-૧-૦	૦-૦-૧

બુદ્ધિપ્રકાશ.

ઉપલા નામનું મોટાં ૨૪ પૃષ્ઠનું સાસિક આપાનિયું ગ-
વ. સોસાઈટીની તરફથી દરમાસે પ્રગટ થાય છે. એમાં
વિદ્યા, હુમર સુનીતિ, સંસાર સુધારો, અને બીજા ઉપદેશો
અને મનોરંજક ગદ્યપદ્યના વિષયો લખાઈ કરવામાં આવે
છે. એનું વાર્ષિક મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦ રૂપાત્તમ્ય સામેલ. આદ્ય
થવા હસ્તીનારે “બુદ્ધિપ્રકાશના મેનેજર” ના નામથી લ-
વાજમ પોસ્ટેજના પૈસા મોકલી લખવું. લવાજમ પ્રથમ-
થીજ લેવાનો રિવાજ છે. દશ અંતે તેથી વધારે આપાનિ-
યાં સામગ્રી મંગાવનારને સંકલ્પે દશ રૂકા પ્રમાણે કમિશન
સોસાઈટી તરફથી આપવામાં આવશે.

નીચે લખેલાં પુસ્તકોનું ટપાલખર્ચ કે કમિશન કોઈપણ
આપવામાં આવશે નહિ. એ સિવાયનાં સોસાઈટીનાં પુ-
સ્તકો વેચવાના બીજા બધા નિયમો પ્રમાણે આ પુસ્તકો
વેચવામાં આવશે.

૧. અર્થશાસ્ત્ર...	૧-૦-૦	૦-૩-૦
૨. ઉત્તરરામ ચરિત્ર નાટક (મ. ન.)	૧-૦-૦	૦-૨-૦
૩. કાન્તા નાટક... (,,)	૦-૧૨-૦	૦-૧-૦
૪. પ્રતાપ નાટક (ગ. રા.)	૧-૮-૦	૦-૨-૦
૫. કારખસ જીવનચરિત્ર (મ. સુ.)	૦-૧૨-૦	૦-૧-૬
૬. અસ્તોદય, નળદમયંતિ. (,,)	૦-૮-૦	૦-૧-૬
૭. નળદમયંતિ નાટક... (ર. ઉ.)	૦-૮-૦	૦-૧-૬
૮. હરિશ્ચંદ્ર નાટક... (,,)	૦-૧૨-૦	૦-૧-૬
૯. લક્ષ્મીતાલ્યુપદેશક નાટક. (,,)	૦-૮-૦	૦-૦-૬
૧૦. મુદાલસા અને ઋતુબંધ (,,)	૦-૮-૦	૦-૧-૬
૧૧. યોગવાશીષ્ઠ, બે પ્રકરણ (સ. સા.)	૦-૧૪-૦	૦-૨-૬
૧૨. શ્રીવિચારચંદ્રોદય. (,,)	૦-૧૨-૦	૦-૨-૦
૧૩. શ્રી અણવક ગીતા. (,,)	૧-૦-૦	૦-૨-૬
૧૪. શ્રી વિચારસાગર તથા કૃતિ- રત્નાવળી (,,)	૩-૪-૦	૦-૪-૬
૧૫. શ્રવણાધ્યાન (હિંદુસ્તાની) (ક. ડી.)	૧-૮-૦	૦-૧-૬
૧૬. વેનચરિત્ર. (,,)	૧-૦-૦	૦-૧-૬
૧૭. અગ્નિય નિર્ણય. (ર. ગ.)	૦-૪-૦	૦-૧-૦
૧૮. પ્રાકૃત એકાદશી મદાભ્ય. (,)	૧-૦-૦	૦-૨-૦
૧૯. ઈન્દ્રાંતની મુસાફરી (રા. સા. મહીપતરામ કૃત)	૦-૧૨-૦	૦-૧-૬
૨૦. વનરાજ આવડો. (,,)	૧-૮-૦	૦-૨-૬
૨૧. સામુ વઢુની લગણ... (,,)	૧-૦-૦	૦-૨-૦
૨૨. દુરગારામ ચરિત્ર... (,,)	૦-૮-૦	૦-૧-૬
૨૩. ભવાઈસંગ્રહ પુસ્તક ૧ થી (,,)	૧-૮-૦	૦-૩-૦

૨૪. સપ્તશત્તેસગ (૨૨)	૧-૪-૦	૦-૨-૬
૨૫. ટુંકા કલાણીઓ ભા. ૧ ભો.		
તથા ૨ ભો. દરેકના (૨૨)	૦-૮-૦	૦-૧-૦
૨૬. હાજરજવાબી પ્રધાનની		
પાત્રી.	૦-૮-૦	૦-૧-૦
૨૭. બહુકપટ પ્રકાશ પુસ્તક		
૧ થી ૩	૭-૮-૦	૦-૮-૦
૨૮. માર્કટેપ પુરાણ... ..	૫-૦-૦	૦-૬-૧
૨૯. વિષ્ણુ પુરાણ... ..	૪-૮-૦	૦-૫-૦
૩૦. કાડિયાવાડ સાર સંગ્રહ... ..	૩-૦-૦	૦-૬-૦
૩૧. વસંતતિલકાખ્યાન..	૬-૦-૦	૦-૧-૬
૩૨. પ્રિયા-પ્રેમદર્શક... ..	૦-૮-૦	૦-૧-૦
૩૩. પ્રથિરાજ ચલુઆણ... ..	૧-૦-૦	૦-૧-૬
૩૪. પુસ્તકમાળાનો સંગ્રહ ભાગ ૧ ભો.	૦-૪-૦	૦-૧-૦
૩૫. „ „ „ ૨ ભો.	૦-૩-૬	૦-૧-૦
૩૬. સુખોધ ચિંતામણી.	૦-૧૫-૦	૦-૧-૬
૩૭. હુન્નર રતાકર.	૧-૧૪-૦	૦-૩-૦
૩૮. માંગલિક શીતાવળી.....	૦-૬-૦	૦-૨-૦
૩૯. સ્ત્રોધર્મ નીતિ (૨માખાલ કૃત)..	૩-૪-૦	૦-૨-૬
૪૦. બાળરોગ ચિકિત્સા.....	૧-૦-૦	૦-૪-૦
૪૧. માખાપ તેવાં ઊકરો... ..	૦-૧૨-૦	૦-૧-૬
૪૨. મુક્તવી રાખવાનાં માણં ફળ. ૦-૧૦-૦	૦-૧-૬	
૪૩. મુલીવરની મુસાફરી ભા. ૨ ભો.	૦-૩-૦	૦-૧-૦
૪૪. કૌતકમાળા અને બોધવચન... ૧-૧૨-૦	૦-૩-૬	
૪૫. વાયુચક્ર શાસ્ત્ર... ..	૪-૦-૦	૦-૪-૬
૪૬. શારીર અને વૈદ્યકશાસ્ત્ર		
(શ્રી. મો.)	૧૦-૦-૦	૦-૧૩-૦

૪૭. મુજરાતરાજસ્થાન	૮-૦-૦	૦-૬-૦
૪૮. પ્રતિવત્તા સ્ત્રી (ગુણસુંદરી)... ..	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૪૯. કચ્છી શબ્દાવળી.	૦-૮-૦	૦-૧-૦
૫૦. કૃષિ વિવેચના... ..	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૫૧. મનોવિદ્યાર તથા આશાનિરાશા વિષે નિબંધ	૦-૮-૦	૦-૧-૬
૫૨. બાળચિત્રપોથી (ચિત્રો સાથે)... ..	૦-૧-૩	૦-૧-૦
૫૩. વૃંદસતશાધી	૦-૮-૦	૦-૧-૦
૫૪. સંગીત નાટક સંગ્રહ.... ..	૦-૮-૦	૧-૨-૦
૫૫. ગોપીચંદન નાટક.	૦-૮-૦	૦-૧-૦
૫૬. મુચ્છકટિક નાટક સાર... ..	૦-૮-૦	૦-૧-૬
૫૭. કરશનદાસ મુળજી ગરિત.	૦-૮-૦	૦-૧-૦
૫૮. મૃદુલ કાવ્યદોહન.	૩-૦-૦	૦-૬-૦
૫૯. વિવેક ચુકામણી.	૦-૮-૦	૦-૧-૦
૬૦. કચ્છી કહેવતો.	૦-૧-૩	૦-૦-૬
૬૧. દુનીયા દર્પણ..... ..	૦-૭-૦	૦-૧-૦
૬૨. કારસી અગ્રેજી કહેવતો.	૦-૬-૬	૦-૦-૬
૬૩. કાદમ્બરી... ..	૨-૦-૦	૦-૪-૦
૬૪. ગ. શબ્દાર્થ કોષ.	૦-૧૨-૦	૦-૧-૬
૬૫. સાંખ્યદિવાકર	૧-૦-૦	૦-૨-૦
૬૬. વૈદ્યજ્ઞાન	૧-૦-૦	૦-૨-૦
૬૭. દુઃખમાં દોડાસો અને વિપત્તીમાં ધીરજ... ..	૦-૮-૦	૦-૧-૦
૬૮. જનરમુજ વાર્તા સંગ્રહ પુ. ૧ થી... ..	૧-૦-૦	૦-૨-૦
૬૯. રજપૂત વીરસ કથા પુ. ૨ થી... ..	૧-૦-૦	૦-૨-૦
૭૦. રાજવીર કથા... ..	૧-૮-૦	૦-૨-૦

૭૧. વિવેકાણુ કથા...	૧-૦-૦	૦-૨-૦
૭૨. હાંડવી ભોગવવાની ગુમતી.	૦-૧૨-૦	૦-૧-૬
૭૩. યાગોઆહાર અથવા ચાર દરવેશનો કિસ્સો.	૧-૮-૦	૦-૨-૬
૭૪. ચત્રીકાતામુ અથવા ચીનના પાદશાહ અને મગરેખની શાહખાદીનો કિસ્સો	૧-૦-૦	૦-૨-૦
૭૫. ક્રીકેટ....	૦-૪-૦	૦-૧-૦
૭૬. લોકકથા.	૧-૦-૦	૦-૨-૦
૭૭. ખુલાસે ગદ્ય	૧-૦-૦	૦-૨-૦
૭૮. શહાનશાહ અકબર કથા એથ	૧-૦-૦	૦-૨-૦
૭૯. હાતમનામું (૧૬ ચિત્રાસાથે)	૦-૮-૦	૦-૨-૦
૮૦. કુપરાર કે અપકાર અને અનન્નરાય અને લાલખ. બે નાટકો.	૦-૪-૦	૦-૧-૬
૮૧. અંગદચિહ્નિ.	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૮૨. આર્ય તરણોની હાનિનાં કારણો...	૦-૫-૦	૦-૧-૦
૮૩. હાંડવી શીરીન.	૦-૧૨-૦	૦-૧-૬
૮૪. કોલકબેકનો તરગુમો.	૧-૮-૦	૦-૨-૦
૮૫. ખોરદે અવસ્થા...	૨-૮-૦	૦-૩-૦
૮૬. ગુલીવરીની મુસાફરીઓ.	૩-૮-૦	૦-૪-૬
૮૭. ગોળ લાકડાં તથા મજદોરીના હિસાબની ચોપડી.	૧-૦-૦	૦-૧-૦
૮૮. જૈન વિવેકવાણી.	૨-૪-૦	૦-૩-૬
૮૯. ધર સત્તા...	૦-૮-૦	૦-૧-૦
૯૦. જ્યુબીલી સંવત્સર.	૪-૦-૦	૦-૩-૦
૯૧. દુષ્ટાંત ચિંતામણી	૦-૧૦-૦	૦-૧-૦
૯૨. દયારામ કવિતા...	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૯૩. દ્રાપદી સ્વયંવર તથા એકાદશી મહાત્મ્ય.	૦-૬-૦	૦-૧-૦

૯૪. ધીરા ભક્તની કવિતા...	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૯૫. નરસિંહ મહેતાનાં પદ...	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૯૬. નસીબ હાપણુની સરસાઈ...	૦-૮-૦	૦-૧-૦
૯૭. નંદળવશી...	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૯૮. પીટરનીચિટનું ચરિત્ર...	૦-૧૪-૦	૦-૧-૦
૯૯. પેટ પંચાતરી...	૦-૨-૦	૦-૦-૬
૧૦૦. પવિત્ર પ્રમદા...	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૧૦૧. પૈસાદાર કેમ થવાય!	૧-૦-૦	૦-૧-૬
૧૦૨. મહાદેવમદિમા તથા શિવસ્તુતિ.	૦-૧-૦	૦-૧-૦
૧૦૩. રાસપંચાધ્યાયી અને હરિભક્ત ચંદ્રિકા.	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૧૦૪. લક્ષ્મણા હરણ અને દાણ્ડીલા.	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૧૦૫. વામન કથા તથા નૃસિંહ મહો તાની હુડી.	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૧૦૬. વ્યવહારોપયોગી નિબંધસંગ્રહ...	૦-૮-૦	૦-૧-૬
૧૦૭. સાર્વજનિક આરોગ્ય...	૦-૮-૦	૦-૧-૬
૧૦૮. સુરત સંચામ...	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૧૦૯. સમશતિ અને દાણ્ડીલા...	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૧૧૦. સમભરમેવ...	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૧૧૧. રવાધ્યાય...	૧-૦-૦	૦-૧-૦
૧૧૨. શ્રીમદ્ભગવદ ગીતા, ઈશ. કેન. વગેરે કપનિપદ સાથે.	૫-૦-૦	૦-૬-૦
૧૧૩. હારમાળા...	૦-૮-૦	૦-૧-૦
૧૧૪. ગુજરાતી ખેતીવાડીની હાલતની સ્થિતિ.	૦-૧૨-૦	૦-૧-૬
૧૧૫. દેશીરાગ્ય...	૦-૮-૦	૦-૧-૬
૧૧૬. કર્મનદાસ અને તત્વ સમ્બંધમાં વિચાર.	૦-૬-૦	૦-૧-૬
૧૧૭. ગુજરાતી વિચારસાગર...	૧-૮-૦	૦-૩-૦

૧૧૮. ક્ષત્ર આરાધના...	૦-૪-૦	૦-૧-૦
૧૧૯. જ્યોત્સના ચિત્ર નાટક...	૦-૧૨-૦૦	૦-૧-૦
૧૨૦. સુસિદ્ધાંત ક્રમુદી...	૫-૦-૦	૦-૧-૦
૧૨૧. અયોધ્ય...	૦-૮-૦	૦-૧-૦
૧૨૨. પંચદશીમૂળ...	૦-૧૦-૦૦	૦-૧-૦
૧૨૩. શ્રી સુંદર વિલાસ, સુંદરકાવ્ય અને જ્ઞાન સમુદ્ર.	૩-૦-૦	૦-૧-૦
૧૨૪. પદાર્થ મંજુસા...	૪-૦-૦	૦-૫-૦
૧૨૫. શ્રી આજ્ઞાઓધ...	૦-૧૦-૦૦	૦-૨-૦
૧૨૬. વનિતા વિયોગ...	૦-૪-૦	૦-૧-૦
૧૨૭. વલ્લભ ખડન ગ્રંથ...	૦-૩-૦	૦-૧-૦
૧૨૮. આર્યદેશજનતા...	૦-૧૨-૦૦	૦-૧-૦
૧૨૯. દરજીની અરજી...	૦-૦-૦	૦-૦-૦
૧૩૦. મહાર વિરહ શતક...	૦-૨-૦	૦-૦-૦
૧૩૧. અદ્વૈતગોષ્ઠ શતક...	૦-૩-૦	૦-૧-૦
૧૩૨. કાવ્યમુદ્રા...	૧-૧૨-૦૦	૦-૨-૦
૧૩૩. ગુજરાતી પદ્યોના લોચનની પ્રાયમરી નોટ...	૦-૨-૦	૦-૦-૦
૧૩૪. એવન આજી વર્ગની...	૦-૨-૦	૦-૦-૦
૧૩૫. સ્વદેશલિપિશીલ...	૦-૧-૦	૦-૦-૦
૧૩૬. સ્ત્રીના નીલિ ધર્મ...	૦-૫-૦	૦-૧-૦
૧૩૭. યુવરાજ યાત્રા...	૦-૧-૦	૦-૦-૦
૧૩૮. ગ્રામીણ પ્રકાશ...	૧-૦-૦	૦-૨-૦
૧૩૯. ભક્તિભાસ્કર ગ્રંથ...	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૧૪૦. છોટમકલ કિર્તનમાળા...	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૧૪૧. કાવ્યકોસ્તુભ ભા. ૨ બે...	૧-૪-૦	૦-૨-૦
૧૪૨. શિવસાર સંગ્રહ...	૧-૦-૦	૦-૧-૦
૧૪૩. રાણીપસુંદરી...	૦-૫-૦	૦-૧-૦
૧૪૪. સરસ્વતીચંદ્ર ભા. ૧ લો...	૧-૬-૦	૦-૨-૦

૧૪૫.	આર્યદાખરશીક...	...	૦-૪-૦	૦-૧-૦
૧૪૬.	સંયોગ બંધનશાસ્ત્ર...	...	૧-૧૨-૦	૦-૨-૦
૧૪૭.	પ્રભોધ ચરિત્રના નાટક...	...	૧-૪-૦	૦-૨-૦
૧૪૮.	સાવીત્રી ચરિત્રનાં ઢાળીયાં...	...	૦-૩-૦	૦-૧-૦
૧૪૯.	સિદ્ધાંતપ્રકાશ...	...	૩-૦-૦	૦-૨-૬
૧૫૦.	ભાવીવિજ્ઞાસ...	...	૦-૧-૬	૦-૦-૬
૧૫૧.	પ્રેમઆવની...	...	૦-૧-૦	૦-૦-૬
૧૫૨.	કિર્તનાવળી...	...	૧-૦-૦	૦-૧-૬
૧૫૩.	બ્યોર્ન વાંચીગટન અને વિજિ- યમ તેલનાં ચરિત્ર	...	૧-૦-૦	૦-૧-૬
૧૫૪.	લક્ષીત અને લલના...	...	૦-૪-૦	૦-૧-૦
૧૫૫.	અવ્યુપિતુ ભક્તિ નાટક...	...	૦-૧૦-૦	૦-૧-૬
૧૫૬.	નીલકંઠ દયિતા...	...	૦-૪-૦	૦-૦-૬
૧૫૭.	અમ્મને દુષ્કર...	...	૧-૪-૦	૦-૧-૬
૧૫૮.	અશ્વ મંજરી...	...	૦-૨-૦	૦-૦-૬
૧૫૯.	સુખદુઃખ વિષે નિબંધ...	...	૦-૪-૦	૦-૧-૦
૧૬૦.	આંડ બતાવવા વિષે નિબંધ...	...	૦-૪-૦	૦-૧-૦
૧૬૧.	કચ્છ મહોદય...	...	૦-૪-૦	૦-૧-૦
૧૬૨.	વૈષ્ણવ ગુરુ ધર્મ-કર્મ...	...	૦-૬-૦	૦-૧-૬
૧૬૩.	મુસલમાની તારસા પ્રકરણ...	...	૧-૦-૦	૦-૨-૦
૧૬૪.	આરોગ્યતા અને રવચ્છના...	...	૧-૦-૦	૦-૨-૦
૧૬૫.	અર્થશાસ્ત્રનાં મુળ તત્ત્વો...	...	૧-૪-૦	૦-૨-૦
૧૬૬.	કલાત કવિ...	...	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૧૬૭.	કવિચરિત્ર...	...	૧-૦-૦	૦-૧-૬
૧૬૮.	કાવ્યકા સંચય...	...	૦-૪-૦	૦-૧-૫
૧૬૯.	બુદ્ધિ અને રહીની કથા...	...	૦-૧-૬	૦-૧-૦
૧૭૦.	વૈદ્યામૃત...	...	૦-૮-૦	૦-૧-૬
૧૭૧.	રંગ વર્ણવેના ધારા...	...	૦-૪-૦	૦-૧-૦
૧૭૨.	સ્ત્રી મીત્ર...	...	૦-૮-૦	૦-૧-૬
૧૭૩.	આરોગ્ય વિજ્ઞાનાં મૂળતત્ત્વો...	...	૦-૩-૦	૦-૧-૦
૧૭૪.	વૈદ્યક વિજ્ઞાસ...	...	૦-૦-૦	૦-૪-૦
૧૭૫.	દેશોનામનો ભાષીઓ...	...	૦-૧૨-૦	૦-૦૧-૦

૧૭૬. ગણિતનાં કારણો.	૦-૩-૦	૦-૧-૬
૧૭૭. પાણીપત.	૦-૪-૦	૦-૧-૦
૧૮૭. મેવાડની જીતોજાલી.	૨-૦-૦	૦-૨-૬
૧૭૯. શ્રીકૃષ્ણજન્મખંડ.	૪-૦-૦	૦-૩-૦
૧૮૦. સંયોગતાં હરણુ.	૦-૧૨-૦	૦-૧-૬
૧૮૧. રમજા માળા.	૦-૩-૦	૦-૦-૬
૧૮૨. કવેન્ડીશવાળો તરજુમો બા. ૧ લો. ૧-૨-૦	૦-૧-૬	
” ” ” ૨ જો. ૧-૨-૦	૦-૧-૬	
” ” ” ૩ જો. ૧-૨-૦	૦-૧-૬	
૧૮૩. હસાહસ બા. ૧ લો.	૦-૬-૬	૦-૧-૦
૧૮૪. મિત્રતા વિષે નિબંધ.	૦-૬-૦	૦-૧-૦
૧૮૫. શરવીર વ્યમજ.	૦-૧૦-૦	૦-૧-૬
૧૮૬. કુસુમમાળા.	૦-૮-૦	૦-૧-૬
૧૮૭. ઉપયોગી જ્ઞાન સંગ્રહ.	૦-૪-૦	૦-૧-૦
૧૮૮. ઉદ્યાગથી થતા લાભ અને આગમ્ય થી થતી હાનિ	૦-૪-૦	૦-૧-૦
૧૮૯. યશ રક્ષક.	૦-૪-૦	૦-૧-૦
૧૯૦. વીરસિંહ ઝંડિકા નાટક.	૦-૬-૦	૦-૧-૬
૧૯૧. કામસેન રસિકા.	૦-૮-૦	૦-૧-૬
૧૯૨. સુંદરગીતાવળી.	૦-૨-૦	૦-૦-૬
૧૯૩. મુરમોહન શૃંગાર મોહન.	૦-૨-૦	૦-૦-૬
૧૯૪. ભાવતેજસર (મોહનદુઃખદર્શક)	૦-૩-૦	૦-૧-૦
૧૯૫. શંકરદિગવિજય.	૪-૦-૦	૦-૫-૦
૧૯૬. લીલાવતીની કથા.	૦-૧૦-૦	૦-૧-૬
૧૯૭. રંગપ્રતાણા.	૨-૮-૦	૦-૩-૦
૧૯૮. આગમન વિ. નિબંધ.	૦-૦-૪	૦-૦-૬
૧૯૯. સ્ત્રી જાતીની સત્કીર્તિ	૦-૩-૦	૦-૧-૦
૨૦૦. પરોપકારી અબળા બાગ ૧ લો	૦-૧-૦	૦-૦-૬
૨૦૧. ગૃહધર્મ.	૦-૪-૦	૦-૧-૦
૨૦૨. વ્રતધર્મ.	૦-૩-૦	૦-૧-૦
૨૦૩. વીરમંડળ બાગ ૨ જો.	૦-૧૨-૦	૦-૧-૬
૨૦૪. પુરવિક્રમ નાટક.	૦-૪-૦	૦-૧-૬
૨૦૫. અશ્રુમતિ નાટક.	૦-૬-૦	૦-૧-૬

